

№ 1152 a
1923
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF TORONTO
100 ST. GEORGE STREET TORONTO

РІЧНИК XXII. Т. LXXX.

КНИЖКА VIII. ЗА СЕРПЕНЬ

ЗМІСТ.

П. КАРМАНСЬКИЙ:
I. De profundis 289
II. Автопортрет 290

ІВ. ЛИПА:
Кара 291

КЛ. ПОЛІЩУК:
„Рідний наш Ісус“... (Ле-
генда сучасних днів) 297

КАМІЛЯ П.:
Мініатюри: 1. Мені сумно.
2. До тебе 309

К. ШЕНГЕР:
Хрестини 310

О. УАЙЛЬД:
Добротворець 315

Р. М. РІЛЬКЕ:
Будда 316

ПЕР БЕНУА:
Шлях велетнів (далі буде) 317

І. ФЕДОРЕНКО:
Оскар Уайльд (Огляд літе-
ратурної творчості) (кі-
нець буде) 339

В. СІЧИНСЬКИЙ:
Архитектура Крехівського
монастиря по деревориту
1699 р. (кінець буде) 345

Д. Д.:
Під знаком конфедерації 361
Бібліографія 369
Нові книжки 383

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛВВІВ.

З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка

На днях появилися друком нові видання
„Червоної Калини“:

1) **Між Молотом а Ковалом.** Спомини з переживань У. Г. А. на Великій Україні. Ціна 11.200 Мп.

2) **Самохотник.** Кишеневий календарик на 1924 р. (календаріюм від вересня 1923 р. до кінця 1924 р.) з провідником по важних історичних місцях Галичини.

Найкращий календарик для шкільної молоді. Ціна Мп. 5.000.

На поручене порто долучити Мп. 1.200.

Замовляти :

„Червона Калина“, Львів, ул. Руська, ч. 18.

II. Карманський.

I. De profundis.

Звідки іду? Куди прямую?
 Де склоню голову до сну?
 Чого ще жду? За чим баную?
 Чого оплакую весну,
 Якої я не знав ніколи?
 Судьбою впряжений в плію
 На вічні труди і мозоли,
 Знеможений буттем, стою
 Як хрест підтятий на розстаю.
 Чого ще жду? За чим ридаю —
 Бездольний пасинок судьби?
 Якого жду для себе паю
 З трофеїв труду й боротьби?

Усе пусте, усе омана,
 Блудячий огник млаковин.
 Не вигоїться в серці рана,
 Не засолодиться полин,
 Що виповнив пугар життя.
 Страждай і пий — се суть буття.
 А поза тим одна зануда
 І холод пустки й забуття.

Умерла давня казка чуда,
 Бурян заріс дорогу в рай.
 Ми духом змірили безкрай
 І не нашли ніщо крім болю.
 І на туземному роздоллю
 Ми свого духа розпяли,
 Як на Кавказі Прометей.

Заснула в гробі ясна фея,
 Що в казку щастя нас вела
 І обманом пестила духа.
 Звялила квіти мрій засуха
 І між морщинами чола
 Застила в нас вечірня тінь
 І скорб мандрівників охлялих,
 Що гублять тугу в пустарях.

Усе розсипалося в тлінь
 І жмінкою листків зівалих
 Покрило гріб весняних снів.
 І надмогильний скорбний спів
 Зморозив радість наших днів.

Чого-ж я жду? Що в силі дати
 Людство, скалічений жебрак,
 Що сам не має в світі хати
 І стелить свій твердий кулак
 Під голову, жаркий вулькан?

Засніть, надії, все дарма!
 Зімліла сила крил сокола,
 Міражі мрій закрав туман.
 Як віл, прикутий до ярма,
 Піду життем і дні спроквола,
 Як скритий міль точитимуть
 Мережево моєї сили —
 Аж поки не порветься путь,
 Не скотиться у яр могили.
 І жмінка сліз і жмут квітів —
 І от увесь мій плід терпінь.
 І попливе ріка років
 І спомин мій замулить ринь
 В серцях усіх — чужих і рідних.

Цить, серце, цить! Не жди нічого,
 Нічого в долі не проси!
 Терпи і не питай, для чого.
 Усе мана, все блиск роси,
 Що в саяві сонця меркне й блідне.
 Усе бридня. Лишень послідне
 Твоє буття цінне для нас.
 А все останнє зайвий час,
 Пустар, заповнений нудьгою,
 Морганюю надій і мрій.

Замкнуті двері за собою,
 Втонуті в пустку і спокій,
 І ждати, слухати, як мруть
 Повільно на вежі години,
 Як до воріт Нірвани йдуть
 Зі шляху зв'язані пиліни —
 Чекати, аж надійде вал...
 Все инше дим, імла омани,
 Безцільний Дон Кішота пал.

Цить, серце, цить! Пірні в ту-
 Розмоленої самоти, [мани

Порви кайдани суєти
 І у мовчанню ереміта
 Залюляй твій безсонний біль.
 І в тихих сльозах метеорів
 І в хлипанню осінних піль
 Найди обличчя всего світа,

Фраскати, 6. VIII. 1920.

Німу трагедію просторів,
 Які держить в обіймах Смерть.
 І допивай налитий вщертъ
 Отрутою пугар життя.

І жди заплати небуття.

II. Автопортрет.

Пооране чоло, мутні пригаслі очі
 І уєміхом гірким уста покривлені.
 Під маскою лица дримає смуток ночі
 І стомлені думки, в пустель задивлені.

Ні сонця, ні надій, ні захвату, ні віри —
 На все, чим дух мій жив, зима поклала лід.
 І пустка самоти гніте мене без міри.
 Таким вертаюся з мандрівки вмерлих літ.

Десь схиблена була дорога на розстаю,
 Щось згублене було на шляху життєвім...
 І дармо я чогось в степу життя шукаю
 І тугою горю. — Кому-ж її сповім?

Кому розкажу жаль, який зродила втрата?
 Кому повірю біль невдалого життя?
 Коли душа моя собі не має брата;
 Коли минулі дні не мають вороття.

Шукати ще? Нести безсонну в серці тугу
 І сльози сіяти відлогом самоти?
 Пустий, даремний труд ловити вітер з лугу.
 Чи зможу я себе і май свій віднайти?

Фраскати, 13. VI. 1920.

Іван Луца.

К а р а.

„Кар...ра!... Кар...ра!...“

Каркав ворон чорний над старою головою мандрівця, що вирушав на чужину із рідного краю...

Була глибока осінь. Не та вже, що дає овочі, а що сипле холодними дощами, порошить мокрими снігами, холодить приморозками.

Старий, змарнілий, худий повільною ходою минав села й міста...

За ним, як тиха тінь, слідував його друг.

Усе життя вони були разом, як дві душі в одному тілі.

До сього часу він ішов за другом, тепер друг був змушений іти за ним.

Ой, як же старий не бажав тепер мати товариша, свідка цілого свого життя! Як хотів зостатися самотнім!...

Шлях безлюдяний.

Навкруги тиша й простір.

Тут і там понад дорогою, як пам'ятка недавньої кривавої боротьби за волю, самотні могили борців з похилими хрестами.

Минув погожий ранок, кінчався світлий день й от наближався вечір похмурий.

Сонце спускалося поволі над обрій.

Старий простував із сходу на захід, усе за сонцем, що означало йому путь.

Догоняв сонце.

Увесь час почував за своєю спиною засмученого друга.

Прислухався до його тихого голосу...

Ворон, чорний ворон, раз-по-раз підлітав близько, каркав над самою головою і зникав у височині.

І як тільки старий забував про того чорного вішуна, зараз несподівано десь брався інший і знову над головою:

„Кар...ра!... Кар...ра!...“

А він усе йшов.

Уже слабкі коліна дріжали від довгої мандрівки, старечі рамена вгиналися під вагою пережитих подій, сива голова хилилася від тяжких спогадів, виснажене серце колотило в сухі груди тривогу за будучину.

*

„Кар...ра!... Кар...ра!...“

І старий бубонів сам до себе:

— Так... так!... Кара... Та за що кара? Чому мені ся кара?... Хиба кидаю тебе, мій краю, задля лакомства нещасного? Хиба не служив я тобі з малку й до сивого волося? Не страждав разом із тобою? Не болів душею за тебе й за долю твоїх дітий нерозумних?... Не переносив разом із ними всі тяготи невільницького життя? Не віддав усю силу на твоє визволення?... Чи, може, боровся не всіма своїми поривами? Чи в тій повсякденній боротьбі думав про себе, про своїх кривих?... А може народне визволення не було моєю вірою? Єдиною метою? Не складало одно лиш воно цілого життя мого?...

— Так... Достотно так! — казав тихо друг над його ухом: — бо я тебе вів усе життя. І зараз кличу: „Вертайся назад!“

— В рабство?!... У неволю?

— Красше в неволі та з своїм народом, а ніж із чужим на волі. Та на чужині й волі не знайдеш. Воля — то ваза порожня, яку кожний нарід наповнює своїм змістом.

— Воля однакова для всіх, бо де воля, там і правда, а правда єдина на світі... Поглянь наперед: там, на чужині, ще світить сонце, а в нас воно давно померкло. У нас усе хмари, усе темрява... У нас... я не переживу цієї темної ночі!...

— Тут, серед степів, і там, на чужині, де зимно й вогко, де ось-ось заховається сонце, ще тяжше буде пережити осінню ніч... Вертай же швидше до дому, до своєї теплої хати!

— Ти глузуєш із мене! Хиба не знаєш, що давно викинули мене з моїх чистих, теплих покоїв у брудну, темну комірчину, де я мучився в диму, в чаду? Хиба не там зазнав я холоду, голоду й мук душевних? Не там стратив свій світлий зір? Не звідти примушений іти на чужину?... І не тільки моя хата — вже не моя, а весь край мені чужий! Там оселився Каїн, убійник свого брата і запанував із усім своїм хамським кодром... Любов свята вмерла й народилася звіряча жорстокість. Воля похована в тюрмах і лаврами завітчалася сваволя. Милосердя людяне жебрає в латах і злочин нахабний веде перед.. Скристалізоване народом за часів волі життя повернулося в аморфну масу. Добро і зло перемішалася, як в осені падаючі листя. Весь край в полоні розбійників, з вічно кривавими руками. Смерть і тління нависли над ним... Колись загартовані борці вже поділяють із ворогом хліб-сіль. Свята ненависть до нього погасла. Шукають згоди... О, лицеміри! О, боягузи! Хибаж може жити

в згоді вовк із ягням? І щож там мені робити? Там, де мрака, де темрява? Там і життя моє стало темним...

— А колись же воно світило рідному народови й у темряві.

— Так, світило, аж погасло. Тепер душа моя повна чорної трути. Дивно мені, де вона набирала того світла? Життя народу мого на протязі віків — ніч чорна. І я насичував душу тими сумними й тяжкими образами. Тільки ніч могла панувати в душі моїй...

— Алеж світло світить лиш у темряві, а коли приходить сонце, то всяке інше світло вже непотрібне, бо перед сонцем воно мертво, нікчемне. І тільки через темряву й народилося світло в душі твоїй. Тільки через неволю й рабство освітило воно тобі ті високі ідеали, що за них ти боровся... Хибаж вони померкли для тебе? Сеж твоя святиня!... Тому, вертайся і знову життя твоє засвітить народови, знову будеш боротися...

— Не можу!... Тоді я був сином свого народу й братом усім, а тепер лишився самотним, одиноким, загубленим... Одно поліно й у печі не горить... Тай усі ми вже доборолися до краю...

— А таки доборолися. Хоч ще й не до краю, а лиш до цілі, яку всі навіч побачили й яку мусимо осягнути, — казав друг над його ухом: — Тиж бачив власними очима великий, вільний народ... О, день щасливий! Уже задля того одного варто було жити й страждати!

Старий похитав головою :

— Ну, а далі? А тепер? — казав ніби сам до себе. — Усі народи, що хилили голови в ганебній неволі, що повзали в проклятому рабстві, як ниці твари, усі, що звичайно носили на вні тяжке ярмо, — усі порвали невольницькі пута чужинців і тепер щасливі, як ранок, могутні, як повінь, просвітлені, як зорі... І тільки ти, мій народе, ти один заплутався в тенетах, лиш ти знову став рабом...

— Алеж зажди! — казав друг, що йшов за ним, як тиха тінь. — Ще не кінець нашої драми... Вона ще в половині лиш одіграна. Тепер коротка перерва...

— Кажеш так, бо не мислиш глибоко, бо не відчуваєш горяче, бо не маєш уяви, не розумієш, що стається з народом, коли по хвилевому визволенню він знову впадає в рабство. О, то тяжше, ніж звичайне рабство! То муки й муки! То значить, що в народі запанує зневіра, зрада й жах. То значить — голод, розпука й смерть і безнадійна, безвиглядна боротьба, та вже не за волю, а лиш за животіння, за кожний ступінь власної

землі, за кожний шмат хліба, за кожний подих... Ось на чому буде кінець нашої драми...

„Ка... кар... ра!“ — як у бубон ударив ворон над головою, а друг говорив:

— Чомуж ти забув усе те, в що колись вірував? Тиж учив: народ, що в незапам'ятні, в незнані віки міг посісти таку родючу землю, може найбогатшу в світі, той народ чогось вартий, бо не святе небо се йому дарувало, а було здобуте жорстокою боротьбою, сміливістю, одностайністю... І ще говорив: кожний народ се овоч своєї землі. Яка сила землі, така сила й народу. Народ, що за одно століття в двічі помножується, народ, що старанно плакає в своїх надрах геніяльність, що береже її стихійно в своїй скарбниці до слушного часу, — той народ колись стане проводирем світа...

— Так, так... Колись се я казав... Алеж століття минають, а ті генії все лишаються невідомі світови. У темряві родяться, в неволі помирають... Хоч яке добре зерно, а коли воно глибоко закопане в землю, то не проростає, але гниє...

— Одно гниє, а друге віками дожидає сприятливих умов і всеж проростає й дає плід... Ти, просто сказати, зістарівся, мій друже, стомився, знесилився в боротьбі. Розум твій оповитий сном, чуття пригасають, очи погано бачуть. Ти зневірився. Забув навіть, що життя — то рух і ніщо не може стояти на місці. За нами йдуть нові сили, свіжі покоління, молодші діти народу...

— Діти народу! Ох, знаю їх! Тож будуть не красші, а такі самі, що в світлий день волі торгували своєю душею, своїм сумлінням, своїм розумом... Сеж найлютіші, краю мій, вороги твої... І звідки-б вони стали красшими? Вийшовши з темного льоху на світ ясний, вони посліпли, стуманіли, свою душевну отрую розлили по цілому краю, обернули його в зачумілу долину жалю, смутку й нових страждань... Яж те бачив... І як вірний син стояв над юрбою затроєних, скреготав зубами з безсилля й плакав... Не сльозами, але муками... І від тоді я став для всіх чужим, нікому непотрібним, бо я все бачив не тільки очима, але й серцем, бо відчував жах усіма нервами душі... Ох, я бачив!... Я бачив, як падали трупами за волю сотні тисяч вірних синів, а мільйони безумців топтали ту кров брудними ногами, мішали її з болотом, ганьбили пречисту й пресвяту жертву, насміхалися... І від тоді я став усім чужий, нікому непотрібний. Ніколи не вагався я віддати за тебе, мій краю, життя своє, а тепер бачу, що воно тобі непотрібне... Так, непотрібне...

Друг мовчав.

Старий ішов так само мовчки й от наблизилися до границі. Став. Оглянувся назад, на рідний край.

Далеко бачив широкий, безмежний простір з поораними нивами, з незайманим іще степом, що ховався в темряву. По небу зі сходу сунули страшні осінні хмари. Там уже панувала ніч. Глянув на перед, на чужину: Там рясні села, дрібнополосі ниви, зелені гайки й скрізь панські палати...

Шлях веде в гору, а над тою горою стоїть сонце. Світить і гріє, манить його червоними проміннями. Небо прозоре. Уся далечінь закрашена рожевим просвітом...

І старий промовив:

— Ні, вже не повернуся! Там я не переживу цієї ночі!.. Прощай же, прощай, мій краю! Не ремствуй на мене, не гнівайся, не клени, що тебе покидаю, що вириваю разом із душею і любов свою до тебе... Після стільки літ вірної служби моєї ти зробив мене сиротою, безбатченком, вигнанцем і за те я тебе зненавидів!.. Ненавиджу цілою душею, як і любив цілою душею. Ненавиджу, як вірний раб свого пана, що забрав у нього молодість, силу, здоровля, розум, усе життя і старого, хворого, самотнього викинув на поталу злидням, голоду й смерті!..

І старий переступив кордон.

Ішов шляхом у гору, просто за сонцем, що заходило.

Проти нього летів ворон, чорний ворон і каркав: „Кар..ра! Кар...ра!..“

За ним, як тиха тінь, ішов друг і говорив:

Поки я тебе вів, ти ходив добрими дорогами, не тратив надії... Іди знову за мною. Я поведу тебе назад і дам у руки твої меч...

— Ні, ні, ні! Я вже не піду за тобою, бо тепер правда моя. Іди від мене! Іди геть! Ти мене доведеш до марної загибелі. Тепер я лиш для себе шукатиму долі й волі...

— І не знайдеш ні того, ні другого. Тому я тебе не покину. Піду скрізь за тобою, аж упевнишся, що правда таки моя.

— Доволі! Того вже не буде! Іди геть од мене, спокуси!

— Та яж не можу тебе покинути, поки ти живий...

Старий пішов швидше, не оглядаючися.

Дорога все підіймалася в гору.

Сонце закотилося.

Ставало темно й холодно.

Поволі плентався в гору. Темрява що далі густійшала і вже старий нічого не бачив перед собою, неначе осліп.

Ноги не слухалися, тремтіли, а всеж поволі посувався, постукуючи ціпком об дорогу.

І от видалося, що зблудив.

Стояв у розпуці й дивився перед себе в тьму...

Перед ним на чорних хмарах почало відбиватися якесь світло, неначе від далекої пожежі.

Пішов просто на ту луну.

Чим далі, вона побільшувалася, а коли вийшов на самий верх гори, то остовпів.

— Огні! — скрикнув на radoшах. — Огні! Так от де світло!

І в зачарованню не відводив очий.

В долині широко розкинулося село. Із віконць блимає жовтувате світло, а далі, на згірю диво дивне: тут тисячі ріжноцвітних огнів... Огнів великих і малих; червоних, жовтих, синіх, зелених...

— Яка краса! — мимоволі промовив старий. — Звідки сей рай на землі? Для кого горять ці зорі чарівні серед темної ночі? О, вільна, щаслива земле!

Ішов бадьоро просто на огні.

От уже чує якийсь гомін, уже бачить і людей...

Там, між огнями, повно життя. У сьайві огнів виростає перед ним крута гора, вкрита зеленими соснами...

— Прекрасно!... А се що?!... Надмогильні хрести?... Великі, малі, ріжні... Огні, сосни й могили, могили, могили... І люде... старі й молодь... Що се?! — несамовито скрикнув старий.

— А хиба не бачиш? — промовляє друг за його спиною: — Привидися красше: се великий цвинтар, а на ньому серед ночі живі люде в атмосфері гнилизни й міязмів метушаться, жартують, регочуться, залицяються... Тут, над запалими могилами, над зотлілими трупами, при освітленні ріжних лямпок і смолоскипів, в диму, в чаду, в отруйних випарах люде празникують „Вшисткіх Свентих“... Тут культ минулого... Тепер веселяться і тут зароджується кохання й нове життя...

Старий стояв, як скамянілий. По-при нього проходили веселі люде, здивовано його оглядали, реготалися...

Стояв приголомшений...

Із сходу насунули чорні хмари, вкрили все небо і без блискавки несподівано заричав глухо довгий грім...

Без вітру пішов дрібний холодний дощик...

Огні погасли.

Люди зникли.

Стало порожно й темно...

Старий стояв на спорожнілому цвинтарі серед непроглядної тьми.

На душі в нього було так само порожно й темно...

— Чи не казав я тобі, що не знайдеш на чужині того, чого шукаєш? — мовив потихо друг: — І тут закотилося сонце і стала ніч ще чорнійша ніж у нас. Та у нас, на сході, сонце вчасніше зійде. Там швидше настане ясний ранок і день веселий... Доси я йшов за тобою. Тепер бачиш, що правда моя, а тому я тебе поведу назад...

— Ні! Я не переживу цієї ночі!...

Старий, виснажений довгою мандрівкою, убитий духом, промоклий і хворий тут же впав під чужим хрестом. Ще бачив, як над головою спалахнула остання коротка блискавка і чув хрипкий, приглушений осінний грім, що довгим протягом гарчав над ним, як старий беззубий собака...

А коли ген на сході, на ясному небі, показалася яскраво-проміниста, як очі в дитини, передрозсвітня зоря, а за нею викотилося велике, веселе сонце, то старий уже того не бачив...

Почорнілий, увесь мокрий, непорушний і холодний лежав у долині під чужим хрестом.

На хресті сидів чорний ворон, приглядався до грішного трупа й каркав:

„Кар...ра!... Кар...ра...!“

1922, у листопаді, Винники.

Юлія Поліщук.

„Рідний наш Ісус“...

(Легенда сучасних днів).

I.

Осіннє небо над пустельними стернями наче стеля сива. Тиша і спокій обгортали знеможені ниви і тільки інколи, як удар кулаком у дно порожньої бочки, глухою луною розлягався в полі невиразний голос гречкосія, що у поті чола поспішався зорати „нарізану“ смужку свою. А в мовчазній далечині хтось незримий

ткав сонні тумани, намагаючись застлати ними не тільки широкі простори, але й ту тривогу, що коло придорожного хреста дріжала...

„Старий той хрест, як світ цілий“... — казали про нього люди, бо ніхто з них не знав — коли і хто його тут поставив. Стояв він над самісенькою битою дорогою на тій „границі“, де людські поля з панськими ланами сходилися і завжди, коли тільки хто проходив поуз нього, мимоволі зупинявся і дивлячись на Розп'ятого, всякі думки думав про себе...

Дивний якийсь майстер різбив те Розп'яття! — Зроблене із звичайного дерева, як сотні й тисячі інших у світі, воно однак було незвичайне і всі, хто тільки дивився на нього, відчував у своїй душі якусь незрозумілу тривогу... Розп'ятий на придорожному хресті Ісус зовсім не нагадував собою того Ісуса, що був розіпнутий у церкві, над позолоченим іконостасом, або в костелі — над посрібленим престолом, який, схиливши на груди гладенько розчісану голову і закрити очі, здавалося, спокійно спав...

Розп'ятий на полях висів прибитий заіржавленими цвяхами до старого, оброслого зеленим мохом, дубового хреста — великою сірою масою безмежного страждання, яке відчувалося з кожної риси його тіла. Його ноги й руки були витягнуті так, що було видно кожний м'яз і кожду жилу, а живіт глибоко ввійшов під груди й так роздув їх, що, здавалося, от-от не витримають у собі всього болю і розпадуться на двоє, якраз там, де сходяться ребра. Увінчана вінком терновим голова судорожно відкинулася назад, пасма сплутаного волосся безладно спадали на чоло й рамена, а лице виявляло такий безмежний жах терпіння, що хто бачив його хоч раз, так уже ніколи не міг того забути. Особливо дивно вражали міцно стиснуті уста і широко розкриті очі, як Він дивився кудись у далечинь, по над головами тих, що проходили поуз Нього. І по тім, як Він висів, і по тім, як Він терпів, і ще й потім, що на Його правій нозі був збитий великий ніготь, як то буває тільки в тих, що багато ходять босо, — знали, що се є свій, селянський Ісус, до якого слід молитися і якому можна вірити...

Що року, весною, як тільки розцвітали проліски, і до пізньої осені, як процвітали айстри, — коло ніг Розп'ятого лежало безліч усяких квіток, які селянські доньки приносили Йому зі щирости й любови своєї. І не було тут різниці між „чесними“ та „нечесними“, бо з давних давен було так, що покритки більш усіх дбали про Нього, бо то-ж ні про кого іншого, як

тільки про них, сказав Він колись: — „Хто з вас без гріха, нехай перший кине каменем“...

Але від того часу, як десь далеко на заході загули гармати, а дорогою поуз Розп'ятого потяглася з села довга валка возів із засмученими господарями, всі якісь самі не свої стали і рідко хто згадував про Нього. Якась непевність запанувала навколо і була вона доти, доки не скрикнув хтось десь дивне слово про волю, а тоді все захвилювалося, загуло й загомоніло і стоголосою луною відбилося в ухах Розп'ятого. І тоді, властиво, перший раз помітили в Його лиці якусь дивну зміну. — Щось подібне на зморшки зявилося на Його чолі, а голова ще більше відкинулася назад і ще ширше розкрилися засмучені очі...

Весною ділили панські лани і безліч квіток склали до Його ніг. А Він дивився в простори і все наче чогось більшого ждав. Дехто з людей помітив навіть якусь невиразну усмішку коло Його уст, але що пора була робоча, то й ніхто не мав часу стежити за тим явищем. Згадали про се вже в самісенькі жнива, коли вернулися пани із військом і своїми наймитами і стали в людей землю відбирати. І знову, як і колись, йдучи поуз хреста, зупинялися й дивилися на Розп'ятого, стараючися збагнути Його затаєне терпіння. І хто лише дивився, то все одно бачили: жаль і смуток на страдницькім лиці і трівожне напруження в темно-сірім тілі...

В осені ревіли гармати і лилася кров. Змагалися з панами й насипали в полях маленькі могилки. Казали: — „Інакше ніяк не можна“... Розп'ятий, розкривши широко рота, наче крикнути хотів, повернувся цілком лицем до неба і занімів так, тільки одні гострі коліна ще більше випнулися вперед і ще більше витягнулися на хресті Його руки. Та сеї нової зміни майже ніхто не помітив, бо все ще тяглася боротьба...

Скоро після того, зникли пани і зникли люди, лише одна боротьба не зникала. Одні йшли із заходу, другі із сходу, а треті в середині товклися і все на полях сходилися. Кождий з них чуже вважав за своє і всі разом, були ніжні, як діти, а люті, як гади... Один молився до неба блакитного, другий до зірничі червоної, а третій чорній землі кланявся, тільки ні один із них не згадав за Розп'ятого, який самотно боровся сам із собою...

Два роки в червоному огні варилися й виварювалися, а на третій рік сонна осінь прийшла, якої ще не було ніколи. Сивою стелею схилилося небо над сірими стернями, блідими туманами вистелилися й лягли спати спомини минулого, тільки один Роз-

пятий на хресті придорожному чогось непокоївся, а від того й така тривога навколо нього дріжала і такою глухою луною розлягався в полях невиразний голос гречкосія...

II.

Говорили й запевняли :

— Мусить зміна стати!...

Тому поспішалися зорати й засіяти свої „нарізані“ смужки, а решту збіжа в землю заховати, щоби „продподатку“ не дати. Сухо тріщали стерні під щербатими лемішами дрантивих плугів, горячково виривалося крізь пальці кострубатой жмені золоте насіння і важко падало в свіжу борозну, щоби скільчитися в ній і породити нову надію.

І саме в той час приїхали в село непрошені й озброєні. Розташувалися на майдані коло давньої „зборні“, а тепер — „Ком-незама“, тай сказали :

— Сипте десяту частину!...

— Як так?! — загомоніли здивовано і схвильовано.

— Отак, як бачите! — відповіли озброєні й загадково оглянули свої рушниці...

— Не дамо! — понуро озвалося щось із майдану.

— Хто бунтує?! — суворо спиталися озброєні, озируючись навколо себе.

Всі лиця, як брила рілі в голодну посуху: мовчазні й невиразні.

— Хто бунтує?! — ще раз спиталися громади і в той час вийшов наперед один юнак, який за всіх сказав :

— Так несправедливо!...

— А що таке справедливість? — сміючися, спиталися його озброєні.

— Не грабуйте! — сказав він їм сміливо.

— Так!... Так!... — загула за ним уся громада. — Не грабуйте!...

Засміялися озброєні, взяли того юнака із собою та поїхали з села. Зраділи, бо думали, що їм соромно за себе стало, а те, що вдовин син Ярема міг пропасти з ними, мало кого турбувало.

— Що там Ярема, як тут така справа!... — говорили між собою йдучи до коловорота, щоби переконатися, що вони й справді таки поїхали.

Але ті, виїхавши за село до придорожного хреста, поставили коло нього вдовиного Ярему і так розстріляли його.

А після того один із них вернувся в село і сказав :

— Бачили?... Сипте, що сказано!...

Решта озброєних у друге село поїхала, наче нічого такого не сталося, а сей один за всіх справився. Цілий день, аж до самого вечера ходив він з „незаможниками“ по селу і стягав „десятину“, а стара вдова Килина сиділа коло придорожного хреста і над трупом свого сина вила. Пізнім вечером, коли став сходити повний місяць, а господарі збиралися везти до міста „десятину“, прибігла в село бідна мати і крізь рясні сльози щось нечуване сказала:

— Ісус із хреста сходить!...

Гадали, що збожеволіла, а тому й уваги на те не звернули. Однак її нещасливий вигляд зворушив їх і вони пригадали собі, що варто було-б якось заспокоїти її, а того нещасного, що так нагле трупом ліг, тихо поховати. Поговорили трохи між собою і постановили: — Коли тільки валка з „десятиною“ вийде за село й помине придорожний хрест, то старий Петро Решетчук, який так своїм богомільством уславився, візьме заступ і закопає нещасного так, щоб і — „сама мати не знала, куди дівся, бо й без того плачу в селі досить!“...

Коли тільки довга валка возів із „десятиною“ виїхала в поле, старий Петро взяв заступ і помаленьку подався слідом за нею. Але як тільки прийшов до хреста і глянув на Розп'ятого, то враз скамянів. Дивився і очам не вірив. При світлі місяця цілком добре було видно, що одна нога Розп'ятого вирвалася з цвяха і випростувалася в повітрі так, наче-б шукала якогось опертя, а голова і все тіло подавалося вперед, що руки зробилися довгими й тонкими вужевками і ледве що стримували вагу сього пориву. Однак, придивившись ліпше, він заспокоївся, вирішивши, що так могло статися від раптових вибухів, коли розстрілювали Ярему. Думаючи так, викопав яму, поклав у неї вдовиного сина і став скоренько засипати її. Але коли тільки скінчив свою роботу і хотів перехреститися, як почув на хресті важке зітхання. Озираючись, бачить і чує — зітхає Розп'ятий...

Схопився, як у горячці, й побіг до села...

III.

...Вранці був приморозок, а потім нахмарилося і став туман. Ті, що поїхали до міста з „десятиною“, мали десь аж у вечері вернутися, а ті, що zostали в дома, — самі не знали, що робити. Богато сиділо та думало про те, що не стане чим обсятися і що прийдеться де-що зоставити незасіяним, як то було ми-

нулого року, тільки один старий Петро не журився сим. У нього було дещо з торішнього врожаю, а тому він вирішив засіяти все своє поле, не жаліючи насіння. Непокійло його трохи лише те, що діялося з Розп'ятим, але коли вмився та поснідав добре, так і роздумав собі:

— Гм... То-ж ніяк неможливе!... Висить собі старий та струхлявілий, а як вистрілили коло нього, так від одного тільки гуку відірвався...

А потім запряг у віз коні, взяв плуг, мішок жита і поїхав у поле. Поле було його не далі, як за одні гони від придорожного хреста і коли тільки він приїхав, то зразу-ж повернувся до нього лицем і тричі перехрестився.

В полі було тихо, тільки десь далеко сумно гайвороння кракало. Коло хреста, здавалося, дріжали тумани і в тім дріжжанню чулася незвичайна тривога. Старий Петро нерішучо якимось злагодив плуг і зачав першу борозну. Йшов у напрямі хреста, пильно вдивляючись у сіру масу Розп'ятого, який начеб-то рухався. Ось підійшов іще ближше і не помітив, як стали чогось коні і як він сам задубів коло них. Тільки поблідлі уста несвідомо вимовляли:

— Живий... Живий...

Розп'ятий на хресті вперто змагався. Ось, простягнув у повітрі одну ногу... здригнувся... Випростував другу... Натяглися руки... Обвисло тіло... Голова витяглася вперед і хиталася — то туди то сюди... Рот розкрився... Очи великі, сині як волошки... Терновий вінок аж на брови зсунувся... Видно: боляче... Дуже боляче... Скрутилось усе тіло... Спраглий язик губи лиже... Не витримати... Шарпнувся і махнув над полями рукою... Потім схопився нею за хрест... Ще одна тільки рука тримає його... Шарпнувся ще раз і зник із хреста... тільки якась сіра тінь майнула в тумані...

— Живий... Живий... безтямно бурмотів раз за разом старий Петро, поспішаючи до хреста.

Прибіг, а на хресті тільки одні заіржавлені цвяхи стирчать. Озираючись навколо: далеко тінь... тільки тінь...

— Господи Боже! — промовив зворушено.

Що-ж се таке?!...

Може був-би ще й розплакався, як би так не побачив, що коням остогидло стояти і вони потяглися з плугом по сусідських засівах. Схопився і крикнув:

— Тпру!... Тут така справа, а їм ані гадки!...

Завернувши коні на борозну, хотів орати, але чогось пропала всяка охота. Дивні думки шумливими роями обсіли його голову і він нічого не хотів чути і знати, крім Розп'ятого, який ввижався йому — то тут, то там, але куди тільки він не дивився, то скрізь бачив лише одне сиве небо, сонні тумани та сірі стерні...

І коли вивів до кінця першу борозну, то перекинув плуг на бік лемішами і вернувся до воза. Лагодячись у дорогу, помітив, що з півночі сунуться важкі хмари, а в повітрі літає дрібний сніжок.

— От і по всій роботі! — промовив сам до себе замислено, а серце його стислося і защеміло чогось, наче від прочуття якогось.

Глянув ще раз на хрест, озирнувся навколо і зітхнув:

— Все одно вже!... Треба їхати...

IV.

Те, що Петро розповів на селі про Розп'ятого, дуже всіх здивовало, але ніхто не знав, як се зрозуміти. Дехто навіть не вірив старому і сам ходив до хреста подивитися, — чи так воно й справді?... Приходили, дивилися й тільки роти розкривали:

— От так диво!...

Чекали вечера, коли мали вернутися ті, що „десятину“ повезли. Казали:

— Може вони щось знають?...

А тут, як тільки стало смеркатися, пішов такий сніг, наче перед Різдвом, аж налякалися, бо — „то-ж ще цілий тиждень до Михайла святого і череда в полі ходить...“ Через се саме спізналися в дорозі ті, що з „десятиною“ їздили. Вернулися пізно в ночі — обмоклі й обмерзлі — і ще якогось дивного чоловіка привезли з собою. Був високий, стрункий, з синіми очима, з довгим, як у попа, руським волоссям і руденькою, продовгастою борідкою, а сам ледве прикритий якоюсь рядниною. Дивилися на нього й дивувалися:

— Така холоднеча, а йому начеб-то й нічого!...

Забули навіть за Розп'ятого поговорити, так сим чоловіком зацікавилися.

— Де-ж се ви його взяли такого? питали.

— В полі на межі сидів! — відповідав хтось із тих, що приїхали.

— Як, серед снігу?! — дивувалися.

— Еге-ж, серед снігу! — відповідали дивними голосами. — Підїжаємо вже до села, коли бачимо, сидить хтось серед поля і благословляє нас. Ми стали і пішли до нього, щоби побачити, хто такий. Ну, бачимо, він сидить... Голісенький, можна сказати... Тільки ряднина якась... Жалко стало... Взяли, щоб не замерз...

— Так... — Так... — загомоніли. — Тільки, хто він такий... Жид, кацап, чи наш чоловік?...

— А хто знає? — здвигнули плечима ті, що привезли його. — Отже, бачите самі!... Мовчить!...

— Треба було-б спитатися! — озвався хтось грубим голосом, але саме тоді він підняв обидві руки і всі побачили на Його долонях великі чорні рани.

— Хто він?... — Хто він такий?... — зашепталися.

— Я Ісус! сказав Він їм. — Десятки літ дивився я з хреста на ваше бідування і не міг більше так терпіти...

Всі наче зацікавилися, тільки один старий Петро озвався тихо:

— Що-ж ви мовчите?!... Я сам бачив, як він сховався із хреста!... Дайте Йому вдягтися!...

Як зі сну прокинулися. Кинулися — хто куди і в одну мить принесли чоботи, шапку і свиту. Глянув Він на те все і лагідно всміхнувся.

— Як бачу, то ви ще не цілком забули про мене, коли останнє даєте!... Та мені багато не треба!...

Кажучи так, одягся в свиту, а чобіт і шапки не захотів брати.

— Обійдуся! — промовив. — Мені між вами і так тепло...

Зраділи люди. Зняли всі з голов свої шапки і стали просити Його:

— Не відцурайся, Ісусе, нашої мужицької вечери!...

Він замислився трохи і відповів:

— Жаль мені вас, але мушу спішитися в світ! Коли зроблю своє діло, тоді вернуся і зостануся з вами жити на віки вічні...

— Хоч зайді в яку хату та обігрійся трохи! — стали Його вмовляти, а тим часом старий Петро бігом побіг до попа, щоб той прийняв Його до себе.

Піп був чужий, московський, та скупий, а через те тільки очи на старого витріщив:

— Що за Ісус?! Який такий Ісус?!

— Наш... Рідний наш Ісус... Той, що на придорожному хресті був...

— Нічоґісенько не розумію! — здвигнув піп плечима. — Побожеволіли ви, чи що таке?!...

— А ви йдіть та подивіться! — кликав його старий.

— Пізно вже! — сказав на те піп і голосно позіхнув, начеб-то йому хотілося спати.

Побачив старий, що ні до чого доброго з ним не договориться і побіг назад. Прибігає, а на майдані ніде голці впасти, стільки людей зійшлося. Тут тобі куркулі, і середняки, і незаможники, і так усякі люди, всі вони, затаївши дух, слухають його дивно солодкої мови:

„Любіть друзів своїх і ненавидьте ворогів лихих! — говорив Він. Віруйте тільки в свої сили і ся віра вратує вас! Не прощайте зрадникам, не даруйте запроданцям, не милуйте тих, що гноблять вас! Ви всі, що кривдою світ проходите, знайте і пам'ятайте, що кожда стежка, яку ви так пройшли, веде вас до загибелі і, як прийде час, настане суд і дістанете заслужене! Ось і тепер, як у день суда, пройду здовж селом і відзначу кождому його пайку, щоб знали всі, хто що заслужив. А ви всі, що терпите кривду, не думайте, начеб-то все вже зникло з димом кривавих пожеж! Знайте, що кождий ваш страдницький крок відзначився в мому серці, кожда ваша болюча сльоза стала огнем моєї сили, що воскресила мене на хресті і змусила прийти до вас! Отже стану між вами і поведу вас шляхом волі до вічної Правди і заставлю її сотворити нечуване чудо, коли не стане — ні тих, що вірують тільки в блакитне небо, ні тих, що спраглим зором шукають лиш червоної зірниці, а всі люди будуть люди і вся земля буде їх земля, а над нею настане вічно зелена весна і запанує безконечна радість! А коли так стане, візьму вас за апостолів своїх, буду боротися і терпіти з вами, щоби потім могли вільно орати, сіяти й збирати і тішитися овочами віри своєї...“

Слухали куркулі й незаможники, що говорив їм Ісус, і дивувалися словам Його. Богато де чого не розуміючи, сумнівалися:

— Чи може таке статися в наші часи?!...

Але Він почув їх і гірко промовив їм:

— Хіба вам мало того, що я зійшов із хреста?!...

— Так-то воно, так... Тільки от якось воно дивно нам, щоби, теє-то, як його... — почав було хтось із юрби плутати язиком, коли тут із коловорота почулися якісь співи, гуки й стріли, наче „запасні“ з війни верталися.

Хтось глухо й невиразно, як у бочку, бовкнув:

— Карателі йдуть... Щоби, значить, не перечили більше...

Всі глянули в той бік, де чувся голос, і побачили голову комнезаможа. Стояв суворий, нахмурений і понуро дивився в землю.

— Значиться, ти?... — спитався його Ісус.

— А як і я, так що з того? — яось дико зареготався він. — От і побачимо, як ти з ними справишся!...

— А й справді!... — скрикнув хтось.

— Так, так!... — загомоніли інші, але враз затихли, захвилювалися і швиденько стали розходитися.

— Що-ж се таке?!... — Що-ж се таке?!... — нерозуміючо метушився старий Петро, але його хтось схопив за рукав і потяг за собою.

— Мало чого може не статися... — розсудливо говорив хтось десь на подвір'ю, зачиняючи ворота.

На майдані, де хвилинку тому хвилювало море людських голів, стало порожно, як в осінньому полі. Стояли тільки дві людські постаті: одна струнка й висока, а друга присадкувата й кострубата. Перша спокійно собі дивилася на небо, як воно починало прояснюватися, а друга чухалася в потилиці, раз у раз покашлювала і нетерпляче чогось чекала. Аж ось, налетів на них конем хтось чорний і волохатий. Зупинився і крикнув:

— Хто тут?!

— То я! — відповіла кострубата постать. — Комнезамож, значиться...

— А се хто?! — повернувся вершник до стрункої постаті. Постать стояла і мовчала, наче не чула.

— Хто ти такий?!... — крикнув вершник роздратовано.

— Та се й є той самий бунтівник! — озвався „комнезамож“.

— Як-же він називається?...

— Та той, Ісусом себе називає... Каже, що з придорожного хреста зійшов... — зачав говорити „комнезамож“, але голосний регіт вершника заглушив його.

— Ха-ха-ха! — реготався вершник на все горло. — Ісусом себе називає!... — Ха-ха-ха!... От, так штука!... Ха-ха-ха!... І чого вже тільки не видумують оті куркулі!... Ха-ха-ха!...

Підіхали інші. Обступили його звідусіль тісним колом і також стали реготатися:

— А, ну, покажи руки!...

Він спокійно простягнув до них обидві долоні і при смутному сяйві місяця страшно зачорніли перед їх очима дві рани. Ніяково затихли й повернулися до „старого“ — що він скаже?

„Старий“ говорив щось із головою „Комнезаможа“.

— Звичайно, якийсь божевільний, коли не замаскований агітатор... А навіть, як-би так і справді був він, то все одно нема йому що тут робити... — почувли вони і зрозуміли, що инакше не може бути.

Відступилися трохи на бік і стали чекати, що скаже „старший“, але той, спокійно і не поспішаючись, розпитувався про все — як, що і до чого, наче справа йшла про звичайну річ, задля якої не варт було хвилюватися. Нарешті він скінчив свою розмову і повернувся до них. Був такий, як і завжди, тільки губи здригалися чогось.

— Беріть його, товариші! — кивнув головою в бік стрункої постаті. — Я думав, що тут не знати-що скоїлося, а то всього лише якийсь прибудний чернець приволікся!...

Товариші не рухалися. Хотіли сказати, що в Нього справжні рани на руках і ногах, але не відважилися. „Хіба-то мало чого не приходилося нам робити в сі часи?“ — подумали про себе і приступили до стрункої постаті.

— Тією самою дорогою йдіть! — скомандував „старий“.

Товариші вставили в стремена ноги, поправили поза плечима свої списи і зайнявши наперед себе „черця“, погнали Його із села в поле.

А „комнезамож“, zostавши сам, довго ще прислухався чогось, колиж затих гомін людських голосів і стало цілком тихо, він голосно зітхнув:

— Ех, шкода!... Я зовсім не сподівався сього!...

V.

На другий день раннім-ранком усе село встало на ноги. Зійшлися на майдан і питали „комнезаможа“:

— Де Він?!...

— Забрали.. — відповів той.

— І Він піддався їм?!... — дивувалися.

— А чому-б Йому не піддатися, як ви всі порозбігалися?!... — всміхався ніяково „комнезамож“.

— І звідки вони наїхали так несподівано?! — ломав собі хтось голову.

— Гм... — всміхнувся знову „комнезамож“. — Я сповістив їх, щоби, значить, переконатися, чи справді щось воно варте...

— Ти Юда паршивий! — крикнув старий Петро.

*

— А ти, що таке? — суворо повернувся „комнезамож“. — То-ж... Петром називається!...

— Я... я... я... — аж скипів старий і, не знайшовши слів, затих.

Мовчки стояли всі інші і приглядалися до землі, де помітили якісь сліди на бруднім снігу. Придивлялися і впізнали. Сліди босих ніг — Його сліди. Пішли по них і вийшли аж за коловорот. Далі ніякого знаку, бо на полі віяв північний вітер і позамітав їх снігом.

— В місто повели... — промовив хтось сумно.

— Але-ж Він сказав, що ще прийде до нас!... — голосно сказав старий Петро.

— Чекайте Його!... Чекайте!... загадково якомсь пробуркотів „комнезамож“.

Але на нього ніхто не звернув ніякої уваги і так вернулися назад, думаючи про себе свої затаєні думи.

Думали про Нього і з дня на день чекали Його. Але пройшла Пилипівка і святе Різдво минуло, а про Нього ні найменшої звістки. Тільки аж на Стрітєння довідалися від якогось проїзного „красмейця“, що — „один чернець назвав себе Ісусом і навіть чудеса робив, а за те його розстріляли“...

Дехто зразу сьому повірив, а інші ще трохи вагалися й сумнівалися.

— А може-то тільки тумана пускають?... — говорили.

...Якось, як були сильні морози, хтось такий і самого хреста зрубав на дрова, щоб обігрітися трохи, а замість нього зостався серед поля маленький пеньочок, дивлячись на якого, ніхто вже нічого не ждав і не сподівався.

Але ще й досі живе старий Петро, вірить він у те, що бачив на власні очі, і часто згадує й зітхає:

— Де-ж се той рідний наш Ісус?!... Де Він?!...

Каміля II.

Мініатури.

1. Мені сумно.

Я любив тебе в безтямній, палючій пристрасти.

Я любив тебе з палаючими очима, з напів розтуленими червоними устами і протягнутими білими руками, що як дві білі, гнучкі змії обвивали мою пропашу голову,

Твоє волосся розсипалося і мов хвиля пестило своїми довгими пасмами твою білу, гнучку спину.

Я любив тебе гордою, холодною, коли ти проходила повз охоплену захватом юрбу. Твої очі були холодно сірі, а заломи твоєї шовкової шати лягали простими холодними лініями.

Я любив тебе тремтючою від обурення. Все облича твоє палало, тонкі ніздрі здригалися, а в очах були іскри і гнів.

Я любив тебе холодною і безпристрастною, з очима задивленими в далину, яка не притягала тебе.

Я любив тебе ридаючою. Твоє облича було викривлене мукою. Заломивши руки ти лежала, шепочучи гіркі образливі слова.

Я любив тебе розсміяною — мов діамантовим яскравим лиском сповнялася наша кімната і ще довго, довго чутні були сріблісті ніжні згуки.

Я любив тебе яскравою переможницею.

Я любив тебе блідою, стомленою і хворою.

Я любив тебе.

Але ніколи не бачив я в твоїх великих і прекрасних очах тихої сльози, а на устах твоїх усмішки щастя і...

Мені сумно.

2. До тебе.

Холодний вітер рве і торсає обнажені віти дерев. Зі стоном падає на землю останнє пожовкле листя. Місяць снує по холодному камінню тротуарів сумні безбарвні візерунки.

Велике місто спить.

Відхожу од вікна. Довгу хвилину сиджу задивлена в одмінені риси твого облича. На твоє мармурове чоло впав поблиск палаючих свічок.

Яксь міцна думка викликала зморщку поміж темними бро-

вами. А може се біль, жаль за життям? На устах захолола усмішка.

До чого ти усміхався в годину конання?

Скажи...

У мене був ти єдиний виколиханий в думках моїх, випещений серцем моїм.

Я бажала для тебе добра, великого щастя, могутности, слави. Я хотіла, щоб небо дало тобі світлий розум, високу душу, велике серце...

Ти був мені таким близьким, брате мій.

Повно тут пахощів цвітів, що вянуть та хилять бліді зомлілі головки до твоїх рук, до чола, до серця твого — ти так їх любив.

За вікном боротьба темної ночі з рожевим ранком. Переломлюються світла, никнуть тіні. Чомуж ти не одкриваєш своїх прекрасних лагідних очий...

День уже.

Білий шлях широкий, сніг пушистий, чистий і ясне блакитне небо.

Білий шлях — се для тебе, мій Хлопче, сей килим чудовий, для тебе в білі шати зодяглися сі великі старі дерева — глянь, як хилять горді голови свої, витаючи тебе.

Ми несемо тебе обережно, легенько і спускаємо у вічну колиску твою.

Тиша. М'який, пушистий, білий сніг навкруги.

Тихо сунуть хмарки над тобою, тихо шепочуть дерева.

Тихо збігають сльози наші.

Вічна тиша.

Вічний спочинок.

Вічні сльози нашої туги за тобою...

Карло Шенгер.

Хрестини.

Нудно було Мартінови — смолякови сидіти самому в низькій колибі серед темних лісів. Для того засватав він уцтиву рубачеву Єлену тай привів у хату. Що двоє, то не одно. А хоть хатка була маленька, то молодим зза тісноти грижі не було, бо ще дужше до себе прилипали.

Гід за годом, а Мартинови стало знов скучно, хоть їх було двоє. Та нудьга в двійку морочила його ще дужше, ніж тоді, коли він був парубком. Лиш то одно в голові смолякам, що дітий не мають.

Але одного дня зійшов Мартин з верхів до міста, аби свою смолу продати фабрикантам терпентини. Як мав вертати домів, переходив попри великий склеп із капелюхами тай станув. Такий зелений капелюх, як он той, що за вікном на виставі пишався, забаг він уже давно купити. Як він той зелений капелюшок убере на голову, то буде в чім похажати у зеленому лісі тай смоли шукати. Несміливо увійшов до склепу.

А що має коштувати он-той зелений капелюшок за вікном? Капелюшник любив спасувати.

Такий зелений капелюшок, — каже — не коштує багато, але що з того, коли він клопіт приносить: „Як рік мине, то отся бідашка надопевне принесе вам малого синка“.

Так він спасував.

Най буде, що буде, — радується смоляк ніби сердито — давайте'го сюда, він уже мій!

Стокмив тай заплатив і стару кресану у бесаги, а нову на голову тай до Єлени. Тай носить його щасливо увесь гід і здіймав лиш перед хрестом та спати лягаючи.

Ну і дивуйтесь, не дивуйтесь, а по годови учинився малий смоляк у смоляковій колибі. А хоть воно мале було, то кричало за шістьох старшеньких. Тож Мартин носить малого смолячка на руках тай голубить тай усе дякує тому міському капелюшникови. І від тогди не здіймав уже зеленого капелюха з голови навіть спати лягаючи.

І другого року вчинився ще один маленький смолячок, а відтак ще один і так до осьмого разу раз по раз. Тепер уже не навкучувалося ніколи у колибі, тепер колиба жила. В хаті кишіло. З кожного кута, з кожного гніздечка кричали малі смолячки до деді тай до нені.

„Як весь сей дріб на смоляків повиростає“, — говорив нераз Мартин — „то треба буде смоли із усего світа“.

А той зелений капелюшок Мартин уже давно на сам спід черленого куфра кинув тай на колідку замкнув, але однако то нічого не помагало. А тепер знов рік пробіг.

Перед дверми сидів Мартин тай журився. В хаті метушня, всі ходять на пальцях то сюди, то туди, а двері потихоньки відчиняють і потихоньки запирають.

За якийсь часок вийшла з дверей баба в окулярах, з кошиком на руках. Вона розуміла своє діло і ущипнула Мартина в руку. Мартин гейби збудився і питає очима.

„Нівроку девятий хлопець“ — повістувала баба.

Мартинови аж сльози в очах блиснули. Він сміявся і плакав. Знов хлопець, девятий!

Одним оком плакав з утіхи, а другим оком плакав з біди.

Але щось воно отік варівке, йдіт-ко, бадіку, д'нему самі тай ночуйте здорові.

Тай за сим словом пішла собі баба в окулярах, бо у біднім стані не гія бабі важною робитися і довго колінкувати, а у смоляка ще й стільки не треба баритися.

Мартин увійшов у хату і поспитав свою плідну поліжницю: А деж той девятник?

Видиться мені, що вона поклала його в раку від масла, або в карабушку від капелюха.

Мартин шукав девятника між маленькими смоляками у всіх кутах і дорікав собі з тихонька:

Госпідку милосердний, як ще який найдеся, то покладу його хиба вже увікні, бо більше нема де.

Шукав, шукав, тай нарешті найшов.

Аді бідашка в ракві!

Глипнув на него тай приповідав: Ей, се май-май хлопець і більшенький і товстенький, лиш щось він не пищить, бідна головко, ще загине.

Мартине, — відозвалася Єлена з постелі — бери його, сараку, тай побіжи через верх до попа, аби його чим-дух охрестив!

Добре кажеш, Єленко, на що має мені відтак Пан-Біг дорікати, що я післав на тот світ нехриста?

Йди з Богом, Мартинку, прошепотіла Єлена і з болю прижмурила очи.

Мартин убрав святочну одежу, здіймив із жердки свої бесаги і вистелив їх сіном. Відтак виняв із ракви дитину, запхав у тайстру, обв'язав добре і поклав у бесаги тай вибрався в дорогу. На дворі була темна ніч, але Мартинови було се байдуже, бо він знав кожний камінь, кожде дерево через весь плай аж до самого попа.

А як Мартин рагашами сходив долів, то просив Бога, аби не забирав зі світа сего девятника, бо ще й для него знайдеться місце в хаті, а на столі ложка.

А як воно спасеться від смерті, то дам його до маржини,

тай мудрий з него бовгар буде, бо і величенький і товстенький і силку буде мати.

Так укладав собі смоляк Мартин.

А коли прийшов до попівської фіртки, сіпнув за дзвінок і задзвонив сильно. А до кухарки, що з вікна вихилилася, кричав що-мога: До хресту борзо, борзісько, дитина гине, лиш борзенько!

І пішов під церкву панотця ждати. Зараз прийшов панотець з паламарем і всі три увійшли в церкву тай станули коло цебра з водою.

Мой-брє, давай ста' дитину! — квапив панотець.

Даю, їгомостику, лиш погодіт хвильку. — Він підійшов до дяківської лавки, виняв з бесаг девятника, скинув з него тайстру і тримав його перед панотцем над водою.

Та кобисьте, духовнику пишний та чемний, хоть мудро його охрестили, бо я його призначив до маржини. Але аді щось не пишчить ні раз тай то лихий знак!

Та бо се щось за велика дитина! — зауважив панотець.

Тому що велика тай товстенька, рад-би я його на бовгаря викутати. То був би раз бовгар!

Паламар, що на таким ділі розумівся, сумнівався:

Гм! гм! Я вже трийцять років паламарую тай щось уже тих дітий нахрестився, а такої великої дитини ще не бачив!

Ну та сож діяти, що таке величеньке, нівроку, вродилося — відповідав Мартин.

А відтак глип на дитину тай придивляєся, добре придивляєся. Ще придивляєся тай раптом бє себе по голові і глибоко зітхає тай кричить, ек опарений: „Пек йому, оссина, та-же я взяв то-гідного хлопця!

Кров ударила йому до голови, а студінь у попереk.

Адi бігме, се тогiдна дитина, пізнаю наретельно по сорочечці!

Панотець відійшов з паламарем, а Мартин на млі-ока перекинув на плечі бесаги і побіг що мога плаєм до дому. А коли опинився лиш на один перестріл за далеко від своєї хати, зауважив, що десь по дорозі згубив дитину.

Ей падочку-ж мій нещасливий!

Але вже не задержувався, бо хотів за всяку ціну принести живого девятника до хресту.

Улетів в хату, як вітер: А що, жиє ще девятник?

Єлена спала.

Мартин підійшов на пальцях до карабушки від капелюха

і знайшов свого девятника. Малий червачок випрочував ніжки і дивився на смоляка великими очима.

Але Мартин усе таки був гадки, що ся дитина нездужає.

Всі діти квиліли, як орли, а се тихонький, як миш, се надопевне лихий знак!

Виняв його з карабушки і добре вдивлювався, щоб знов не обмахнутися і не взяти замість него передтогідного хлопця, який лежав у шуфляді. Як розпізнав наймолодшого смолячка, то поклав його в бесаги, замкнув тихенько двері і побіг верхами до попа.

І знов збудив панотця, що кидався і сердився.

Не сердьтеся, їгомостику, тепер я приніс акуратне найменшого червака, тепер вже є кого хрестити!

Як прийшли до церковних дверей, то смолячок став у бесагах кричати.

На тобі таке! Коли він тепер реве, як до церкви йде, та що відтак буде?

Так собі гадував смоляк, а панотець звертав увагу паламареві, що ключем шукав діри в замку:

Ей бадю, а я до тепер не знав, що церков має відгомін!

От зовсім виразно кричить дитина також у середині божого дому!

А тогди раптом Мартинови розяснилося в голові:

Ей падочку — таж то не відгомін, панотчику — то мій тогідний хлопець. Я перше квапився тай забув його в дяківській лавці.

Тай то була правда.

Тепер Мартин, щоб знов не перемяти, переніс свого тогідного хлопця аж на ступень крутих сходів проповідниці, а девятника випакував з бесаг і тримав до хресту.

Панотець хрестив хлопця, а смоляк підпрошував: Не збаунуйте, їгомостику, лиш хрестіть біду порядно, бо щось він мені перед церковними дверми за багато покрикував! Він приязно придивлявся хрещенню тай кривився і похитував головою, коли панотець брав за мало води із цебра: Цес їгомосьть шкодує видко водиці, бо навіть мохнатого волосечка дитині не замочив!

Але як тільки панотець скінчив хрещенне і віддалився з паламарем до захристії, щоби скинути з себе ризи і скоренько вернути до теплої постелі, тоді скрутився Мартин й на борзі постановив хлопця на саме дно церковного цебра з водою:

Так, неборе, аж тепер ти будеш ірщений!

Ще кортіло Мартина й тогідного хлопця у воду кинути,

бо гадав собі, що то не завадить, але заспаний паламар задзвонив ключами і він мусів швидко пакувати свою мару в бесаги.

Тогідного хлопця уложив він у бесагах шторцом так, аби голова на дворі була, а того молодшого уложив на самім дні бесаг у сіні тай задоволений вертав до дому.

Тогідний хлопець дивився маленькими очками у зорі, а той молодший ще трохи кричав по купелі, а відтак випручував весело ніжки, коли свячена вода на ньому загрілася і парувала в сіні. Мартин чув, що наймолодший смолячок скобоче його ніжками в попереці і йдучи, підсакаував із радости і щастя. Прото дедя...

З німецького переклав: *Марко Черемшина*.

Оскар Уайльд.

(З циклю „Поезії в прозі“).

Добротворець.

Була ніч і Він був сам.

І в даліні бачив Він мури одного круглого міста і пішов до того міста.

І коли зближався, з середини міста почув Він хід легеньких ніг веселости і сміх з уст радости і голосний бренькіт численних бандур.

І застукав до брами і один зі сторожів відчинив Йому.

Тоді побачив дім, який був із мармуру і перед яким стояли колюмни мармурові. Колюмни були прикрашені гірляндами і всюди горіли смолоскипи з кедрового дерева.

І Він ввійшов у сей дім.

І коли Він перейшов через ганок із халькедону і через ганок з яспісу і дійшов до салі, де справлявся пир, Він побачив на пурпуровім леговищі молодця, у якого волосє було окрашене вінком червоних рож і уста червоні від вина.

І Він приступив до нього з заду і діткнув його рамени і говорив йому: — „чогож Ти жиєш так?“

І молодий хлопець обернувся і пізнав Його та відповів: „Яж був колись прокажений і Ти мене сцілив. Якжеж инакше мені жити?“

І Він вийшов із сього дому і знов пішов на улицу.

В недовзі потім Він побачив одну, женщину, в якої лице і одіж були мальовані і ноги убрані в перли. І за нею йшов

поволи мов ловець, молодий мущина, який носив двокольорову накидку. Лице жінки було подібне до лица прекрасного божища і очи молодого мущини світили жадобою.

І Він спішив за ними і діткнув руку молодого мущини та говорив йому: „Чому дивишся так на сю жінку?“

І молодий мущина обернувся і пізнав Його і сказав: — „Яж колись був темним і Ти звернув мені світло моїх очей. На що инше мені дивитися?“

Тоді Він побіг вперед і діткнув мальовану одіж жінки і говорив їй:

„Невже нема иншої дороги, крім дороги гріху, щоб нею йти?“

І жінка обернулася і пізнала Його і розсміялася тай сказала: „Тиж мені відпустив мої гріхи і ся дорога приємна“.

І вийшов Він з міста.

І як вийшов Він з міста, побачив край дороги молодого мущину, що сидів і плакав.

І зближився до нього і діткнув довгих кучерів його волося і заговорив до нього: „Чого плачеш?“

І молодий мущина дивився на Нього і пізнав Його і відповів: — „Яж уже раз помер, але Ти мене збудив з померших. Щож инакшого мені робити, як плакати?“

З англійського переклала *Л. Ф. Малицька*.

Райнер М. Рільке.

Б у д д а.

Коли б Він чув нас... Далеч. Німо.
Ми стали з серцем боязким.
Він — зірка. І стоїть незримо
Ще більшая зоря за ним.

О, Він — усе. Чи ми б чекали,
Щоб Він узрів нас? Хоче нас?
До ніг Йому? А він із сталі
Глибокий, сонний, наче час.

Бо те, що тягне нас до Нього,
Кружля в Нім міліони літ.
Знання людське лиш тінь для Того,
Хто зна, чого ми — рій сиріт.

Пер. *Ю. Ліпа*.

Шлях велетнів.

Прольог.

Одного пополудня, у вересню 1894 року, був я із своєю бабусею в шклянній галереї Великого Клубу Екс-ле-Бен. Тут давав вистави театр Гіньоль. Представлене мало за хвилю розпочатися.

Діти, що були там в той час, добре можуть собі пригадати, щб саме тоді грали на протязі цілих двацяти днів. Се була песа під назвою „Чорт в Екс-ле Бен.“

День, про який мова, був прекрасний і теплий. Як раз в той час, коли маріонетка, що уявляла з себе купальницю, деклямувала вірші, що я ніколи не забуду:

Ходім зривати, поки ще час,
Прекрасну ціклямену — Квітку Реварда,

якась дівчинка увійшла до салі.

Я поклав був свій берет на сусідній стілець. Хоч багато інших стільців були вільні, але дівчина направилась просто до мого.

— Чи це Ваш берет?

— Так, пані, — пробурмотів я, зніяковівши й забираючи мою власність.

Моя бабуся нахилилась й розглядала дівчину суворим і здивованим оком. Але та не звертала на неї жадної уваги. Гіньоль і Чорт уже вийшли на сцену і купальниця з жахом втікла. Діти заходилися радісним реготом. Але найголоснійше лящав дзвінкий сміх моєї сусідки, так що навіть дехто з дорослих обернувся в її сторону. І мені стало навіть ніяково, що знаходжуся в сусідстві з молодою особою, яка так звертає на себе загальну увагу.

Але за пять хвилин вона вже не сміялася. Я зиркнув обережно на неї і побачив, що вона позіхала.

А через хвилю вчув я, що мене хтось тягне за рукав.

— Як тут нудно. Ходіть зо мною гратись до парку.

— Я тут з моєю бабусею, — пробурмотів я.

— Ну то що? попросіть у неї дозволу.

Але я мовчав. Вона нахилилась до моєї бабусі:

— Чи дозволите, ласкава пані, щоб він пішов зо мною гратися до парку?

Я знав, що така поведінка мало вподобається моїй бабусі і що вона без сумніву відмовить. Проте, на моє велике здивування — вона дозволила.

— З умовою, що ви не підете до води, — додала вона.

— Звичайно, одповів маленький демон. Зрештою там не глибоко. Але я даю вам слово. Ходім, — сказала звертаючись до мене.

Я послідував за нею, бо був найвищий час: наша голосна розмова почала викликати протести глядачів.

Через чверть години моя товаришка кинула на землю волян і ракету.

— Я втомилася, — сказала вона. Ідіть сядьте поруч зо мною, отут на сій лавочці. Але дивіться мені ввічі.

Я скорився. Зрештою наказ був непотрібний. Вже не ждучи на нього зиркнув я на неї кілька разів, що привело до моєї соромної програми в воляна.

— Як я вам подобаюсь? — спитала кокетливо.

— Ви дуже гарна, — тихо сказав я, схиляючи голову.

— Справді?

— Так, справді.

— Чудесно, чому ж ви на мене не дивитесь? Отак!

І взявши мене за підборіддя, вона підвела мою голову.

Виглядала на чотирнацять років, трохи незграбна, смуглява, з чорними очима; волосся з мідяним полиском, — таке, яке в Англії звать auburn.

Одягнена була в полотняну сукню, дуже простеньку, з великим морським коміром. Спідниця дуже коротка, з під неї видно було голі коліна.

Тримала мене все ще за підборіддя. Наші очі зустрілися. Тоді відтягнула руку, а я знов схилив голову.

— Як Вас зовуть?

— Франсуа Жерар.

— А далі?

— Се все.

— Се ваші ймення. А прізвище?

— Жерар. Франсуа — се моє імя. Жерар — прізвище.

— Ага! — одповіла вона замислено.

— А як Ви називається, — запитав я стиха.

Вона витягла з однієї з великих кишень своєї сукні всякі речі — гаманець, свиставку, і нарешті портфель, що робив дивне вражіння в руках сієї пустотливої дівчини.

Розгорнула його, витягла візитівку, яку й простягла мені з поважною міною. Я мав неясне підозріння, що, хоч вона запитала про моє ім'я не виключно для сієї церемонії, то в усякім разі була задоволена з нагоди похвалитись такою незвичайною річею як візитова картка.

— Візьміть, — сказала, подаючи її мені.

На картці з маленькою короною було написано :

АНТЮПА Д'АНТРИМ.

— Чи подобається Вам моє ім'я? — запиталася знов.

Щоб трохи укрити своє здивовання, я запитався :

— Ви не Французка?

— Ні, одповіла вона сухо.

Настала мовчанка. Я протягнув картку назад.

— Схороніть її, — сказала. Вона на те й є, щоб її ховати. Покладіть її в свій портфель.

— Та я...

— Як, у вас нема портфеля? Кождий пан мусить мати портфель. Я би дала вам свій, але на ньому мої ініціали. Сховайте картку у вашу кишеньку, отут, під хусточкою.

Потому запитала :

— Скільки Вам років?

— Тринацятий минув.

— Диви, мені теж. Отже Ви народились у 1881 р.?

— Так, 16 липня.

— Ну, то я старша од вас. Я народилася 24 квітня.

І з якоюсь поважністю повторила :

— 24 го квітня 1881 року.

Кілька хвиль ми мовчали. Але раптово вона скочила й крикнула.

— Ось і тато!

До нас зближався візок, що його підштовхував льокай. У візку сидів чоловік закутаний по груди вовняними ковдрами. Здавалось, що тільки облича його жило. Майже все тіло було, мов нерухоме, мабуть завдяки ревматизмові.

Я побачив, як моя товаришка наблизилася своє чоло до уст батька і як він з усмішкою її поцілував. З оживленням оповідала йому щось, вказуючи на мене, але я стояв за далеко, щоб розібрати хоч слово. Візок поїхав далі. І коли він проїздив повз мене, недужий злегка усміхнувся.

— До завтра, Франсуа, — крикнула мені дівчинка: я така щаслива! Батько дозволив нам бути на „ти“.

— Твоя товаришка досить жвава, — сказала мені бабуся, яка знайшла мене. Хто її батьки?

— Її батько ревматик.

— Ти його бачив?

— Так, він привітався зі мною.

— А її мати?

— Я її не бачив.

— Звичайно. Бідна дівчина. Напевне її батько розвівся. Таких тут досить.

— А може її мати вмерла, — зауважив я несміло.

— Можливо. В кожному разі, ходім звідси, стає за холодно для тебе.

Ми залишили парк в той час, коли розбавлена публіка почала щойно сходитися. У вітринах крамниць, в одній по другій спалахувало світло. На Рю Казіно я зупинився перед одною з них.

— Бабусю!

— Що таке?

— Я хотів би мати портфель.

— Портфель! — здивувалася вона.

— Кождий пан повинний мати портфель.

— Портфель, у твоїм віці?

І вона кинула оком на ціни у вікні.

— У всякім разі, не оден з сих. Слухай, я маю молитовник в окремії оправі з сапяну. Я тобі її дам, в середині в ній є гаманець.

На другий день точно я прийшов на побачення. Антіопа не на багато спізнилась.

— А твій портфель? — майже зразу спитала мене.

— Я маю! — з побідним виглядом одповів я, витягуючи його.

Я відчув, що їй приємне було моє бажання їй сподобатися. Але вона не хотіла сього виказати.

— Алеж він не дуже мені подобається! — сказала з незадоволеною гримасою.

Але побачила, що се мене діткнуло, і поспішила затерти прикре вражіння.

— Так, але в ньому є гаманець. А в мойому немає. Се дуже зручно.

Потім додала:

— Дозволиш глянути, що там в середині?

В гаманці були дві монети по 1 ффранку.

— Чи не даси мені одну? запитала з таємничим виглядом.

— Коли хочете, то й дві, — одповів я, справді трохи здивований.

— Який ти милий, — сказала вона, кидуючися мені на шию. Але по хвилі додала поважно...

— Треба, щоб я тобі пояснила... Чейже це гадася, що се для мене.

Потім з свого портфеля, що знов з'явився в цілї своїй блискучости, вона вийняла великий листок паперу й повільно його розгорнула. Я побачив рядки, ймення, цифри.

— Се для справи, якою я займаюся, — сказала вона.

Вона взяла олівець.

— Бачиш, в останньому рядкові, запишу: Франсуа Жерар... Оден франк. Се — олівцем. Але у вечері в моїй хаті, я наведу написане чорнилом.

Десять день пізніше, покидаючи Екс з своєю родиною, я попрощався з Антіпоєю в віллі des Fleurs, в парку. І хоч ми пообіцяли одно одному писати, але обом було тяжко на серці.

— Я хотів би мати щось на спомин од тебе, — промовив я.

Вона почала перебирати в своїй кишені. Там був, як завжди, її великий портфель. Вона вийняла звідти якусь іконку й протягла її мені.

— Се одна з памяток мого першого причастя — сказала. І поцілувала мене.

А у вечері у вагоні, що віз мене, при блимаючим світлі лихтаря, захотілось мені подивитись на образок, подарований моєю малою приятелькою.

Се була звичайнісінька гравюра. Але на другій стороні було якесь речення, досить довге, по англійськи.

У нас вдома ніхто не знав сеї мови, отже мусів чекати, аж поки не буду в ліцею, що на жаль скоро й наступило.

Того самого вечера, як приїхав, пішов я шукати товариша. на якого мені вказали, як на найсильнішого в англійській мові. Він узяв іконку з серйозним виглядом і попробував перекласти відразу.

Але се не вдалося. Він знизав плечима.

— Лиши мені се, — сказав він. Я тобі її віддам за годину.

Він дотримав слова. Годину пізніше, він приніс мою дорожню іконку. До неї він приклав переклад на кратковатім папері.

— Ось, — сказав він. Але попереджую тебе, що сей текст — се якась нісенітниця.

Довго я беріг сю іконку й переклад. Одного дня через роки десять, порядкуючи мої папери, нищучи непотрібні, я порвав іконку і переклад. Антіопа в моїй пам'яті була тільки далеким привидом. Не відповіла на 2 мої листи. Третнього я вже не написав. Одначе кілька разів доводилося мені думати про неї з якимсь дивним сумом так, як думають про тих людей, що до яких не можна погодитися з думкою, що на віки зникли нам з очей. Тоді по пам'яті я згадував дивне речення, написане на другій стороні пам'ятки першого причастя моєї приятельки, і огортало мене якесь таємне зворушення, так само сильне, як і сього вечора, коли я ставлю, ніби світло, на поріг наступних сторінок те саме речення, що для мене довго було таємничим:

„Саме в понеділок, в святий день Великодня року Божого 1152-го, Деворжіля, дочка д' Антрім, дружина Тернана О' Рюарка, зробила злочин, як раз тоді, коли закінчила в сей день своє семе п'ятилітте. Коли ж якась дочка д' Антрім осягне так само своє семе п'ятилітте у Великодній понеділок: то в сей день відпокутується гріх Деворжілі і озветься небо сурмами визволення, а Шлях Велетнів побачить побіду Фінн Мак Коуля і втечу напастника“.

Розділ перший.

Куди доводить мінгреська мова.

28 серпня 1914 р. в наслідок подій, що в пам'яті ще у всіх, опинився я коло невеличкого села над Еною, замість в Бретані, де лише чотири тижні перед тим я рішив провести на спочинку цілий серпень.

Для більшої точности я нагадаю, що події, які відбулися в сей і наступні дні, з того часу мають назву битви під Гізою.

Але ж в дійсности ось як представлявся перебіг випадків для мого оточення і для мене.

Була десята година ранку. Відділ мій лежав вздовж насипу. Я різав на шматки буряк маленькою лопаткою для нещасної коняки, раненої ударом списа в шию. Несподівано чую команду: „в розстрільну!“ На війні нічого не може бути дивнішим, як чути ті самі слова команди, які чулося під час служби і вправ. Треба щиро признатися, що в Франції ніколи ніхто серйозно собі не уявляв, що прийдеться колись справді послуговатися сими словами команди.

На полі, де ми були розсипалися в розстрільну (на менев-

рах такий рух повторялося три чи чотири рази), було повно волошок і маку, а де-не-де видко було платки зімятої трави. Передо мною зірвалася з місця перепеличка. Три дні перед тим було відкритте полювання. Напроти нас, далеко в п'ятистах метрів, була дорога обсаджена тополями, а по ній тікав, як тільки міг, французький мотоцикліст. Пригадую, як питав себе: „Якась помилка, напевне. І чому нас направляють до тієї дороги, по якій француз-мотоцикліст...“

Але враз — один за другим — три вибухи шрапнелів вказали мені, що позаду нас незрімі наші командири всеж таки мали рацію послати нас в сей бік.

Після монастиря війна без сумніву є найкрасша школа покори. Додаю, що ся думка прийшла мені значно пізніше, саме коли я лежав у шпиталю. В сей же мент я, уткнувшись носом у вохку й чорну землю, стратив притомність.

* * *

Коли ж прийшов до себе, підніс трохи голову, то сей рух примусив мене знову зразу же припасти до землі. Навколо розлягалися хриплі викрики команди. Німці йшли полем наперід. Стріли з рушниць бухали над самими вухами. Розплющивши око, я зауважив коло себе двох feldgrau, — перших, що бачив так близько. Оден — великий, другий — малий. Вони важко дишали, а білява шкіра на висках у них покрита була потом й пилом. Прикладали рушниці до плеча і стріляли десь навмання. Ще скок і зникли десь за мною. Вже їх більше не бачив. Потім відчув сильний удар в потилицю. Очевидно, мене зачепив чоботом оден з наступаючих. І знову я стратив притомність.

Прийшов я до себе значно пізніше, аж у ночі, коли лежав на французькім санітарнім возі. Одночасно довідався, що, коли мій полк пішов у контратаку, мене забрали з поля бою, та що очевидно у мене куля засіла в шиї і що мене одправлять до першого евакуаційного пункту. Так і сталося.

* * *

Порівнюючи не багато терпінь причинила мені рана, і тому був немало здивований, коли довідався я в ліонському шпиталі, куди завела мене фантазія санітарного потягу, що рана моя не з легких. Шрапнельна куля глибоко засіла у вязи і не давалася витягти.

Се спричинилось до частинного паралічу шиї. Навіть тепер ще мушу зовсім обертатися, як що я хочу знати, що робиться

позаду мене. В січні 1915 року мене зачислено до залогової служби й призначено в ролі адміністративного урядовця до бюро Ген. Штабу 14-го відділу.

Ліон дає залоговому жовнірови мало приємности, як що він не хоче задовольнитися тим, що йому дає касарня. Після кількох невдалих спроб навязати якісь знайомости, я порішив присвятити якійсь роботі чисельні години, вільні від урядової праці.

Добре сказати, посвятитися якійсь роботі. Але якій? На щастє що до сього делікатного питання я мав кілька ідей і, як мені здавалось, тверезих.

Оден сучасний письменник, що мав надзвичайно великий вплив на інтелектуальний розвиток мого покоління, сказав якось прекрасну фразу: „Нічого ви не зробите, молодь, як що кождий з вас не засвоїть якоїсь спеціальности“.

Отже, щоби позбутися нудьги, думки про мою фізичну кво-лість, непривітливости сього незнайомого міста, і щоби перетворити в майбутні скарби сі тяжкі чорні хвилини — я мусів спеціалізуватися. Але в чому? Оден час я думав про сфрагістику, бо купив у якогось букініста прекрасний підручник Лекца де ля Марша. Та понурий й далекий від життя характер сієї науки мені не сподобався. В ній я не знайшов нічого практичного, ані романтичного. Нарешті в суботу 13 марта знайшов! — моє серце забилось шаленою радістю.

Сей день по обіді я провів в бібліотеці Фільольогічного відділу, нишпорючи все ще непевний в катальогах. Коло четвертої години, коли дощ зачав густо накрапати, я врешті вибрав. О п'ятій же, я пішов до дому, тримаючи під пахвою три томи: „Вступ до науки про мову“ Поцці, „Лінгвістику“ Говеляка і „Фільольогію шістьох головних кавказьких діялектів“, мого знаменитого одноіменника — Фердинанда Жерара, професора з Collège de France.

Отже я твердо порішив спеціалізуватися в студіюванню мінгрельської мови.

Западала ніч. Холодний вітер гнав над Роною сірі хмари. Через площу Корділерів я вийшов на вулицю Республіки. Хотів ще перед тим, як увійти до своєї сумної хатинки на вулиці Саля, трохи посидіти в каварні. Я сів на терасі. Тут я був сам. Кельнер наблизивсь до мене і з незадоволенням виглядом приніс мені щось до пиття. Жовте світло газових ліхтарень відбивалося на мокрих тротуарах. На вулиці було повно людей, вони йшли туди й назад. Над ними немов чорні понурі гриби здіймався ліс

парасолів, які безперестанно між собою чіплялися. О, той зловорожий вечір, та абсолютна самотність! Скільки ж то людей — із за меншої причини — кінчили самовбивством! Але я, дякуючи трьом книжкам, спинки яких з баранячої шкіри я намацував під плащем, — я був щасливий.

*

*

*

Всім відомо (а сього я не знав ще ранком тої суботи 13-го марта 1915 р.), що людські мови можна поділити на три класи: мови односкладові (моносілябні); потому мови флективні, які підрозділяються на мови: арійські або індо-європейські і семітські; нарешті — мови аглютинуючі.

Аглютинуючими мовами говорять в Африці, Америці, Океанії і в найменш культурних частинах Європи, саме в тих, що межують з Азією. А ріготи, я порішив студіювати якусь аглютинуючу мову. Вагався тільки що до вибору: чи „юкагітську“, яка уживалася в Сибіру і вабила мене надзвичайною дзвінкістю, чи „інуницьку“, якою говорять ескімоси. Але се все дійсно було досить ексцентричним. Спеціалізація не виключає пожиточности. Навпаки, вона повинна приносити найбільшу користь суспільности. Беручи на увагу політичні обставини, на весні 1915 року, правдоподібно я ледві чи міг припускати, що ті мови можуть мені на щось придатися. Навпаки, більше виглядів мали би кавказькі діалекти, які складають, як се відомо, одну з найголовніших категорій аглютинуючих мов. Кавказ межує і з Росією, і з Туреччиною, і з Персією. Росія була нашою союзницею, Туреччина — ворогом, а Персія — нейтральною... Така спеціалізація могла б бути користна й практична.

Кавказькі діалекти в числі шости розмежуються географічно на дві групи: на півночі — лезгінський та черкеський, на півдні — грузинський, суанський, лазинський та мінгрельський діалекти. Сі діалекти мають спільну фонетику, багату на шелестівки і бідну на голосівки. Як що я вибрав з сих шости діалектів — мінгрельський, то се сталося з причини самої назви, а потім — в наслідок відкриття, яке я зробив в античному географічному атласі, що Мінгрелія знаходиться сьогодні власне там, де була колись Колхида. Отже — вигоди мого вибору зрозумілі: романтизм і клясицизм, Еврипід і Кантемір, Аргонавти і яничаре; а крім того на останне моє рішення вплинув і сей єдиний в своїм роді діяльог:

Фарнас. — В такий спосіб ви могли би висловитись в Колхиді.

Ксіфарес. — Можу в Колхиді, можу так само і тут.

Але се все лишилось би проєктом, як би я по довгих шуканнях не віднайшов в бібліотеці Фільольогічного виділу працю про мінгрельську мову. Я був знайомий з чудесними творами Фердинанда Жерара про Кельтів, — творами, що зробили з нього славного суперника Арбуа де Жюденвіля, Жозефа Льота, Дотена, але я не знав, що він свою невсипущу увагу присвятив і азійським мовам. Бібліотекар виділу одкрив мені ласкаво сю деталь і поручив мені згадану висше роботу, так само як твори Поцці і Говеляка, які улегшилиб мені доступ до страшенно тяжкої праці.

Пізнійше, я спровадив собі кілька англійських і німецьких праць (від тепер я плинно говорю на сих двох мовах). Сі останні допомогли мені посунути вперед моє студювання мінгрельської мови. Отже, завдяки неустанній роботі, що зайняла не менше року, я ґрунтовно пізнав сей діалект. Єдине, що мені бракувало, се те, що не мав я нагоди перевірити на практиці мої знання. Зрештою, коли б і сьогодні хтось, злобно жартуючи, захотів упевнити мене, що мінгрельська мова є вигадкою фільольогів та лінгвістів, не міг би я протиставити його твердженню жадного переконуючого аргументу. А в тім я досягнув того, про що мені ходило. Наступні рядки сього оповідання доведуть, що до певної міри я навіть посунувся поза мету, що собі був поставив.

*

*

*

Певного дня у лютому 1916 року, коли я як раз сів був до роботи, як звичайно, в бібліотеці Фільольогічного виділу, — увійшов мій приятель — бібліотекар. Був з якимсь добродієм, з темними вусами, якому мене представив.

Се був п. Жермен Мартен, професор Правничого виділу в Монпелє. Він мене очарував.

— Мінгрельська мова! Туди, до біса! сказав він, коли довідався про предмет моїх студій. І ви думаєте використати для чого небудь вашу мінгрельську мову? додав він з тим почуттем дійсности, що все більш і більш характеризує французьких професорів.

— Коли я засів до роботи, а тому буде вже рік, то про се майже не думав, — одповів я. Але тепер біг випадків богато мені дає до думання. Росіяне щойно здобули Ерзерум. Скоро

й Трапезунд буде в їхніх руках Чорноморські справи знову стають актуальними. Мій мінгрельський діалект не здається мені вже таким смішним.

— Очевидячки, сказав п. Жермен Мартен, очевидячки.

Думаючи, він гладив підборідде.

— Чи ви мобілізовані в Ліоні? запитав.

— Чотирнацятий відділ урядовців Ген.-Штабу, — одповів я скромно.

— І що ж, хочете залишитися тут? Я розумію: щось прив'язує вас до Ліону?

— О, абсолютно нічого, — сказав я з таким поспіхом, що майже зараз того пожалкував. Бо в сій таки хвилі помітив ніби докір в добрих короткозорих очах мого приятеля, бібліотекаря.

— В такім разі, продовжував п. Жермен Мартен, ви може бажали б собі перенесення до Парижа?

— До Парижа!

— Три подання, — зауважив мій приятель-бібліотекар, вносив п. Жерар, три подання про перенесення до Парижа. Але без жадних наслідків. От, пане Мартен, коли би ви могли...

— Я можу, відповів професор. Чи ви чули, панове, про Дім Преси?

— Так, відказав бібліотекар.

— Дім Преси щойно повстав з ініціативи Міністерства Закордонних Справ для концентрації в Парижі всієї інформаційної та пропагандистської служби. Він має своїм завданням переконати нейтральні держави в тім, що ми боремося за право і волю народів.

— Як? здивувався я. Вони ще не всі в тім переконані?

— Ще ні.

— Ну, то тим краще, коли я завдяки сьому зможу дістатися до Парижа. Чи справді думаєте, що я маю якісь шанси?

— Ви би не сумнівалися більше, коли би я пояснив вам коротко організацію установи, — сказав професор. Я сам працюю у відділі „Дипломатичної Інформації“, який має своїм завданням збирання документів, які інформували б людей, що стоять у кермі нашої зовнішньої політики. Поруч з співробітниками, що як напр. я, працюють над економічними питаннями, студіюючи відповідні документи, — є і інші, яким доручається перекладати їх. Розумієте?

— Починаю розуміти...

— Дім Преси засновано тому п'ятнадцять днів. Ви розумієте,

що нам не бракує перекладачів з англійської, німецької мови то що. Для російської ми маємо п. Легра, професора Філологічного відділу в Діжоні. Але для кавказьких діалектів, особливо для мінгрельського, я був би справді здивований..

— Я так само, — не міг я втриматись.

— Рекомендую вам пана Жерара, — сказав мій приятель. Хай конче їде до Парижа.

— Буду там завтра увечері, — сказав п. Мартен. Позавтра буду бачити панів з Міністерства Закордонних Справ. Вони зроблять все, що треба, перед військовими владами. Протягом вісьмох днів, коли, як сподіваюся, все піде добре, будете, мій дорогий пане, приділені з 14-го відділу до 22-го, а я з приємністю привитаю вас, яко колегу.

Після сього сей цікавий чоловік попрощався з нами.

— Се називається мати щастє, сказав мені бібліотекар, коли двері замкнулися. Чи ж не правда, що роботою досягається все.

— Все, відповів я замислено.

І я глянув у бідні очі мого приятеля, зтомлені неперестанною роботою.

— Так, все, повторив я сам собі. Особливо, коли вміти сю роботу використати.

*

*

*

Молодий Вінцент Лябульбен, улюблений син власника одної з найбільших автомобільних фірм, виконував в Домі Преси делікатні обовязки ординанса. Я знав його з 1911 року, коли він відбував свої двацять вісім день вправ в Сісонському таборі. Потім, довелося мені його зустрічати в Парижі. Возив мене своїм чудовим автом, і тим самим звільняв мене від необхідности користуватися підземною залізницею чи автобусом при погожденню моїх скромних інтересів.

В перший день, коли я з'явився в своїм бюро, привитав він мене голосним криком:

— Пане Франсуа Жерар! — даючи доказ свого звичайного браку такту.

Як помічник виконуючого quasi-дипломатичні обовязки, я мав право ночувати дома й одягатися по цивільному. Молодий Лябульбен, навпаки, звичайний ординанс, носив безславно уніформу жовніра 22-го відділу. Не маю потреби додавати, що його ясно-блакитний однострій був красше пошитий, ніж моя маринарка.

Сей милий юнак відзначався кольосальним незнаннем і не-

розумінням всього, що прийнято називати загальною культурою, одначе зробив мені багато прислуг. Коли добре знається розположенне і організацію службових відділів, легко пізнається й сама адміністрація. Тут зовнішня форма точно відповідає змістови. Отже Лябульбен познайомив мене з тією штукою. Дім Преси на вулиці Франца I, був в великому й розкішному шестиповерховому будинкові. Бюро дипломатичної інформації, до якого я був причислений, містилося на третім поверсі. Не маючи звязків, я приходив завжди перед моїми колегами, видатними людьми, що мали імя в літературі, в науці або журналістиці. Молодий Лябульбен все дотримував мені товариства.

— Як ви постарілися з часів Сісони, — сказав він мені якогось дня з щирістю тих людей, яким щаслива вдача не дозволяла ховати своїх думок.

Проте мав рацію. За сей час, від нудьги, від турбот та й від поранення, — я дійсно значно постарівся. На висках мав сиве волосє, а виглядав на чоловіка років сорока пяти, тай то не незвичайно законсервованого.

В кожному разі констатуванне сього факту мене роззлюстило.

— Я був ранений, — відповів я трохи сухо.

Вінцент Лябульбен поглянув на мене таким поглядом, яким міг би обеззброїти навіть члена Мобілізаційної Військової Комісії. Щоби потішити його, я почав йому оповідати про наших гарненьких машиністок, — тема, що йому припадала до смаку і говорити на яку він міг яскраво і детально. Розводився довго над інтересними подробицями зачепленої теми, а потім нагло урвав і сказав:

— Все одно, се навіть шіс, що в вашому віці ви єдиний на всю установу, що знаєте мінгрельську мову і написали стільки гарних річей.

Мене се страшенно здивувало. Звичайно, сею фразою бажав пан Вінцент направити свою незручну увагу. Проте, в який спосіб він, що ніколи не брав до рук книжки, міг знати про мої літературні твори, які обмежувалися двома тоненькими книжечками віршів (непризначеними до розпродажі) і доривочним співпрацьовництвом в молодім кубістичнім журналі „Неправильні Шестикутники“? — Був здурнілий! Мені здавалося, що якась велика тайна проникла в сю хату, що вона мовчки вітає, поміж мебелю з почорнілого дерева, причаїлася серед документів й пишучих машинок, що спали ще в своїх залізних покровках.

Мої колеги почали сходитися. Лябульбен скромно усунувся. Кілька днів не говорили зі собою.

Мав засоромлений вигляд, ніби хотів про щось мене просити, але не смів.

Нарешті, одного дня він не витримав. Я вже готувався встати до вінди, коли він підійшов до мене і з боязкою фамілярністю поклав мені руку на плече.

— Пане Жерар, я маю сказати вам пару слів.

— Прекрасно, їдьмо разом на гору. Там ще нікого нема.

— Але... військовий персонал не має права користуватися віндою.

— То підемо по сходах.

Мовчки стояв передо мною в бюрі, тоді як я без жадної потреби перекидав папери.

— Чи ж рішиться ся тварина на щось, — подумав я з нетерпеливістю.

Нарешті він заговорив.

— Пане Жерар, я маю переказати вам запрошення.

— Запрошення?

— Так. Запрошення на сніданок.

— Дуже добре, сказав я. Але нема потреби робити так багато церемоній для такої звичайної речі.

Тоді я ще був в таких обставинах, що того роду запрошення вже з огляду на мій скромний бюджет не могли бути неприємні.

— Запрошує мене до себе, — думав я. Очевидно, що сніданок у п. Гілярія Лябульбена на Фрідляндській Алеї був мені до смаку.

— З великою охотою, — відповів я. Прошу подякувати своєму батькови...

— Се не у мого батька. Се у одного приятеля, або радше клієнта!

— Ага, так! — сказав я, трохи збитий з пантелику.

Молодий Лябульбен, здавалося, відчув у моєму здивуванні відтінок холодности, але з наглою рішучістю він почав:

— Так, в одного приятеля. Від того часу, як він знає, що ви тут і що знаю вас, не в перше і не в друге, але в десяте він просить мене запросити вас. Він цінить ваші твори.

— Він цінить мої твори?

Я нарешті розумів, але ще не все.

— Після всього, сказав я собі, що ж тут дивного. Про-

дано ж сім примірників моєї першої книжки, десять — другої. До того ж на 1-ого червня 1914 року „Неправильні Шестикутники“ мали коло двохсот передплатників... Так, тут нема нічого дивного!...

Проте я був дуже здивований. Спробував розпитувати його. Але було ясно, що він нічого не міг знати про мій літературний дорібок.

— Я не знаю доправди, чи я зможу... сказав я, твердо вирішивши розкрити сю загадку.

— О, пане Жерар, — відказав юнак, — як що ви не приймете запрошення, думатиму, що се через те, що ви не хочете снідати разом з ординансом.

— Але ж, що за думка! Коли ж має бути сей сніданок?

— В слідууючу середу. Я попрошу о відпустку на той день.

* * *

Прийшла середа, а я так і не дізнався чогось докладнішого від Вінцента Лябульбена. Хиба тільки, що його приятель з узнаннем відзивався про мене, що в минулому місяці купив на фабриці Лябульбенів чудовий 20-ти сильний самохід та що за короткий час навчився провадити його, хоч був вже старий і хоч мав майже зовсім спаралізовану ліву руку.

Сам Вінцент Лябульбен давав йому перші лекції. Вони говорили про мене, пючи разом чай в Бульонським гаю, в недавно відчиненій каварні. Старий безмежно зрадів, як тільки дізнався про можливість познайомитися з такою людиною, як я.

— Сей пан добродій дійсно є занадто ласкавий, — сказав я, задоволено констатуючи про себе, що, наперекір так несприятим обставинам, в яких ми перебували, справжний талант все вибивається.

Цілу ніч ішов сніг. Се були чорні дні смутку: Німці наступали на Верден. На вежі Montrouge пробило полудень, коли наше авто, що ним управляв молодий Лябульбен, повним ходом проїхало повз церкву.

— Так, дійсно за ласкавий для мене є той старий, — повторив я. Але врешті треба, щоби ви сказали мені його прізвище.

Цікава річ: кожен раз, як'я на протязі цілого тижня ставив се цілком природне питанне, — мій товариш уникав відповіді. Та тепер він зрозумів, що більше мовчати не можна.

— Пан Теранс. Він зветься пан Теранс.

— Пан Теранс?

— Так, відповів Вінцент, виконуючи наглий скрут самоходом, щоб уникнути зіткнення з великим військовим тягаровим авто, що дуже щасливо для нас угрязло по середині дороги. І додав, ніби конфіденційно:

— Треба вам сказати, я гадаю, що се чужинець.

Через бульвар Журдана доїхали ми до парку Монсурі. З чорного гілля дерев, що тихо хиталися вітром, спадав намерзлий сніг. А бідні найжені горобці темними плямками малювались на тлі блілого неба.

Повернувши праворуч, Вінцент направив машину по вулиці Нансуті і спинився перед заулком тої самої назви.

— Ми приїхали.

На порозі якоїсь брами молоденька дівчина замітала сніг.

— Чи тут живе п. Теранс? — запитався в неї.

Очевидно, молодий Лябульбен ще ніколи не був в домі свого великого приятеля. Але се мене здивувало менше. Більш мене вразило те, що покупець 20-ти сильної машини фірми Лябульбен (55.000 франків!) жив в такім скромнім кварталі.

Дівчина без всякої відповіді зникла в брамі, а за дві хвилини вийшла звідти якась старушка.

— Панове питають про п. Теранса?

— Так, пані.

— Отже п. Теранс просив вибачитися перед панамі і переказати, що жде на вас в реставрації Золотого Льва, Авеню Вілер 66.

Авто рушило в напрямі протилежному тому, в якому ми приїхали. Коли ми були на Авеню Лятур Мобур, Вінцент, очевидно, думаючи, що я на нього гніваюсь — хоч се й не відповідало дійсности — осмілився заговорити:

— Певно через те запрошує нас до реставрації, що має за скромне помешканнє, щоб там приймати нас.

— Але ж то нічого не шкодить, — відповів я.

— Певно, що так, погодився Лябульбен, трохи заспокоєний. Є тільки одна річ, про яку я жалкую. Він мені розповідав, що в дома в нього є знамените Бургундське і що він нас ним почастує. То є зле. Бо не гадаю я, що він взяв його з собою до реставрації. Я знаю Золотого Льва. Се порядний льокаль. Туди неносять з собою трунків.

Коли ми увійшли до реставрації на Авеню Вілер, я спостеріг, що мій товариш був трохи зденервований.

— Він ще не прийшов, — сказав я з іронічною усмішкою.

— Ні, і я нічого справді не розумію... Пане старший, — звернувся він до кельнера, — чи маєте стіл замовлений п. Терансом?

— П. Терансом? Ні, пане, не знаю про се нічого.

Він звернувся до касієрки.

— Чи не замовлений стіл для п. Теранса?

Вона кивнула перечучи головою.

Я побачив, що Вінцент готовий був заплакати.

— Ну то добре, сказав я. То зайmemo місце, а як, що він не прийде, то поснідаємо й без нього... Мені вже хочеться їсти.

— Се незрозуміло, се незрозуміло, — повторював білий хлопець, мнючи між пальцями своє кепі *fantaisie*.

З болем в голосі, призиваючи в свідки цілу реставраційну службу, він ще раз запитав:

— Чи ви ж певні, цілком певні, що нема стола замовленого для п. Теранса?

В тій хвилі почувсь чийсь голос:

— П. Теранса! Хто питає про п. Теранса?

І двері креденсу нараз відчинилися. Малесенький пікольо, цілий в ясно-зеленім, показавсь на порозі.

Він повторив:

— Хто питає про п. Теранса?

— Я, я, — відповів мій товариш.

— Як ви називається? — запитав зелений пікольо недовірливо.

— Вінцент Лябульбен, п. Вінцент Лябульбен.

— Ага, то се певно для вас, — відповів малий, витягаючи з одної з своїх кишень листа.

З поважною міною доручив він його молодому Лябульбенови.

— Гей, ти шибенику, — крикнув старший. — Чи не міг би ти бути тут до розпорядження гостей, замість халасувати по кухні? Вже пять хвилин пройшло, як пан питає.

— Лишіть, лишіть, — сказав Вінцент, який кінчив читати листа. На, се тобі, — сказав він малому.

Він трохи почервонів і дивився на мене зніяковілий.

— Ну? запитав я. Що, він не може прийти? Просить його зачекати?

— Ні, зовсім не те. Він просить нас вибачити його... вибачити і зробити йому ласку приїхати до нього зараз же на...

— Приїхати до нього, але куди?

— Вулиця Гамбети 41.

І Лябульбен поспішно додав, ніби хотів позбутися якогось великого тягара:

— Се в Noisy-le-Sec.

— В Noisy-le-Sec, скрикнув я. В Noisy-le-Sec! При сій погоді... Але ж надходить вже перша година.

— За двадцять перша щойно, — сказав Лябульбен.

— Як що панове мені дозволять... почав був старший. — То приймаючи таке віддалення...

— Але се чверть години і навіть того менше — на моїй машині, скрикнув Вінцент. Гляньте на мою машину й скажіть, чи часто ви бачите таку під вашими дверима.

— Згоджуюся, їдмо, — сказав я, щоби припинити непотрібну розмову, але не до Китаю. Як що ми не знайдемо сього добродія в Noisy-le-Sec, я попереджую вас, що покину вас там, а сам вернуся до Парижа трамваєм de l'Opera.

*

*

*

Noisy-le-Sec! Як нечисленні ті, хто належить до поколінь покути, поколінь, що прийшли до життя між 1870 і 1900 роками, — як нечисленні ті, хто належить до сих поколінь і в серцях яких сама назва зловорожої стації не будить смертельних і кривавих спогадів. Noisy-le-Sec! Скільки Французів, що йшли на смерть, переходили назустріч невмолимій долі через сей чорний і зловорожий пункт. Як були малими, на шкільних лавках, обіцяли їм часи щастя й спокою. Все се увірвалося на тобі, Noisy-le-Sec! Ти більш страшне, ніж криваві поля, де жах за великий, щоб мати час застановлятися над сим, де жадоба знайти винуватців тоне в сльозах, — бо ти, Noisy-le-Sec, — бо ти дійсно повинно стати тим місцем прощі, куди йтимуть і малі й великі, сі натхненні мрійники братерства народів, сі справжні винуватці кривавої різні: „Прошу, панове, сюди, за мною, по сьому місткови, над двірцем, звольте спертися на поручні і гляньте в діл. Сей місток має коло 20 метрів в довжину, а може менше. Але під ним на протязі чотирьох років пройшло десять мільонів людей. З сих десяти мільонів — два мільони стали інвалідами, мільон і вісімсот тисяч — мертві. Геть з війною! скажете ви. — Безперечно... Але, коли ви мені присягнете, що сам сей простий викрик — „геть з війною“ — вистане, щоби ті мільони малих рожевих дітей, що виростають в прекрасній Франції, уникнули за

десять років, а може й за п'ять, страшного походу попід сим огидливим містком Noisy-le-Sec, без надії повороту. — Як що ви поклянетесь, що певні того, добре, то клянуся і я, клянуся сі слова — „геть з війною“ — викрикнути ще голоснійше ніж ви, чи чуєте? голоснійше!... Але, мої дорогі друзі, мені здається, що ви мовчите“...

Авто, що ним керувала нервова рука Вінчен^ата, минуло двірець. Через балюстраду видко було чорні нитки вагонів. А на платформах малювалися страшні силуетки гармат. Темні брезенти на них покривалися снігом, що хутко танув. Мокра шкіра блищала. На перонах роїлося від війська.

Лябульбен мовчав. Я почував, що його душа резервіста вічно переслідувана Мобілізаційними Комісіями, тремтіла, дивлючись на все се.

* * *

— А та вулиця Гамбети? — сказав я, щоби перервати мовчанку.

Але ми її врешті знайшли. Се була одна з тих брудних вулиць на передмістю, що складалася з темних камениць і порожних ґрунтів між ними. З якоїсь каварні виривався спів грамофону:

Nous entrerons dans la carrière
Quand nos aînés n'y seront plus.

— Уважаєш? — сказав якийсь капраль, що виходив з каварні з жовніром, з легка штуркаючи його в бік.

Лихим поглядом зиркнули на наш самохід.

Лябульбен спинив нагло машину перед будинком, на яким стояло число 41.

— Нарешті, — задоволено скрикнув він.

— Найвисший час!

Отирав піт, що спливав йому з чола.

— Підіть, сказав я, і довідайтеся, чи се справді тут. Я поки що не рушуся з місця, бо се знов зле для нас скінчиться.

Він скорився і скоро повернувся з радісним виглядом.

— Він таки тут і вже чекає нас.

* * *

41 число вулиці Гамбети — се був великий хмародрап, що підіймався понад стацією. На темних сходах світився вже газ.

— На пятім поверсі, — промовив до мене Лябульбен.

— В тім мав би я сумніватися, — відповів я уїдлимо.

З хати, до якої нас ввели, було видно далекий сніжний краєвид, місцями білий, місцями чорний. Двірець, що був тут таки під ногами, аж роївся від людей і машин. Було видно кольосальні опуклі дахи з темного скла, дещо паротягів, — все те, що ті, хто пройшов через Noisy-le-Sec, ніколи не забудуть.

— Але то гидке! — промовив Лябульбен.

— Фрідляндське Авеню красше, — відповів я.

Та враз ми обоє замовкли. Відчинились двері. Увійшов пан Теранс.

— Направду, не знаю, панове, як мушу вибачитися перед вами.

Він повторив:

— Направду не знаю...

— Дійсно, ми вже думали, що ніколи не знайдемо вас, — скрикнув Вінцент.

Його голос знову дзвенів весело й задоволено. Неприємний вигляд зник з його лица.

Він представив нас:

— Пан Жерар, пан Теранс.

Пан Теранс узяв мою руку і довго її стискав.

Хата, в якій були, в звичайну погоду мусіла бути світлою. Але в сей темний зимовий день в ній майже вже нічого не було видно. До того п. Теранс стояв проти вікна. Отже я зауважив тільки, що був великого росту, мав сиве волосє і носив темні окуляри.

— Ще раз прошу вибачити, пане Жерар. Тільки моє велике бажаннє пізнати вас, є причиною, що вас затягли в сю засідку.

Говорив зовсім правильно по французьки, але чужоземний акцент трудно було не помітити.

— Ви, очевидно, вмираєте з голоду, панове. Зробіть ласку й пройдіть до сумежної кімнати.

Він відчинив двері, через які увійшов, а молодий Лябульбен не міг втриматися від радісного викрику. Ми опинилися в ідальні, де накритий стіл нашого господаря обіцяв винагородити нас за все.

— Не ховаюсь перед вами, сказав Вінцент — відпинаючи пояс, що я починав уже турбуватися. Але, здається, все йде добре.

Старий усміхнувся.

— Прошу сідати, пане Жерар, прошу ласкаво.

І він почав наливати нам порто.

Я кинув бистрим поглядом на їдальню. Меблі, хоч нові, але звичайні. Накритте столу дуже скромне. Вся обстановка в різкім контрасті з паном дома. Я шукав спільних ціх між сим помешканнем і його господарем. І я їх не знаходив. Лише на стіні висіла гравюра — деталей її я не міг розглянути з свого місця. — Решта носила печать розпачливої банальности.

— Ще трохи порто? — намовляв старий.

— Такій пропозиції не відмовляється, — скричав Вінцент. Можна було замерзнути по дорозі, пане Терансе. Ми, знаєте, приїхали на відкритій машині. До речі, чи ви задоволені вашим самоходом?

— Захоплений, — відповів старий.

Але, здавалось, він дуже мало звертав уваги на мого товариша. Його очі слідували за моїми.

— Цікава гравюра, — чи не так, пане Жерар.

Він встав, зняв гравюру і поставив її на стіл передо мною.

— Думаю, пізнаєте? — запитав він з усмішкою.

Се була дуже стара гравюра, що представляла погром міста Дрогеди сіпачами Кромвеля. На першім пляні було видно льорда-протектора в темній кірасі і в куртці з буйволової шкіри. Оден чобіт він поставив на обнажені груди замордованої жінки. На долі замість напису було речення з листа, що його послав в ті часи Кромвель до Парляменту, повідомляючи про свою побіду над ворогами Релігії.

„Лежало нам на серці — перевести велике завдання, не примусом і не насиллєм, але духом Божієм“.

Усміхаючись, пан Теранс пішов і повісив назад гравюру.

— А зараз за стіл, — сказав він.

Щойно коло третьої години наш сніданок приходив до кінця. Говорилося про все. Але на моє велике здивованне не зачеплено ані разу мотивів, які спонукали пана Теранса запросити мене до себе. Так само — не було жадного натяку що до моїх літературних праць, ніби вони ніколи й на світ не появлялись.

Вже подавали каву, коли Вінцент, що випив був трохи більше, ніж треба, підвівся й, сяючи цілий, заявив:

— А зараз, пане Жерар, побачите те, що маєте побачити.

— Що ж він має побачити? — спитав п. Теранс.

— Ні — не побачити. А властиво скоштувати — треба сказати. Пан Жерар має скоштувати вашого чудесного бургундського.

Ніщо не могло викликати такого засоромлення на лиці п. Теранса, як сі слова.

— Боже мій! скрикнув він.

— Що сталось? — запитав Лябульбен.

— Я забув його взяти з собою.

— Ви забули про вино!

— Так, через прокляте перепровадженне, через се раптовне перепровадженне, пляшки зісталися на вулиці Нансуті.

— На вулиці Нансуті, коло парку Монсурі. Отсе так справа. Молодий Лябульбен заломив з розпачі руки.

— Але се нічого не шкодить, дивіться, — сказав я.

— Я в одчаю, я в одчаю, — повторяв п. Теранс.

Враз Вінцент Лябульбен підвівся.

— Дайте мені мій пояс, — сказав він.

Пан Теранс подав.

— Вінцент, що хочете ви робити? — крикнув я.

Той не відповів.

— Як що я поїду на вулицю Нансуті, — звернувся він до господаря, — і запитаю в вашім імені у тої пані, яку я бачив сьогодні з ранку, то чи вона мені дасть пляшку вашого вина?

— Безперечно, відказав п. Теранс, але не задавайте собі...

— Се божевілле, додав я. Туди з двацять кілометрів, та ще при сій погоді...

Але молодий Лябульбен, перейнятий пихою й трохи п'яний, перервав мою мову.

— Немає такої погоди, ані віддали, щоб стали на перешкоді двацятисильному автові фірми Лябульбена. Накажіть приготувати каву і через три чверти години я буду тут з вином!

Ми чули, як він з грюкотом скакав сходами в діл. Дві хвили пізніше було чути шум заведеної машини, що відїхала.

Тоді п. Теранс встав, пішов до буфету, відчинив його і дістав звідти пляшку й дві шклянки, в які й налив.

Се було Бургундське, знаменитої марки, якого я ще ніколи не коштував.

— Мені здається неможливим, — сказав я, щоби Вінцент привіз нам таке добре вино, як се.

— Власне, привезе таке саме, — відказав п. Теранс.

А тому, що я глянув на нього, то він додав кілька слів, які ще більше здивували мене:

— Я мав з вами поговорити, пане професоре, і справді не було иншого способу позбутись хоч на годинку сього дурноватого молодика.

(Продовженне буде).

І. Федоренко.

Оскар Уайльд.

(Огляд літературної творчості).

26 червня 1878 молодий двадцятчотиролітний хлопець стояв перед численною аудиторією в так званім Шельдонськiм театрі в Оксфорді і читав гарним, звучним голосом свою поезію „Равена“, за яку тільки що отримав нагороду „Newdigate-price“.

Молодий хлопець був Оскар Уайльд і сей день — перший його успіх у літературі. Пізніші успіхи і нинішня слава сього письменника дали доказ, що не дармо визначено його нагородою англійської поезії, хоча, з одним виїмком, найкрасші твори його писані прозою. Спадщина, яка липилася по нім, складається з одного тому поезій, кількох творів драматичних, двох збірок казок, кількох коротких оповідань, кількох студій мистецької критики, одної повісти і — De Profundis.

Твори, які ще за життя автора осягнули найбільший успіх, в дійсности представляють у порівнанні з іншими найменшу артистичну вартість. Є се передовсім чотири сценічні пєси, які доси грають у всіх театрах Європи. Зміст тих чотирох драм є разячо тривіальний і грають їх, ще й з успіхом, лише завдяки майстерно виточеному діяльови, з якого складається властиво цілість пєс. Мається вражіннє, що автор трактував укладаннє змісту як неминуче зло, щоб було де помістити його замітки, афоризми та той потік блискучої конверсації, що немов огняні ракети зачаровує слухачів. Зміст був для нього чимсь неважним, другорядним, і дійсно, розмова дівчих осіб нераз відходить так далеко від самої акції, що можна в повні згодитися з поглядом англійського критика, який каже: „Більшість його спритних уваг можнаб без шкоди перенести з одної пєси до другої“, ¹⁾ — або далі: „за зміст своїх пєс він потішався тим, що його незвичайно легковажив і дозволяв собі на сарказми, bon-mots, епіграми та зручні відповіді, які не мали нічого спільного з тим, що діялося на сцені“ ²⁾. Дієві особи в його пєсах цікаві, але шабьонові і віднайдемо ті самі типи усюди: зблязованого Льорда, женшину з „минулим“ і т. д. Розмова не характеризує їх духової особистости, а є переважно загальна. Отсе слабї сторони його драм. Та всеж навіть змістом ті драми стоять сто раз висше від звичайних сценічних фабрикатів, якими годують публику великих міст, хоча знов далеко низше, як приміром драми другого ірляндського письменника, Бернарда Шоу, як драми молодих французьких драматиків (Brieux, Fabre, Bataille, etc.) або старшого Віктора Сарду. Щоби зрозуміти Уайльдівські драми, треба познайомитися з середовищем, яке

¹⁾ і ²⁾ Arthur Ransome: Oscar Wilde, a critical study by A. R. p. 148, Chapt. VII.

автор нам представляє. — Є то круги найвисшого англійського, а до того ще Лондонського товариства. Люди, які належать до того товариства, багаті, нераз високо освічені, та по більшій часті збуджені життям, які нудьгу свою стараються забивати тим, що любуються в парадоксах і говорять річі, в які ані вони самі, ані другі не вірять. Се люди дещо типу „fin de siècle“, бодай молодша генерація, яка любить у декадентстві (на скільки його розумімо, яко негатию усього природного, звичайного, і поклоняється усьому штучному. В життю сих людей, як у всякім життю, діються трагедії. Але не лише ці трагедії показує нам Уайльд. Він передовсім хоче бавити публику поверховностями сього життя і в тій задачі досягнув повний успіх. За тими поверховностями укривається нераз безжалісна сатира, і тут також вельми характеристичне для автора, що сатиру сю не знаходимо в діях даної пєси, а знов головно в конверсації ріжних осіб, яка доторкає теми, що не мають дуже часто нічого спільного з тими подіями.

З поміж згаданих драм найвисше стоїть „Ідеальний муж“ (The ideal husband). Тут автор посвятив дещо більше уваги самому змістови та крім сього впроваджує в особі Льюарда Горінґа постать, яка ріжниться трохи від решти осіб, що повторюються у всіх інших його творах сеї категорії. Варто ближше приглянутися „ідеальному мужови“. Замість пережитого, зблазованого Льюарда, який крім замиловання до парадоксів відзначається хиба тільки цинізмом та цілковитим браком серця — замість сього стереотипового Уайльдівського Льюарда знаходимо тут постать подібну, яка одначе в особі Льюарда Горінґа змінилася чимало на свою користь. Вправді і Льюард Горінґ передовсім занятий власною особою і вибір відповідної квітки до бутонєрки набирає у нього важність соціологічної проблеми... та сей дендизм у нього є більше позою, за якою укривається інтелект філософа і добре, співчуваюче серце. Постать його в кождім разі зумів зискати симпатію глядачів так, як Пані Швеллей, авантюриця, зискає їх зацікавлення. Постать його приятеля Сера Роберта Чільтерна і тогож жінки, Леді Чільтерн, є слабше рисована. Наголовок пєси „Ідеальний муж“ о стільки відповідає змістови, що Леді Чільтерн, яка дуже кохає свого мужа, бачить у нім тип „ідеальної“ людини і сліпо вірить у той ідеал. Одного дня довідується вона, що він — Сер Роберт — у днях своєї юности поповнив один чин, який не годиться з тим ідеалом, який зробила собі вона з нього. Наслідком сього відкриття подружнє щастє панства Чільтерн хвилево поважно загрожене — однак завдяки інтервенції Льюарда Горінґа запановує знов повне порозуміннє поміж ними. Акція в тій драмі далеко ліпше збудована, як в інших. Але й тут першу ролю грають афоризми, недбало кинені парадокси, спритні аргєтус та взагалі вискази, які дуже часто не мають нічого спільного з подіями самої пєси.

Ось кілька для прикладу :

Льюард Горінґ : „Самовідреченнє повинно бути поліційно за-

боронене. Воно лише деморалізує тих, для котрих чоловік по-святиться“ — або: „як чоловік залюблений в самім собі, то се початок романсу, який триватиме ціле життя“. Або дві замітки з конверсації зіпсутої, але спритної П. Шевелей: „О, сезон у Лондоні мене цілком не цікавить. На мою думку люди там займаються занадто „домовими“ справами... все ходить там тільки про польованнє на мужа або про утечу перед ним“ — „Знайте, Гертрудо, ваші моральні науки мене цілком не дотикають. Моральність се лише поза, яку займаємо супроти людей, яких не любимо. Ви мене не терпите. Я цілком свідома сього“.

Лишаються ще дві драми: „Віяльце Леді Віндермір“ і „Женщина без значіння“ та одна комедія: „The importance of being Earnest“. (Титул сеї комедії трудно перевести, тому що значіння його полягає на гри слів). „Віяльце Леді Віндермір“ було першим загально признаним успіхом Уайльда, який відразу приніс йому бажану фінансову поміч і забезпечив матеріальну незалежність. Сюжет сеї пьеси не різниться багато від першого ліпшого драмативного представлення передміських театрів. В ній, очевидно, знаходимо той сам майстерно проваджений діяльог, який був запорукою успіху і Лондонське товариство охотно сміялося зі своїх власних смішностей, які Уайльд так зручно та безжалістно зумів підхопити. Вискази, які він вкладає в уста своїх дівчих осіб, доходять нерідко до такого степеня неправдоподібности, що їх може зробити тільки скінчений ідіот, або людина, яка з наміслом говори ь недоречности, яко спорт, щоб „élever le bourgeois“. Особи, які автор нам представляє, переважно й належать до одної або другої категорії. В „Женщині без значіння“ зміст є безумовно глибший, хоча також не новий. Одначе правда життя, яки не тривіальна, зістає все правдою і як така належить до річий вічних, які ніколи не старіються. Збязований Лорд, без якого Уайльд не може обійтись, (Лорд Генрі Уоттон в „Доріян Грей“ — Лорд Дарлінгтон в „Леді Віндермір“, Лорд Горінг в „Ідеальному мужови“ і т. д.) виступає тут у своїй найгіршій відміні в особі зіпсутого до крайности Лорда Іллінгворта.

Зістає „The importance of being Earnest“, комедія, яка в більшім далеко степені, аніж три попередні драми зискала Уайльдови безумовну симпатію британської публіки та навіть — британської критики. Тут маємо перед собою щирий, природний гумор, який плине враз з подіями немов бистрий потік шумливої води. Нема штучних фраз, нема „парадоксального“ Лорда, є лише буйний гумор тонкого інтелекту, який сміється і з події і з людей та змушує всю публіку сміятися з ним. В Англії, сій країні мраки і пуретанізму, де крім сухого англійського humour'у, якого ще не зрозумів доси ані один не-англієць — не здибається хиба ніколи того легкого, може трохи іронічного, а всеж добродушного сміху, який є лише впливом високо розвиненої інтелектуальности такої, яку знаходимо par excellence у Французів — в сій Англії представлено на сцені англійську

комедію, з якої публіка сміялася ліпше, як з усіх імпортованих доти французьких!

Успіх Уайльда з цією комедією був подвійний: признання за те, що так добре бавилися глядачі, і національна подяка за те, що появилася на англійській сцені доморосла, правдива комедія, якою мабуть не могли похвалитися від часу Шерідана. Зміст сеї комедії взятो з життя тогочасного англійського товариства, що фігурує в згаданих драмах, з тою різницею, що дієві особи тут крайно скарикатуризовані.

В некористь умового багатства автора треба в кінці піднести, що декотрі вискази повторюються в кількох його творах — так афоризм, що жінчина є „сфінкс без тайни“ здибавмо в „Женщині без значіння“ яко висказ Льюарда Іллінгворта, як і в повісті „Доріян Грей“ яко висказ Льюарда Уоттона. Так само кажуть нам Пані Дембі в „Віяльці Леді Віндермір“ і Льюард Генрі Уоттон в „Доріян Грей“ про якусь паню, що вона виглядає як „люксусове видання підозрілого французького роману“ і з „Женщини без значіння“ як і з „Доріана Грея“ довідуємось, що є орхідеї „так прекрасні, як відомі усім головні гріхи“. — Таких повторень є ще далеко більше. Що до артистичної вартости сих чотирох драм Уайльд, зрештою, не робив собі жадної ілюзії. Він їх писав виключно, щоб стати модним, популярним і щоб ними заробити гроші.

Вчасніші твори драматичні Уайльда, а саме: „Падуанська княгиня“, „Вера або Нігілісти“ і „Сальоме“ належать, по природі своїй, до зовсім иншої категорії. З них одна „Сальоме“ здобула собі європейську славу, але не по причині чисто драматичних вартостей, тільки инших, про які поговоримо дальше. „Падуанська княгиня“ се трагедія з XVI-го віку, писана в дусі чисто романтичній. Автор поклав великі надії на успіх сеї трагедії. Надії ті цілковито завели. Праця се вправді поважніша, видно, Уайльд, який не конче був працьовитий, так і старався в тім разі написати щось, щоб йому зробило репутацію великого драматичного письменника. Але як раз ся „праця“ і се „старання“ були почасти причиною невдачі драми. Відчувається, що її „хотів“, а не „мусів“ писати.

Не написана вона з душевної потреби артиста. Нема у ній того містичного пориву, який один пориває за собою публіку.

Уайльд вправді висловлює погляд (*Intentions: The critic as artist, part I.*), що „поет не співає тому, що мусить співати, бо дай великий поет. Великий поет співає тому, що хоче“.

Алеж і тоді, колиб він мав слухність, треба, щоб той поет вибрав собі сюжет, який стоїть у тісній звязи з його власною, душевою особистістю, а не такий, який лише обчислений па зовнішній „ефект“.

Сюжет „Падуанської княгині“ взято з італійського життя XVI-го віку. Звучні італійські імена, неспокійне та блискуче життя сеї доби привабили вже не одного артиста. Тим більше

відповідним видалося се середовище Уайльдowi, який шукав за сюжетом, який самою ефектовністю запевнив би успіх драми.

Може стали йому перед очима „Ромео і Юлія“ або инша любовна трагедія, яких є чимало в італійських хроніках... та все таки зміст „Падуанської княгині“ ані оригінальний, ані навіть симпатичний.

А опрацьованне?

Сюжет трактований з талантом. Мова гарна, переважно віршована, з декотрими місцями в прозі. Уайльд не міг „негарно“ писати. Був він занадто справжнім артистом і естетом, щоби грішити проти закону краси. Тут і там послугується він ефектами, позиченими з Шекспіра. Так приміром у третій дії, де Гвідо говорить з княгинею і вона йому відповідає: „Се тільки слова, слова“ — мимоволі пригадується подібна зовсім відповідь Гамлета в його розмові з Польонієм. Або в другій дії, тирада княгині про свою майбутню смерть та про смерть князя, де так ефективно повторюється речення: „Князь не помре, бо він за грішний“ — нагадує подібний ефект, досягнений в посмертній мові Антонія про забитого Юлія Цезара повторенням речення: „А всеж він був чесною людиною“.

Однак не сі зовнішні хиби або добрі прикмети є причиною, чому „Падуанська княгиня“ не мала успіху.

Причина її неповодження лежить глибше і як головний закид проти неї підношу, що нема в ній ані одного характеру, ані одної постаті, якаб силою своєї індивідуальности вміла собі позискати симпатію, чи бодай зацікавлення публіки. А сотворенне такого характеру, який здобуде собі загальну симпатію до того степеня, що публіка неначе ідентифікується з героєм даної драми і нетерпеливо слідить за розвитком події — се перший обовязок драматичного артиста. Ніщо инше — навіть сама подія — не є так важним фактором доброї драми, як поставленне на сцену такої сильної індивідуальности.

Берім яку-небудь зі славних на цілий світ драм — усюди знаходимо таку постать, яка надавала печатю свого „Я“ цілій пєсі, чи то Гамлет, чи Валенштайн; або і по дві такі постати, як Дон Карлос і Маркіз Поза, або Юдіт і Гольоферн.

Для докладнішого порівняння гляньмо на малу драму Альфреда де Міссєта, „Lorenzaccio“. Невеличка вона, а таки наводить перед нами постать так дивно цікаву, що її не забудеться навіть тоді, як те, що діється в сій драмі, давно вже пішло в забуттє. Крім того і сюжет без порівняння цікавий. Взяв його Міссє зі „*storie fiorentini*“ фльорентійського поєта-історика Бенедета Варкія, то є, зі старої хроніки Фльоренції. Сам факт, що подія історична, говорить за нею, тим більше, що Міссє в тім разі тримався совістно історичної правди. В „Lorenzaccio“ усі дієві особи живуть дійсним, цікавим життям. Кожда з осіб є виразною, окремою індивідуальністю, а з поміж них виростає постать головного героя, Льоренца, в яким вічна боротьба добра і зла витворила один з найдивніших, найцікавіших характерів.

А „Падуанська Княгиня“?

В ній є фікційний, жорстокий князь, який різниться від звичайних фікційних Монархів де-не-де хіба тим, що Уайльд вкладає йому в уста декотрі моде ні, динічні вискази.

Є безбарвний молодий герой (Гвідо), який сам не знає, чого хоче, і є звичайна молода жінка (княгиня), яка має старого мужа і залюблюється в молодім хлопці. З усіх осіб княгиня ще виявляє найбільше життя.

Нема правди в сій трагедії і се не дозволило їй жити. Народилася вже мертва. Не є написана недбало — навпаки, може Уайльд, який тоді що до пильности знаходився в своїй фазі наслідювання Бальзака, ніколи не старався написати щось вартістнішого — а всеж таки не писана вона з душевної потреби. Публична думка, яку багато людей легковажить собі, пізналася на тім і відкинула сю драму. Вправді по два рази виставлено її в Німеччині — але успіху не мала. Можнаб навести, що нераз річи далеко менше вартістні осягають успіх — і так є. Але се звичайно твори, які не хочуть бути понад те, чим є. Твори поверховні, які не ставлять собі иншої ціли, як чим-небудь бавити публіку. А „Падуанська Княгиня“, мимо її внутрішньої порожности мала претенсію бути зачисленою до архитворів драматичної літератури...

Не ліпше повелося Уайльдови з „Верою або Нігілісти“. В цілости ся драма є більш людською, ліпше зрозумілою, як „Падуанська Княгиня“. Особа Вери, яка стала нігілісткою, щоби помститися за те, що її брата вивезено на Сибір, є симпатична. Але на тім і кінець. Жаль, що артист так талановитий, з так солідною клясичною освітою, як Оскар Уайльд, вибрав собі сюжет з краю, з яким був зовсім необізнаний. Знав він про Росію тільки, що кожда пересічна інтелігентна людина заходу, але не більше. — Може й ся крайна необізнаність була причиною, що Уайльд відважився написати сю драму — так, як нераз пишуть і азки з Орієнту письменники, які про ті далекі краї мають такіж химерні поняття, як їх читачі... На жаль Росія для нас, її безпосередних сусідів, є дуже реальна і нам Уайльдівська драма не може видаватися нічим більше, як дитячою забавою здібного — вправді — артиста. Рік, коли відбувається драма, подано 1800, коли в Росії нікому ще й не снилося про Нігілістів. Місцевість подана — „Москва“, хоча тоді Царі вже від давна мали свою резиденцію в Петербурзі. Можливо, що в наведеній особі царевича-наслідника мав Уайльд на думці будучого Александра І-го. В убитстві старого цара можна бачити історичну подію убитства Павла І-го. Більше нічого не вказує на те, що Уайльд інспірувався історичними фактами.

В наведених ним особах також видно, що вдача російська була йому зовсім чужа. Подія вправді діється в Росії, але дієві особи не є Росіянами. Князь Павло Маральовський се російське видання пізнійших зіпсутих, зблязованих Уайльдівських Льордів, царевич дуже мало нагадає молодого Александра І. Вєрі віримо,

що в Нігілістка — але тип Нігілістів був так знаний в цілій Європі, що се не заслуга автора. Драма, зрештою, добре написана, діяльог' не раз цікавий. Акція не зле збудована, хоча банальна. „Акція“ і „факти“ — се була все слаба сторона Уайльда. Мимо добрих прикмет сеї драми, ні один театр не відважився доси її виставити. — Навіть коли авторови не ходить про історичну правду, треба бодай зазнайомитися трохи ближше з відносинами, які панують (або панували) в краю, де живуть його дівві особи. Уайльд сього не зробив. Він вибрав собі сюжет „Вери“ просто тому, що екзотична закраска російського життя видавалася йому відповідна для написання драми. Наслідком сеї легкодушности і недбалости „Вера“ до нині поділила незавидну долю „Падуанської Княгині“.

(Кінець буде).

Володимир Січинський.

Архитектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 р.

Час — своєю неблаганою рукою — зруйнував, знищив, ховаючи од нас останні згадки, всі архітектурні пам'ятники нашої минулої блискучої державности, часи розкішних князівських хоромів, могутніх, суворих оборонних будов і первісних взірців церковної архітектури.

Але й пізніші часи залишили нам дуже мало свідоцтв минулої культури. Заледви починаючи з XVI-го століття архітектурне обличчя тих часів робиться для нас яснійшим, хоч живих пам'ятників архітектури, якіб дійшли до нас, майже не маємо, а як що й маємо, то з дуже сумнівним своїм первісним виглядом. Вже XVII-те століття дає нам більше збережених пам'ятників архітектури, переважно дерев'яного церковного будівництва, що по умовах часу лише одно могло розвиватися в ті безпокійні часи. І сих пам'ятників старовини обмаль і до того також перероблених, перебудованих і знівечених.

Для історії нашого будівництва і пізнання архітектурного стилю, крім студювання тих живих свідків мистецької минувшини, треба шукати документальних свідоцтв, що були вироблені в ті віддалені віки. Говоримо про старі рисунки, дереворити, гравюри, друки, то що. В сій галузі мистецької умілости ми маємо не багато збережених і знайдених праць наших прадідів.

Як що по наших найдавніших стародруках є багато розкиданих архітектурних мініатюр — поміж образами, в »житіях святих«, заставках, кінцівках і т. д., то спеціальних рисунків, дереворитів, гравюр присвя-

чених виключно будівництву: рисунків міст, замків, фортець, монастирів, церков, цивільних будов — тут минувшість обдарувала нас не дуже щедро.

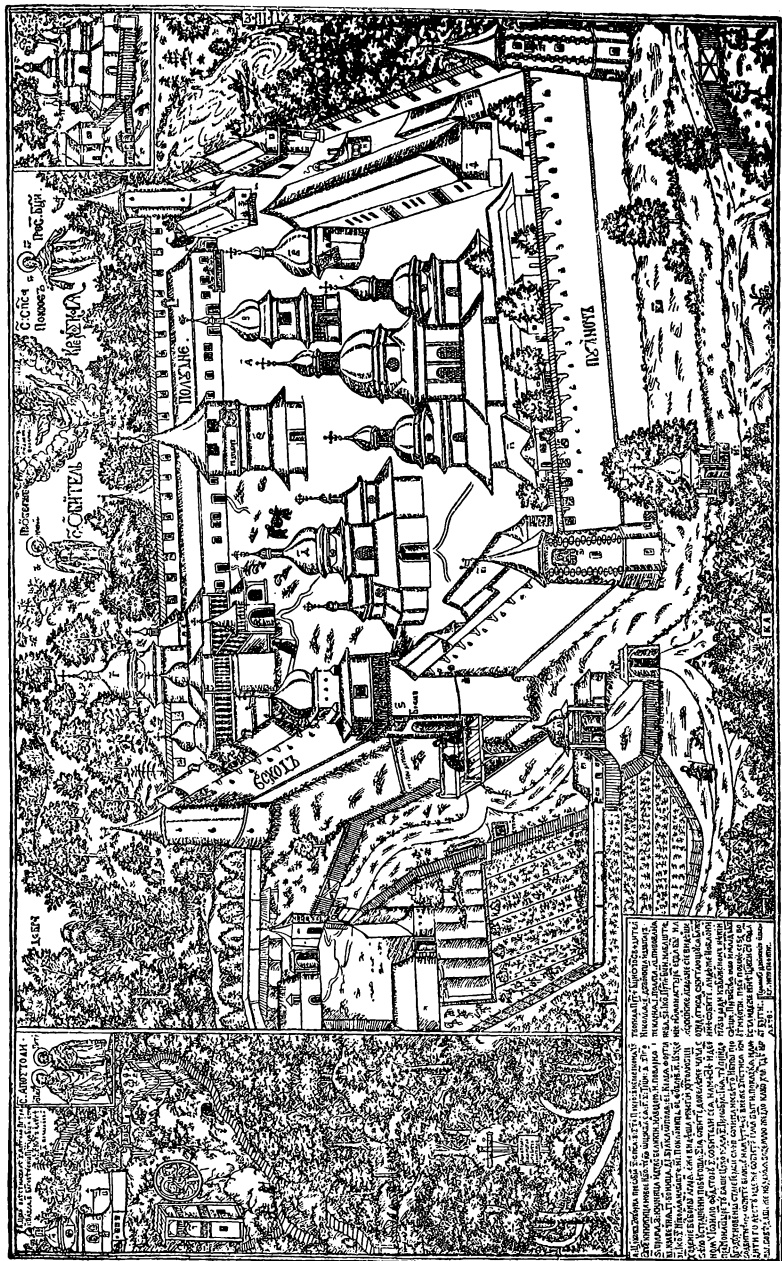
З таких праць на особливу увагу, для пізнання української стародавньої архітектури, заслугує дереворит Крехівського монастиря з 1699 р., збережений у пізнійших відбитках до наших днів, але знаний майже виключно в Галичині. Як що порівняємо сей дереворит і з подібними пам'ятниками XVII ст., як прим.: Плян Київа Кальнофойського 1638 р., відомі рисунки Київа 1651 р., облога Львова 1648 р., Чигирин 1677 р. і ин., гравюри Ярослава, Перемишля, Львова, Кам'янця-Подільського та инших міст, заставки з архітектурою в Київських, Львівських та инш. виданнях, гравюри архид. Мігури Мазепинських церков з р. 1706, мідерит Почаївської лаври 1704 р. і середини XVII ст. і т. ин., — то побачимо, що Крехівський дереворит є далеко не останнім. З висшезгаданих рисунків і дереворитів лише рисунки Київа 1651 р. і мідерит Почаївської Лаври можна порівняти що до своєї цінности з Крехівським.

Особлива цінність нашого дереворита полягає в тому, що тут зарисована уся архітектура монастиря, де збереглися якнайкраще зразки типового народного українського будівництва, що розцвітало тоді переважно в дерев'яних формах. Рисунки виконав Українець-дереворитник, який, добре володіючи графічною технікою, прекрасно і докладно зарисував усі будови монастиря, що разом і з великим, порівнюючи, розміром дереворита дає надзвичайно точне представлення про архітектурні форми будов. Крім того, на деревориті подано не тільки рік виконання дереворита, але й точна топографія місцевости, назва і призначення кожної будови, що разом і з літописними свідцтвами про монастир, які залишилися до наших днів, — дають нам можливість досить точно встановити історію всіх будов, яких час заложення припадає на початок XVII століття.

Таким чином, названий дереворит має просто виключне значіння для історії української архітектури і тому, студіючи сю останню по українських стародруках, присвячуємо Крехівському дереворитови спеціальну увагу.

* * *

Крехівський монастир стоїть три кілометри на південь від с. Крехова, в дуже живописній гористій місцевости серед віковичних лісів. Село Крехів, Жовківського повіту, віддалений 12 кілометрів від м. Жовкви, що на великому історичному шляху Львів-Рава Руська.

Деревит Крехівського монастиря 1699 р.

Заложення Крехівського монастиря треба припускати на друге десятиліття XVII століття, коли ієромонах Іоїль разом зі своїм товаришем Сильвестром прибув, правдоподібно з Києво-Печерської лаври, в околиці с. Крехова, де й поселився у печері.¹⁾ Перша згадка про черця Іоїля походить з р. 1613: на першому пам'ятнику Крехівського монастиря записано — »Зачался от перваго начальника ієромонаха Іоїля (писати) в року 1613«²⁾. Згодом Іоїль, разом зі своїм товаришем черцем Сильвестром, побудував недалеко від печери (на 150 кроків) маленьку дерев'яну церковцю Петра і Павла, як пише Іоїль у своєму заповіті: »тільки двох братій, альбо для шести найбільше, а за ізволенієм всемилостивого Бога братіям примножающимся числом дванадцять«³⁾, а над самою печерою в скалі церкву Благовіщення. Обидві церкви були на добрих підвалинах, обведені палисадами і стояли ще на початку другої половини XVIII ст.⁴⁾ В початку другої половини XIX ст. від церкви Благовіщення, як то описує »Шематизм«⁵⁾ чина Василян з р. 1837: „а ні сліду нема, а місце же, де св. Петропавловська стояла, означає тепер лише окіп квадратний з глибокими фосами над самим схилом гори«.

Дві сі найстарші церкви, яких час побудовання треба віднести до початку другого десятиліття XVII ст. зарисовані на деревориті у лівому верхньому куті рисунка; першу з них зарисовано частково, але треба думати, що то була церква однобанного типу. В 1625 році Крехівські державці Олена і Владислав Сапіги дарували для монастиря землю під монастирський город і поле Яворник⁶⁾.

Коли ж до монастиря почало сходитися більше народу і з'явилися охочі вступити в черці, Іоїль побудував більшу церкву Преображення »священіє приемшим того храма, Преображення Господня от его милости митрополита Київського«,⁶⁾ про яку згадується на деревориті, що вона була на місці, де тепер »Поклонниця«^(II). Тоді ж побудовано другу церкву Миколаївську »за благословенієм его милости архієпископа Київського«, маючи також на те »благословеніє от вселенського патріярха Кирила«⁷⁾. Миколаївська церква (A) зарисована на деревориті в мурах монастиря на сході коло головної брами. Приблизно в той час Крехівський монастир одержав привилей Ставро-

1) »Благословенієм й ізволенієм божійм, от пресвященного его милости архієпископа Моневасійського« (Духовний завіт ієросхимника Іоїля ігумена і основателя крехівського монастиря 1638 р. Науковий Сборник. Львів, 1868. Вип. I—IV і А. Петрушевич »Сводная гал.-русс. лѣтоп., т. I, ст. 83). 2) Сводн. гал.-рус. літопис, т. I. ст. 48. 3) Духов. завіт Іоїля. Наук. Сборник, Львів, 1868. 4) Шематизм чина Василян, Львів, 1897. »Краткий погляд на монастирі і монашество руске« (ст. 184—5). 5) Сводн. гал.-рус. літоп. 6) Завіт Іоїля. 7) Там же.

пігії з датою 19 лютого 1828 р. і грамоту царгородського патріарха Кирила ¹⁾). Обидва документи збереглися в Ставропігійському архіві. Для того, щоб »могла обитель сія в покою перемешкати, без вшелякої турбації«, Іоїль звернувся до Станіслава Жовківського, коронного гетьмана, з проханням подарувати монастиреви землю, на якій його заложено, що й одержав. Другий фундатор монастиря Павло Вояковський і його жінка, державці крехівські, подарували »ріжні поля, сіножаті, огороди«, описані в концесії, і вільне користування крехівськими млинами. На се запала апробата сойму за короля Владислава IV з датою 20 березня 1635 р. ²⁾).

Таким чином найстарша церква, в мурах монастирських одбанного типу, зарисована на деревориті — є церква Миколаївська (А), якої час збудовання треба припускати на рік 1628. Кілька років перед тим побудовано церкву Преображенську. Коли знесено сю останню, невідомо. Можна припустити, що в р. 1659 під час закінчення будови нової трибанної церкви Преображення. Цікаво, що тип бані »Поклонниці«, яка повстала на місці першої Преображенської церкви і нижня частина з виточеними кольонками зовсім подібна до бокових бань Троїцької церкви (Г) і »дзвіниці над водою« (З), яких час заложення є коло р. 1638, а перебудовання (як то далі ми припускаємо) в р. 1669.

В р. 1638 Іоїль написав свій »завіт« і в тому ж році вмер. Після побудовали черці ще дві церкви: Троїцьку (Г) — у верхньому лівому куті монастиря і Покровську (К) — коло західного муру. Отже рік заложення сих церков приходить ся безпосередньо по 1638 році. Відповідно до характеру і стилю будови, треба думати, що в той час побудовано дзвіницю над »жирницею з великим дзвоном« (З), що стоїть коло церкви Покровської. Згодом тут був величезний дзвін ціною в 40.000 золотих з датою 1669 р. і з написом, що його »куплено до крехівського монастиря до храмів Преображення Господня, Покрови Богородиці і св. Миколая«. Дзвін пізніше розбився і його розпродувано кавалками »на потреби монастиря«. Далі з історії монастиря маємо відомости про надання привилею крехівських державців: уроджена Ева з Лівца Стадницька на Вичковицях дає право на вільне вибудовання млинка при берегах над верховиною Шабельського ставу і річці Дервинці, апробоване Владиславом IV 3 травня 1643 р. у Варшаві ³⁾).

Яку роль відогравав крехівський монастир в місцевому суспільно-громадському життю середини XVII століття, свідчить подія, що ста-

¹⁾ Сводн. гал.-рус. літопис, т. I, ст. 457. ²⁾ Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich“, Warszawa, 1883, під „Krechów“.
³⁾ Słownik geograficz. Krechów.

лася під час польсько-української війни 1648 р. і тодішніх революційних рухів у Галичині.

Сучасник Самуїл Кушевич у своєму описі облоги Львова гетьманом Бог. Хмельницьким, оповідаючи про перебування і прийняття львівських депутатів у головному штабі гетьмана, згадує, «що під той час піп, приїхавши з Крехова до Хмельницького, передав йому від Креховян лист із деревляним хрестиком *in praesentia nostra*, закликаючи і запрошуючи його до Крехова. Хмельницький хрестик поцілував, а листа при нас читати не хотів, попа посварив, що з такою справою так необережно поступає¹⁾.

В 1651 році голод не поминув і крехівського монастиря, про що свідчить записка на книжці Бесід Івана Златоустого, виданій у Києві в 1623 році і збереженій в бібліотеці крехівського монастиря²⁾. В 1656 р. монастир отримує землю під сіножатею від Яна Францішка і його жінки Сусани Стадницьких, державців крехівських, апробоване Яном Казимиром 26 лютого 1656 р. у Львові. Тих же Стадницьких инший «концес на обшар поля на виживлення, що поміж монастирською сажалкою, який під самим монастирем і Білорощової Нивки з одного боку, а з другого Миховської межі», апробоване Яном Казимиром 2 серпня 1658 р. у Варшаві³⁾.

В найблизшій році додають вони монастирю гору побочну і ґрунти перед монастирем і коло монастиря, залишаючи черцям вільний зруб букового ліса і пасовиська, також право зрубати «по одній сосні з пня на тиждень», апробоване Яном Казимиром 21 квітня 1650 р. у Варшаві. На ті всі права послідувала апробата Варшавського сойму в р. 1659⁴⁾. В 1658 р. також подарувала монастиреви молдавська го-сподарша Ганна Могилянка поле, що було на Горайщині. В 1657 році депутація черців на чолі зі «строїтелем» (с. то устроїтелем чи адміністратором монастиря) Васяном була у гетьмана Хмельницького на Україні, вибираючись до Москви за милостинею для монастиря. Черці приїхали до Москви, сиділи там чималий час, а «царської милости» не було. По проханню Васяна гетьман В. Хмельницький посилає 9 березня дальшого року «челобитну» грамоту царю Олексію Михайловичу через свого післанця Хведора Лободу про допомогу «Крехівському пустинному монастирю коло Львова» і доклад царю про те. В грамоті гетьмана м. и. говориться, що «обитель та од всяких воїнських людей е разорена, а поперед того вельми була славна, а нині нема в тій

1) „Жерела до історії України-Руси, т. IV, ст. 105 і М. Грушевський: „Історія України-Руси, т. VIII, ч. III. 2) Сводн. гал.-рус. літопис, т. I, під р. 1651. 3) Akta grodzkie i ziemskie, т. IX, Lwów, 1883. 4) Słownik geograf. Krehów.

обителі нічого: страдні і бідні ті твої богомольці на стороні землю наймають, тим і годуються. А е їх у тій обителі коло ста, а прочих чорних старців татари поплінили, і ні чим їм тих братів викупити і самі нищі, годуватись їм не мають і в церкві прикрас ніяких нема». Далі в грамоті нагадується, що з того монастиря від братії цілої післано до Москви до царя »строитель Васян« з грамотою монастирською і »він бідний жие у Москві час немалий, а твого государ йому і по се число нема указу«¹⁾. Грамота гетьмана мабуть допомогла крехівським черцям, бо скоро після того вони отримали від царя »милостиню« і повернулися до Крехова.

Кінець пятидесятих років і шестидесяті роки XVII ст. в життю крехівського монастиря відзначаються більшою діяльністю і значним будівничим рухом. За допомогою державців крехівських, що дарували землю і будовляний матеріал з лісів і ріжних »милостинь«, монастир почав будувати велику трибанну церкву Преображенську (а), що зарисована на деревориті на північному передньому пляні монастиря. Будова сеї церкви тягнулася мабуть кілька років, але закінчена в р. 1658, а в роках 1659—1660 сю церкву розмальовував знаний львівський українсьький маляр Василь, що був при дворі короля Яна Собеского²⁾. Два образи зі старої деревляної Преображенської церкви збереглися до сього часу і е в мурованій церкві Миколаївській — образ Богородиці і Ісуса Христа.

В тому ж 1658 році крім церкви Преображенської були: найстарша Петропавловська, Благовіщенська каплиця (в скелі), Миколаївська, Покровська з образом Богородиці і Тройці; нарешті »Поклонниця« і два образи Богородиці і Миколи на вежах нарожних монастирських стін³⁾. Навколо монастиря тоді вже були оборонні стіни. Чи були то стіни муровані і в такому виді, які ми маємо на деревориті, годі встановити. Можливо, що в той час стіни були деревляні, бо ми знаємо, що укріплення монастиря і будовання мурів переводилося пізнійше, в чім підпирав монастир король Михайло в своїй грамоті 11 років пізнійше.

¹⁾ Акты Юго-Западной Россіи, III, ст. 596 і Оводн. гал.-рус. літопис, т. I, ст. 548. ²⁾ Rastawiecki: „Słownik malarzów polskich“, t. II, ст. 50. Я. Головацький в своїй праці: „Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины, сохранившихся въ Галиціи и Буковинѣ“ мабуть помилково пише, що Преображенську церкву в Крехові розмальовував львівський маляр Микола. Знов Kretowicz (Opisanie monastynu Bazylianów w Krechowie“ („Rozmaitości“, 1830, Nr. 38) говорить, що висшезгадані два образи в крехівському монастирі малював знаний маляр Альмонт, придворний маляр Яна III. Той же Альмонт, на гадку Кретовича, малював знані історичні образи жовківського собору. ³⁾ Сводн. гал.-рус. літопис, т. I, під р. 1643.

В р. 1659 підчас наїзду Татар, крехівський монастир дав »на угоду Татарську золотих 53, а гетьман Станіслав Жолкевський мандатом признав дати для війська 2.000 таларів битих¹⁾). В тому ж році ігумен монастиря Васян Савчук забезпечив граничними кіпцями монастирські землі, упросив у польського короля граничну комісію, котра приїхавши до Крехова в р. 1660, зробила інвентар усіх монастирських земель, а Варшавський сойм затвердив конституцію посідання монастирських земель²⁾). В р. 1664 підтверджено привілей Ставропігії патріярхом царгородським Кирилом³⁾). В р. 1668 тут приготовлявся до припяття єпископського чину Йосип Шумлянський.

Розширення і перебудова мурів монастиря припадає на 1669 р., коли король Михайло грамотою з дня 15 жовтня затверджує за крехівським монастирем посідання його земель, »щоби монастир був у стані церкву создати і монастир для оборони від ворога укріпити“⁴⁾). Про яку саме церкву говориться у королівській грамоті, не можна встановити. Нам відомо, що всі церкви, зарисовані на деревориті, вже були заложені раніш. Можливо, що тут мова йде не про заложення якоїсь нової церкви, а лише про перебудовання або відновлення одної зі старих церков так само, як і про оборонні мури монастиря, які були вже в р. 1658. Зважаючи на те, що церква Троїцька (Г) по своїм деяким одмінним масам у різних частинах, як прим. головна баня і 3 чи 2 інші, представляє собою не зовсім закінчену цілість, — можна припустити, що ця церква згодом перебудовувалася і прибудовувалася. Таким чином не виключено є, що Троїцька церква, заложена коло 1639 р., як раз є та, про яку згадує грамота з р. 1669. У всякім разі церква, згадана в грамоті, мусіла бути в мурах монастиря, бо в той час будувалися кам'яні укріплення з метою оборони проти ворога. Немає сумніву, що від монастирських мурів, веж і брами, зарисований на деревориті, вибудовано в р. 1669.

Не довго тішилися обитателі монастиря своєю працею, не довго вони і прожили у своєму замку-фортеці, бо прийшов страшний ворог, якого не спинили ні грубі мури, ні міцно замкнена тяжка замкова брама... Пошесть чуми, що лютувала в 1770 році у Галичині, не минула й тої малолюдної, гористої сторони: на 20 черців, що перебували під той час у Крехівським монастирю, згинуло 19; залишився лише один, що жив самітно в одній з монастирських веж.

¹⁾ По записках крех. монастиря — Сводн. гал.-рус. літ., т. I, під р. 1659.

²⁾ Сводн. гал.-рус. літоп., т. I, під р. 1660. ³⁾ Тамже під р. 1669 і „Akta grodzkie i ziemskie, т. IX.

До сеї моральної шкоди прийшла ще й чисто-матеріяльна підчас боротьби гетьмана Дорошенка з Турками і Татарами з одного боку і Поляками з другого. У вир тих подій втягнуто і крехівській монастир, про який в історії війни 1672 року постійно згадується. Роля гетьмана Дорошенка освітлюється ріжними польськими і російськими істориками ріжно, але в усякім разі не в користь гетьмана. Для нас крехівська подія має чимале значіння, бо власне через щасливий випадок і через очевидну опіку монастиря Дорошенком, а навіть завдяки його інтервенції перед ханом татарським — монастир залишився цілий остільки, що вся його архітектура збереглася і її ми маємо змогу тепер оглядати в деревориті Сінкевича.

Дня 24 вересня гетьман Петро Дорошенко разом із Турками й Татарами обложили Львів. Прибувши під Львів Петро Дорошенко, як оповідає Чернигівська літопись, післав до крехівського монастиря близького собі чоловіка, Івана Мазепу, »на залогу«. »Каптан Паша не видав про то і післав частину війська турецького і татарського добивати до того ж монастиря; а гди прийшло військо, там били їх черці, добре боронячися, і ханського забито сестринця гмойтом залізним; і сам залога Іван Мазепа з рушниці много Турків побив, за що вельми розгнівався хан, і велику громаду війська турецького і татарського добивати післано«¹⁾.

Подія під Креховом, однаково неприємна як для хана, так і гетьмана, наробила чимало шуму, бо вже за кілька день монастир отримав від Дорошенка лист з таким змістом:

„Петро Дорошенко, гетман з війском запорожським Вам отцю Ігуменові со всею законною братією Креховському, также всім забіжаним в тім монастирі знайдующимся, тим писанієм нашим ознаймуем, иж дошла нас вість жалю, же ви оногдашного дня подїзд наш козацький й татарський, з чати йдущих, которих з своего звичаю о зобраніе товару, кинулися, згромили й не мало барзо поранили й побили, що аж нас і гана его милости вельми образило. Бо чим би сте мали милосердія о заховане свое у нас і у гана его милости просити, то есте кров пролили, чога ся не годило чинити, просто за такий ваш неприятельський поступок, аби сте знаючи гана, его милости й милосердія запобігаючи, зараз чотири тисячи талярів зложили, а не тільки дня, леч ані години не бавячи. Конечне от жалю приказуем, бо если бисте того не ймили учинити, теди за сим же письмом всіх військ наших

¹⁾ Н. Бѣлозерскій: „Южно-русскія лѣтописи, т. I. I Черниговская лѣтопись (1587—1750), Кієвъ, 1856, ст. 33 і Е. Петрушевич: Сводн. гал. рус. літоп., т. I.

козацьких кінних і піхотних з гарматами, так же турецьких військ з пашами й гана его милости з ордами потугу під своєю кучкою обачте, которую огнем і мечем, бо жадному а ні духовному, а ні свіцькому, а ні старому, а ні молодому, но фольгуючи, певне знесуть. Чого уходячи аби сте зараз суму виж описанную доброю монетою тим тепер посланієм нашим ганським вистарчили і отдали і себе од згуби ратували і нас од праці, бо певне вам того не покинем. При тім вас Господу Богу поручаєм. Дан в таборі під Львовом дня 25 семптеврія 1672 года.

*Петро Дорошенко Гетьман*¹⁾.

Маючи на увазі згадку про Івана Мазепу, котрого Гетьман Дорошенко післав до монастиря »на залогу«, самий зміст листа і нарешті загальне поступованне Дорошенка при облозі Львова, — треба прийти до висновку, що лист Дорошенка був лише дипломатичним кроком перед своїми союзниками Турками й Татарами, з метою зберегти від грабунку сей видатний в ті часи монастир — твердиню української культури і »руської віри«, який вславився і поза своїм краєм і до якого приїздили мандрівники зі всіх славянських земель, а навіть з Греції²⁾.

Дня 5 жовтня крехівський монастир вже виплатив хану Селім Герею потрібний відкуп і склав з ним договір, про що свідчить поквітовання, що переховується в оригіналі в згаданому монастирі: »Чиню відомо тим моїм писанням, що з монастиря крехівського на Селім Гіра на хана Іегомосці відібрав від отців крехівських відкуп за всіх людей, котрі з ріжних сел до них збіглися, суму як в золоті, як в талярах і в сріблі церковному, талерів битих 4.000, на що рукою моею підписуюся при власній печатці«. Тут же слідує підпис арабськими літерами.

Згаданий договір, зроблений під Львовом 5 жовтня 1672 р., також зберігався в архіві монастиря, і звучить так:

»Від нас найяснішого, найласкавшого і наймогутнішого Селім Гірея, хана великих орд Кримських, Нагайських, Черкеських, Абазких, Кабардинських, Білгородських, Очаківських, Перекопських, Пятигорських, Семянських, Азовських, Синіх Орд Татов, Атаманів, свідомо чиню, що в монастирі крехівським з черцями трактат учинив на чотири тисячі і на п'ятьсот талярів; тоді п'ятьсот талярів віддали, а 4 тисячі

¹⁾ »Петро Дорошенко і крехівські василяни«. Записки Наук. Т-ва у Львові, т. LXXVI, р. 1907, кн. II, ст. 156 і Я. Головацький: »Об изслѣдов. памяти. рус. старины... Труды I Археолог. Съѣзда, т. I, ст. 219—242. ²⁾ »Погляд на монастири и монашество русское« — стаття в »Шематизмъ Чина Св. Василя Вел. въ Галициѣ«, Львовъ, 1867, ст. 185. Тут говориться, що в списках богомольців були мандрівники з Греції.

мають віддати за цілий мир, що скільки в монастирі є, то вони ті черці на свій карк взяли Сіона Теренти. Тоді по відданню тої суми вільним робимо від військ наших кримських, турецьких, козацьких та інших військ наших, що для ліпшої віри з підписом руки нашої і печатю притиснули. Діялося то у війську під Львовом 5 окт. 1672 (місце печатки і підпис) ¹⁾.

Цікава подія сталася підчас виплати грошей ханови. Черці, не маючи потрібної суми грошей, зібрали з монастиря усе церковне срібло і золото і віддали ханови. Між тими дорогоцінними речами було чимало срібних хрестів і надзвичайно цінна срібна, а по часті золота гробниця («пушка»). Остання була дуже стара, походила від основателя монастиря Іоїля і представляла собою «грецьку семи-банаєсту, семи золотими хрестами вінчану церкву» ²⁾.

Бачучи дорогоцінну старинної роботи гробницю і церковні хрести, гетьман Дорошенко переконав хана, щоби той не брав сих річей в одкуп і дійсно всі сі річі хан повернув монастирю, а недостаючу суму подарував. Для нас згадана «гробниця» представляє собою, розуміється, надзвичайний інтерес, як архітектурний модель. Чи то була гробниця у виді «грецької» церкви, се питання, бо відомо, що в ті часи всі церкви на Україні навіть у сутоукраїнському стилі так само, як і малювала місцевих артистів, причислювали до «грецької штуки» в одміню від «латинської». Треба лише зазначити, що тип 7-ми банної церкви в українській архітектурі є відомий (прим. в м. Березні на Чернигівщині ³⁾) і уявляє собою звичайний для української архітектури: пятибанну церкву + дві бані-вежі з переду.

Так чи інакше, але тепер констатувати, що то була за гробниця, не маємо змоги, бо та многоцінна мистецька річ загинула: те, що пожалував і віддав татарський хан у 1672 р., «європейська» австрійська держава в р. 1809 підчас війни, збираючи по цілій державі срібло і золото на воєнні потреби (на чеканку монет), не пожалувала, не зважаючи на всі заходи монастиря перед «світлим» урядом зберегти сю високоартісну мистецьку річ!

Далі в історії монастиря не було визначних подій, а тим більше звязаних так чи інакше з історією старих монастирських будов. В 1698 році був тут московський цар Петро, який, переїзжаючи зза кордону до Росії, бачився в Раві Руській з королем Августом III і був у м. Жовкві.

¹⁾ Сводн. гал.-рус. літопис, т. I. ст. 173. ²⁾ И. Гавришкович: „Крехівській монастир“ (Руська читанка, ч. I, Львів, 1871). ³⁾ Див. фотографію в книжці М. Шумицького „Український архітектурний стиль“, Київ, 1914, ст. 44.

Я. Головацький пише, що »вѣроятно« о. Діонісій Сінкевич — виконавець дереворита, бажаючи зберегти пам'ять про перебування в монастирі царя російського, вирізав і сю таблицю, щоби подарувати її царю«, але »вѣроятно« Я. Головацький не підтверджує ніякими доказами.

Після прийняття монастирем унії в 1721 році, монастир почато перебудовувати з дерева на цеглу. І так між 1737 і 1751 р. побудовано нову »гарну і простору (!)« церкву Миколаївську. Доля ж усіх чудових, стилевих церков та інших деревляних будов крехівського монастиря була така, як і більшості наших стародавніх церков — вони »не були вже потрібні«, — кажучи мовою сучасних »ревнителів церковного благоліп'я«, і були частково розпродані, на деревляний матеріал, по околичних селах. В р. 1759 побудовано нову дзвіницю з західно-бароковою банею, на мури одної зі старих веж (північно-західної). Одну з веж розібрано в р. 1821. На місце старої візної брами побудовано нову по середині північного муру (в 1775 р.). В роках 1751, 1775—1780 і в 1902 побудовано великі двошверхові (теж просторі) домн в огидно-касарняному »стилю«, які вже остаточно знівечили і зісупували первісний загально-видержаний вид замку-монастиря.

Зі старих образів залишилися тут два висшезгадані образи, мальовані артистом Василем у середині XVII ст., крім того образ Миколи, по переказам принесений сюди Іоїлем, і образ Марії, перенесений в 1808 р. з закритого монастиря у Верхраті.

* * *

Треба зазначити, що більшість історичних звісток про крехівський монастир черпали історики та дослідники старовини з монастирського архива та бібліотеки. В середині XIX ст. тут було коло 400 чисел книжок, з яких найстарша була з р. 1493 ¹⁾. Були також такі рукописи і друковані книжки: Книга »Бесѣды Евангельскіє« (на Евангеліє Іоанна Іоанномъ Златоус., бесѣд 88), переписана Андрієм в Тернополі р. 1604; »Книга небесъ св. Іоанна Дамаскина« з р. 1605; »Богослужебна книга св. Апост. і евангел. і богосл. Іоанна«, написана в граді Підгайцях в р. 1608; »Книжица Іоанна мниха Вишневского отъ св. Аеонскія гори« з р. 1621; »Книга души, нарицаема Злото, сочиненной архимандритомъ Петромъ Могилою« і виданою у Києві в 1626 році; »Учительное Евангеліє (калиста Занеопула), переписана »іереємъ Тимоеемъ« в селі Артасові Львівського повіту в р. 1623 та інші ²⁾.

¹⁾ „Niektóre Biblioteki i skłagy sztuk pięknych w Galicyi“ „Lwówianin“, 1840, ст. 94. ²⁾ Сводн. гал.-рус. літопис, т. I.

В архіві монастиря переховувалися висшезгадані грамоти Петра Дорошенка, поквітовання і договір монастиря з татарським ханом, грамоти польських королів і московських царів і б. ин. Все се під час останньої війни вивезено польською владою з монастиря невідомо куди.

* * *

Дереворит виконав артист-ритівник Діонісій Сінкевич, про що свідчить напис на деревориті. Про особу артиста відомо, що він був родом з Розділя, стрийського повіту, Галичина, як свідчить напис на заголовному аркуші помяника крехівського монастиря¹⁾, був пострижений в Крехові і з 1690—1700 р. став ігуменом монастиря. Пізніше був ігуменом св.-юрійського монастиря у Львові і візитатором монастирів львівської дієцезії (церк. округи). В 1732 р. ще жив у Львові. З його діяльності знаємо, що в 1690 р. їздив з 4-ма черцями до Москви за милостиною²⁾. Ієромонаха Діонісія згадують також Ставропігійські акти: в 1712 р., коли заплачено отцю Діонісію від св. Онуфрія, що »пильнував коло ремісників і доглядав їх, за працю 3 ф.«; в 1717 р. — в помянику Вогоявленського брацтва³⁾.

З його графічних праць, крім дереворита крехівського монастиря з 1699 р., відомі нам: заголовний аркуш Акафістів, виданих у Львові в 1699 р., і мініатюри в тому ж виданню: 1) Різдво Іс. Христа («Діон». — на 2 картці); 2) Іс. Христос («D. S.» — к. 41); 3) Заставка з арх. Михайлом («D. S.» — к. 79); 4) св. Микола («D.» — к. 147); 5) св. Микола («D. S.» — к. 158); 6) Богородиця з дитиною («D. S.» — к. 176). Крім того, є заставки роботи Д. Сінкевича («Діон.») в Ірмолаю, виданім у Львові перший раз 1700 р. (к. 136) і другий раз р. 1757 (на к. 62)⁴⁾. Д. Сінкевич був також першим фундатором мурованої церкви св. Миколи у крехівському монастирю, побудованої після смерті Сінкевича, в рр. 1737—1751⁵⁾.

Згадані ілюстрації Сінкевича уміщені в »Акафістах« разом з іншими численними ілюстраціями знаного українського артиста-графіка Никодима Зубрицького, який артистичну »карієру« почав теж із Кре-

¹⁾ „Сія книга глаголена Помяникъ списася черезъ недостойнаго Діонісія Сѣнкевича з Роздѣля подклоншеся рукою власною“ (Сводн. гал. рус. літопис, т. I, ст. 48). ²⁾ Архивъ Юг. Зап. Россіи, ч. I, т. X, Кіевъ, 1904, ст. 366.

³⁾ Там же, т. XII, ст. 324 і 514. ⁴⁾ Див. Kołaczkowski: „Słownik rytmowników polskich, Львів, 1874, ст. 54; Пекарскій II, 2, 39; Rastawiecki: „Słow. rytmowników polskich“, Poznań, 1886; Д. Ровинскій; „Полный словарь русск. гравировъ“, Москва 1870, ст. 131. У всіх тих виданнях подані не всі відомости про Д. Сінкевича і вказані не всі мініатюри його. Де-які відомости про Д. Сінкевича ласкаво передав авторів д-р. І. Крипякевич. ⁵⁾ А. Петрушевич: Сводн. гал.-рус. літопис, т. I, ст. 48.

хівського монастиря, звідки в 1691 р. переїхав до Львова, а в 1704 р. робив сталорит Почаївського монастиря.

Заголовний рисунок »Акафістів« представляє собою дуже складну фігурну композицію зі св. Тройці, св. Миколи, черців і ангелів. Як у сьому рисункови, так і в інших мініатюрах, Д. Сінкевич дає прекрасну техніку і дуже тонкий, оскільки можливо в деревориті, рисунок, який говорить, що автор був добре ознайомлений з тогочасною європейською графікою. Постаті і рухи святих також виявляють вплив західно-європейського релігійного рисунка. При чім у Сінкевича сей західний вплив проявляється навіть сильніше, як у Н. Зубрицького. Сама техніка виконання у першого не слабша від другого.

Цікава риса у тих двох графіків: коли Н. Зубрицький постійно і завжди уживає архітектуру, і то пароднього характеру деревляного будівництва, в декораційних прикрасах своїх образів-мініатюр, — у другого ми того не зустрічаємо. Лише на одній мініатюрі св. Миколи (картка 147 Акафістів з підписом „Д“) зарисована трибанна церква українського типу зі складними триповерховими переходами і дашками головної бані.

* * *

Перейдемо тепер до самого деревориту, на якому зарисований загальний вигляд крехівського монастиря.

Розмір дереворита 55 см. на 34 см., отже остільки великий, що на ньому була змога не тільки докладно зарисувати всі будови, але й найменші деталі. Вже побіжний огляд дереворита перекопує нас у висшезгаданому, — що артист-ритівник був прекрасно ознайомлений з тогочасною західно-європейською графічною технікою, а навіть добре розумів перспективу, в тій формі, яка була тоді знайома артистам-рисівникам. Між иншим, треба вказати, що спосіб стилізування дерев і взагалі ростинок трактується вже по своєрідному і не є звичайним наслідуванням західних зразків. Особливо цікавий рисунок городу (коло »фільварку« по за східними мурами монастиря), де рослини представляють собою цілу орнаментальну композицію! Ся доскональна техніка виконання дереворита дає нам запоруку, що артист також із великою точністю виконував рисунки будов, передаючи всі архітектурні форми в такому виді, які вони були в натурі ¹⁾.

¹⁾ Дереворит крехівського монастиря був уміщений в „Трудахъ І Археолог. сьѣзда“, т. І при статі Я. Головацького: „Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины сохранившихся въ Галиціи и Буковинѣ“ і повторений у виданню „Монастыри Юго-Западной Россіи вообще и Креховскій монастырь“ СПб, 1885. Тут поданий рисунок з копією в а н и й з дереворита якимось „В.

Крім того, є певні підстави думати, що дереворитник Діонісій Сінкевич був добре ознайомлений з тогочасним будівництвом. Про це переконують нас факти й особливості рисунка. Вже було зазначено в горі, що Сінкевича згадують Ставропігійські акти з 1712 р., коли заплачено отцю Діонісію від онуфрівського монастиря, що був тоді під зарядом Ставропігійського брацтва і як раз у ті роки розбудовувався, — »З ф. за працю, що пильнував коло ремісників і доглядав їх«. На самому деревориті передані такі тонкості будівництва, як прим. конструкція наріжних рустів камяних веж, або прим. передача в будовах нахилу всіх повнених площ у профілях, — все те міг виконати лише той, що був посвячений у всі таємниці будівничої штуки.

М. и. нахил повнених площ до середини будови не є якоюсь особливою рисою крехівських церков, але загальною характеристичною прикметою наших стародавніх будов, включаючи сюди й церкви. Робилося це з метою: конструктивно-статичною (більша стійкість будови), естетично-артистичною (стрункість і легкість форм) і для ілюзійного підвищення будови. Сю особливість стародавніх будов ми бачимо на крехівських церквах консеквентно переведену в усіх деталях. Цінність рисунка полягає також у тому, що дереворитник подав точну топографію місцевості і порівнючий масштаб (постаті черців коло будов). Перше дозволяє нам прим. зробити висновки, що церква Троїцька (у східно-полудневому куті монастиря) має підмуровання з балюстрадою і бальконом по умовах спадистої місцевості. Друге, — дає змогу означити приблизну висоту будов. І так, приміром, вежа головної брами, від землі до хреста, мала 18 метрів. Нарешті докладні пояснення, уміщені на деревориті, всіх будов, а навіть коротка історія монастиря, говорить нам про високо-культурність дереворитника і дає нам змогу встановити, на підставі літописних звісток, час заложення кожної зарисованої будови.

Написи є такі: ¹⁾

На горі: »Св. Обитель Креховская. Преображеніє св. Спаса й Покров Пресв. Богородиці«.

В лівому верхньому куті: а) »Церква в лісі на скалі св. Апостола Петра і Павла«; в) »Благовіщеніє Пр. Богородиці в скалі« (каплиця), низше г) »Хрест в лісі з надписом:

Г.«, виконаний остільки зле, що понівечено не тільки чудову техніку дереворита, але й архитерні форми, особливо в деталях. ¹⁾ Написи дереворита зазначені в лапках, до того додані наші пояснення для красшої орієнтації на деревориті. Правопис написів дереворита змінено з кирилиці на кулішівку (фонетичну).

»А ще хто до Львова питає,
О то в ліво дорогу має«.

В лівому нижньому куті дереворита написи: Д) »Печера в ска-
лі«; Я) »Церква соборна Преображення св. Спаса«; на право від неї:
к) »св. Покрова«, в лівому куті мурів: г) »Церква св. Тройці«; трохи
ниже: д) »Св. Миколи«; на право на південь: є) »Дзвіниця і дзигар«;
на ліво до сходу: з) »Брама«; в середині: и) »Кирниця і великий
дзвін над водою«; з заду будов з західної сторони: н) »Пиварня«;
з переду її: ѓ) »Пекарня«; коло пиварні і західної стіни: і) »Палата«;
у тої ж стінки до півдня: лі) »Пивоварня«; напроти у східної стіни:
кі) »Кравечня«; коло північної стінки: гі) »Вольниця«. Поза мурами
монастирськими за великою брамою: ді) »Брама з поля«, а коло неї:
єі) »Келія фортіянова« (привратника); з переду коло першої вежі: ніі)
»Поклонниця« (каплиця); зі сходу: ѓі) »Фольварок«; коло города —
»студня«, а висше водопровід до фортеці з написом: »ту рури до мона-
стиря«.

Далі є напис:

»Виденіє над монастирем, егда бисть находженіє безбожных Агарян,
еже відіша многії христілюбци і мерзкіє же Агаряне сіє видівше, зіло
устрашени побігоша«.

»Сія обитель до нелі же начат соиздатися, скитающу блаженому
Іоілю, фундатору сея св. обители, на місті, ідеже нині обитель; а ідеже
поклонниця перед монастирем, ту бяше церков мала св. Преображення
Господня. Ту прійде молитви ради к Блаженному нікій Богодухновенний
старець Герасим сліп очима, но світом небесним просвіщен. Пророче-
ствуя, яко имать Господь Бог оздвигнути обитель велику на місті сем,
в нійже спастися имуть многіи. По сем повелі себе водити по місту,
ідеже обитель имать биті, показуя на міста, ідеже нині церкви суть
создани, повідаше же й ударяя во землю жезлом, каков храм где
имать биті«.

На прикінці напис: лхчѓ (1699) Іеромонах Діонісіій іобрази не-
премінно (с. т. вірно).

(Кінець буде.)

Д. Д.

Під знаком конфедерації.

По 14. III. галицька політика знов опинилась на роздорожю. Як перед пропастью знайшлися ті, що давали себе заколисувати обіцянками з Відня й Парижа. Буквально в 24 години треба було прийняти якусь нову тактичну лінію — завдання і для більш вправних політиків не аби яке. Одначе в нас його розв'язали дуже скоро і — дуже просто. Чи се розв'язанне було правильне? — На се можна відповісти лише по заналізованню становища держави, якій ми признані.

Яке се становище? — Світа, яким він був перед тим, як вийшов з хаоса? — Твердити се було б пересадю. Світа, в яким все упорядковане, як в добре збудованій машині? — Се твердження булоб ще більшою пересадю. — На ділі нема ні одного, ні другого: держава що йно родиться...

Все-ще в руху. Центр за слабий. Сфера його впливу неокреслена, невідграничена від сфери впливу одиниць, корпорацій, поодиноких країв і союзів — легальних, напів легальних і нелегальних. Замість одної волі — тисяча, а їх загальна напрямна прибирає найбільш несподіваний, часто дивачний напрямок. Ні одна думка тут не є аксіомою. Все ще дискутується, починаючи від більшої важности тих чи інших »кресів« і обовязку бодай перед чужими респектувати найвисшого урядовця держави, а кінчаючи підставами конституції.

Перейдім до фактів! — Остання, прощальна (яка вже з черги??) промова першого маршала Річи Посполитої. Можна ту промову оцінювати ріжно з точки погляду особистої трагедії чоловіка, яку нам вона відслонила. Але яко акт начальника штабу — се був нечуваний брак субординації, нечувана геца жовніра проти свого правного уряду. Не бороню тут сего останнього (wart Рас...)! Але сам же ж маршал в тій промові пригадав, що в союзній Франції армія називається *grande muette*, великою немовою. І такою вона мусить лишитися, коли хоче виконати своє призначенне — чимсь, що не знає політики, лише *patría*. Що ж сказати про чоловіка, про жовніра, який безпосередно по сих словах — перериває обовязкову для кожного жовніра мовчанку, аби отверто виступити проти уряду, що йому не подобається, називаючи його »та шайка, та банда«? Що сказати про жовніра, та ще на таким становищі, — який »вагається в своїм сумлінню«, чи має »тих панів боронити«, даючи згіршуючий приклад иншим?

Сеї чоловік можливо був уражений, він міг піти, але ні оден жовнір не міг зробити нічого подібного ні в одній армії, для якої її

аполітичність є аксіомою... Але тут політичне життя не знає ще жадних аксіом. Переможений в легальній боротьбі за уряд, відкликується до периферіїв, а в ожиданню боротьби двох військових конфедерацій, уряджує словесний поєдинок двох генералів... »Пілсудчики«, »галерчики«, зїзди формацій ріжних автораментів — що се значить, коли не те, що кожда група, яка де інде підлягає центру, має тут власну ціль, власних вождів, власну політику?

Але історія з фрондером маршалом не виняток. Не дурно його мову так оплескували! Візьмім цілу сіру масу »сітуаїєнів« нової республіки, візьмім вулицю. Згадаймо її типового представника — Невядомського і »золоту молодь«, обкладаючу палицями свобідних вибранців нації в день створення сойму... і матимемо другу групу, з власними цілями, партизанами і навіть партійно-канонізованими святими. Подібно як і та перша, ся також не знає аксіоми коритися центру; не знає правила, що в правовій державі (якою вони мабуть хочуть бачити свою) вулиця сміє лише демонструвати свою волю, але — не зміняти президентів по своїй впадоби!

Звичайно, що й »вулиця« має право голосу. Але ніде ся вулиця не присвоює собі майже виключного права диктувати урядові свою волю. І то з приводу найменшої дрібниці: приїзду гр. кат. митрополита до краю, з приводу справи укр. університету, з приводу тої чи иншої мови в соймі, навіть з приводу »присягаю« замість „ślubuję“. Се вже доказ не здорової чуйности суспільности, а її занархізовання.

Подібну »незалежність« як військо й вулиця, зраджують і поодинокі »забори«, що ще не злилися в одно. Загальний патріотизм ще не витворився. Є лише локальний, який в своїм сепаратизмі може отверто грозити дисидентством або навіть фактично до него стреміти. З доказами не трудно. Досить пригадати хоч би поставу »Малопольщі« з приводу чуток про автономію сего края (рік тому), або спробу Дмовського утворити контруряд в Познані — високо патріотичний замісл, якому перешкодила лише поразка червоних і врятованне Варшави... Коли ближче приглянемось життю провінції, то побачимо, що подібною самостійністю наскрізь переняті союзи і власти, що провадять церковну, осадницьку, освітову, взагалі »культуртрегерську« політику на провінції Наші газети повні ілюстрацій сеї політики. Самостійну політику провадять і університети, видаляючи жидів з своїх мурів задовго до розв'язання сеї справи соймом.

Сему сепаратизмові одиниць, груп і країв на долі — відповідає брак стилю, брак загально обов'язуючих правил політики (аксіом) в горі.

В політиці земельній — ще неясно, якої засади тримаються в центрі: індивідуалістичної чи »соціалістичної« sui generis? Вільного.

обороту землю для всіх, чи лише для упривілейованих членів певної етнічної групи?

Нема ані стилю, ані прийнятих аксіом і в жидівській справі. Погром чи рівноправність, *pugnus clausus* чи союз з жидівським клубом? — Все дуже неясно, дуже невиразно.

Те саме в політиці супроти національних меншостей взагалі. Нема тої стильовості і ясности, якою відзначалася аналогічна політика Романових або Гогенцолернів. Тут і похід на Київ, »за нашу і вашу вольність«, і Рига; і наруга над назвою »український« і кокетованне з деякими групами, що все ж таки звать себе українськими. І офірованне помочі в боротьбі з пануючою »реакцією« (П. П. С.) і грізьби порозумітися з укр. народом »через голови« його легально вибраних представників. І бажанне скасувати вибори, що принесли перемогу 16-ці, і — вагання без кінця...

Подібний брак стилю в політиці церковній і адміністративній. Найлегальніші річі (вибори, перемога 16-ки) картаються, як *scimen laesae majestatis*. З другої сторони толеруються річі, яких і десята частина не зносилися б де інде.

Не знайдено ще сих аксіом в політиці зовнішній. Через брак *placet'u* з боку України і через власну слабкість відтята від Чорного моря і правно і фактично, а від Балтику — фактично, Польща не може ніяк створити власної, оригінальної державної ідеї. Бути буфером між Німеччиною і Росією — в ролі подібній до Бельгії — (се б і могло бути сею оригінальною ідеєю) — на се не дозволяють що йно згадані причини. Гданськ і Шлеск виключають порозуміння з Берліном. Лишається отже одна антитевтонська ідея, ідея Грунвальду. Але сю ідею піднести в практичній політиці може Варшава лише стяючи додатком, апендіксом Росії (бо сама на се за слаба) або — зовсім ні. Самостійної, оригінальної ролі в міжнароднім життю, щось як Швейцарія або Бельгія, вона грати не може. Се й надає їй політиці несталість, незрівноваженість і той самий брак стилю. Звідси її афект до Франції і страх втратити її симпатії при перших проблисках скріплення Росії або французько-німецького порозуміння. Звідси заходи коло створення балтійського союзу і — готовість кожної хвили вжити його, як объект для компенсації в переговорах з Росією. Звідси хитання в українській і чеській політиці. Ні Патека, ні Скірмунта, ні Сейда тут ні при чім, або мало при чім. Винна засаднича неможливість надати зовнішній політиці ясність і самостійність. На останню (незалежність на Захід і на Схід) не дозволяють за слабкі сили нації, за малий простір, брак границь 1772 р. Хто хоче підняти сю політику на ново, мусить втягати в рахубу не тільки власні сили своєї нації, а й чужих. Мусить бодай говорити про »федера-

лізм», а се значить — розпливатися в неясностях, в безплідних мріях.

Політикаж строго національна, без всяких туманних федералістичних «мжонек», яку провадять ендеки і яка б годилася цілком з антитевтонськими настроями більшости нації, — така політика вимагає повної кооперації з (завтрішньою) Росією, чого виразно домагається і Франція. Кооперуватиж з Росією, се значить зректися самостійности закордонної політики. Отже зовнішня політика тут може бути або ясною, а тоді несамотійною, або самотійною, а тоді неясною. Брак стилю..

Сей брак стилю в закордонній політиці, з своєї сторони, вносить ще більший нелад у політику внутрішню. Кожде нове посуненне зовні рішає про справи в середині. Париж — рішає про війну і мир, про ту чи иншу чисельність армії, про той чи инший союз. Рига — про ту чи иншу лінію закордонної політики, а навіть і внутрішньої. Ватикан — про відношенне до дісидентів.

Неусталеність лінії зовнішньої і внутрішньої політики, брак ясних ідей, признаних аксіом в центрі, невмінне периферії коритися сьому центрові, стале хитанне — що до своїх засад — в горі, передається і в діл, на місця. Засади *via facti* і „jak kto chce“ — здобуває собі чим раз більше приложение. Стирається границя між *fas* і *nefas*, між „*prawe*« і „*lewem*“. Повстають незалежні гурти з кожної суспільної кляси чи стану (осадники, універс. молодь, клер, старшина, «вулиця», краї) — які, легковажучи центр, самі доходять своїх прав, які мають свої засади, цілі, власний, незалежний від конституції, а часто й суперечний з нею статут, власні *Stosstruppen*, а часом і власну еґзекутиву, як свідчить доля першого президента.

Одним словом, як і сто пятьдесят років тому, все знов іде під знаком конфедерації. Під знаком «самодіяльности» і «золотої вольности», а головне без жадного стилю. Правда, існує загальна тенденція, що надає політиці питомий вигляд — се стремління поступенно вернути до границь 1815, далі 1795, 1793, 1772, а там і вчаснійших. Та се свідчить хиба про добрий апетит. А апетит не є ще стиль, і рідко допроваджує до чогось позитивного, особливо, коли по його надмірнім „*rodnie-seniu*“ ідеться як в 1920 до Риги..

Якою ж супроти такого стану річий має бути наша тактика? — Я думаю на се не так вже тяжко відповісти. З одної сторони, бачимо сойм, який чимраз менше стає творчим чинником в публичнім життю. Цілий ряд ухвал (про шкільництво для націон. меншостий, про курси для укр. учителів, про удержавленне луцької гімназії, аграрна реформа, маєтковий податок) — цілий ряд ухвал сойму або комісій, не кажучи про саму конституцію — не перепроваджується в житте. З другої сторони,

— центр ваги публичного життя переходить з «центру» на «периферію», принцип «самопомочі» обходить свій триумф... Одним словом, наступає те, що скрізь настає, коли в горі щось стає неясним. В Італії — доки мав центр ясні ідеї, самочинні акції були виключені, аж поки не прийшов вічно хитливий Джолітті і — заняте фабрик робітниками. Так само в Росії. За царату був там стиль: в війську, недоступнім політиці, в відношенню до жидів і до «меншостий» і в прочім. Була сваволя, але був стиль і певна принципіальність, а самочинна акція суспільности — що влазила в область компетенції уряду — виключена. Але й там, як лише зачалися хитання в горі що до засад (кокетовання з лібералізмом і робітництвом) і що до волі — незломно їх перепроваджувати — вийшли на зверх ті самі зявища. Зявилися свої Грабські-Бобриньські, Пурішкевичі, Ілюдори і Распутіни, mehr päpstlich als der Papst selbst, що зачали диктувати свою волю ослабленому центрові. Зявився «Союз руссаго народу» — свого роду православно-московська конфедерація...

Однакові причини потягають однакові наслідки. А до сих «причин» треба пристосувати і свою тактику.

(Три сторінки, від стор. 365 до кінця статі сконфісовано).

БІБЛІОГРАФІЯ.

Максим Рильський: Синя Далечинь. — *П. Филипович*: Земля і Вітер. — *Т. Осьмачка*: Круча. — *Григорій Косинка*: На Золотих богів. (Видавництво «Слово» Київ, 1922).

У трьох маленьких збірочках, виданих з вибагливою простотою, три не малі таланти: Рильський, Филипович, Косинка. Рильський та Филипович належать до того нечисленного гуртка молодих поетів, які хочуть зірвати з путами двох атмосфер: традиційної народовщини і сучасного їм хамського футуризму. Їх поезія є чимсь більше, як самою реакцією на ці два впливи. Вони мають свою фізіономію і чутливе розумінне засобів свого мистецтва. Те, що характеризує їх поважне зусилля, се шукання ядерної, різьбленої форми. Такій зовнішній формі відповідає природно внутрішня концентрація.

Доба клясичної рівноваги, виборювана в опянінню виноградом та сонцем, є для М. Рильського тією синьою далечинню, до якої зринає його тужлива уява. Греція бачена крізь серпанок французької культури. Навіть меланхолія має тут чимало з рефлексійної погоди, навіть більше чимало з філософійної свідомости. Коли нашому поетови вдається прокинути своїми строфами спомин про великих місців, яких він звеличує у споминах — то се вже велике довершення. Слідно впливу нової російської поезії у будові віршу. До останнього моменту такого позитивного впливу не було в нашій поезії і російська поезія, яку наші поети знали та читали, не навчила їх нічого навіть із технічного боку. М. Рильський належить уже до тих поетів, які не вдоволяються ні патосом, ні особистими вражіннями, але силкується перекласти їх мовою, що нагадувала би своїм висловом чужинні зразки. Щоби дати поняття про характер такої поезії, досить буде навести один такий зразок:

Т и ш а.

Рондо.

Немає слів! Повіяв над полями
Вечірній подих. Світиться залив
З далекими, як мрії, кораблями...
Немає слів.

Хто висловить небесного порив,
Святу хвилину творчої нестями,
Коли душа виходе з берегів?

Але чи й треба вимовлять словами,
Чи може грішним навіть буде спів
У час, коли ні в нас, ні понад нами
Немає слів?

Поезія П. Филиповича трохи безпосереднійша, в тому розумінню, що його вражіння не переходять через такий складний фільтр рефлексії, як у Рильського. У сій безпосередности більше відгуків із переживаного моменту і з російських сучасних поетів, найбільше з Блока і Ахматової. »Сня далечинь« Рильського має ясніші обриси ніж подихи та подуви »Землі та вітру« Филиповича. У Филиповича: При захопленню найзвичайнішими порухами природи почувається тугу людини за свобідним повним висловом свого »я«, на яке поет, на жаль, не може поки що собі дозволити. І невідомо, чи сама поезія в данім випадку тратить на сьому.

В обох поетів е спільна потреба насолоди самим біологічним зростом життя, в яке влітаються тони зрівноваженої, клясичної мелянхолії.

Дбайливість за вибагливу поетичну форму і чистоту мови йде в парі з їх духовою зрілістю. Річ ясна, що вони не в силі стати настільки виїмками від решти поетів, щоби сям-там не згрішити проти мови. Рильський вживає таких слів як »бліді«, »тоскне«, »печальні«, »яд«, »паруси«, »укротить«... Филипович — »іначе«, »тоска«, »гроза« і кілька разів форми »між тихих трав«, »між зелених полів«, »між будинків«, між білих вулиць«...

Т. Осьмачка футуризує. Його білий вірш, який гуде космічним патосом згідно з домаганнями футуропоези має всі прикмети балакливої проклямації.

Спробуйте прочитати яку-небудь з таких поем з кінця назад і не буде великої різниці ні в гармонії, ні в ідеї. Жаль, що деякі з його поезій, як нпр. »Війна«, які виявляють поважне зусилля зеднати народні мотиви з новою поетичною формою — хотять надаремно зеднати Шевченка з Уїтманом, так само формально, як формально такі імена перечислюється залюбки в футуристичних »посланнях«: — »всѣм, всѣм, всѣм«...

Нариси Гр. Косинки »На Золотих богів« написані рукою не новика. Сказати авторови, що він має талант се може нині надто мало. Оповідання Косинки збуджують питання: чи їх форма е вислідком наскрізь революційної нервовости, чи свідомою духовою концентрацією?

Не всі його малюнки зрозумілі для тих, що не переживали большевицького калейдоскопу. Є у засобах стилю Косинки щось зі свідомої методи користуватися дисонансами; наскрізь ліричний акорд, що змальовує красу природи, впадає знечевя в дисгармонію буденщини. Отсими ліричними акордами автор часто немовби хотів затерти питання перед самим собою і перед нами: чи ся дисгармонія є джерелом краси, чи погані? Відповісти на таке питання автори надто важко. І тому він заціпивши зуби вемихається напів глумливо, напів загадково. У сьому сміху є інколи дещо з сарказму Стефаніка («Темна ніч» нагадує «Злодія»), інколи з цинічного розмаху Винниченка («Місяшний сміх»).

Нема найменшого сумніву, що нинішня Галичина не видала ні одного молодого письменника, який визначувався би прикметами таланту Рильського, Филиповича або Косинки. Доводиться жалкувати, що їх збірки не доходять до читаючого загалу).

Мих. Рудницький.

С. Черкасенко (П. Стах). Твори. III. (Видавництво «Чайка». Відень, 1922. Ст. 233. Вел. 8).

Від того часу, як у нас мізерні збірки т. зв. ліричних віршів стали рік на рік творити трохи не одинокий доробок в області нашої поезії, — особливож в останнім десятиліттю до війни, — то українська лірика завдяки всякого роду розлученим ліристам і ліроманам почала поволі сходити до рівня мертвецьких схем, шаблонів і шаблоникив. Згодом одиноким сюжетом тих слезавих рифмачів ставали весняні захоплення й осінні смутки. Одинокими бездоганими римами зліпки у стилю: «май-край-гай-рай», «мрії-надії» або «мука-розцука». А одинокою провідною думкою — добути чим скоріш слави українського Байрона або Бодлера. Які наслідки для духового життя і розвою суспільности їх вічне слезінне, розпачанне та проклинанне могло би й мусіло мати — тим сі ліристи й ліромани в нас не журяться. Проблем висшого поетичного світогляду не існував для них так само, як не існував для них ні проблем індивідуального стилю, ні проблем індивідуальної, справді творчої форми. Краса ліричного настрою, переживленого до останніх глибів даного почування, а проте військового і зважливого мов небесний легіт — ся відвічна краса ліричної пісні — губилася в їх тяжких, пів публіцистичних, пів прозових віршовомах зовсім. Реторичне пустомельство заступало здебільшого думку, патетичні виклики — почування, а накопичування граматичних римів — форму. Тому такими новими, животворними появами на овиді нашої передвоєнної лірики були справді ліричні, справді виспівані пісні Олесея, гимни Філянського та огнисті, мов буровій захоплючі дзеньки

*

незабутнього Чупринки. Й тому пильніша увага належиться ліричній творчості С. Черкасенка (П. Стаха), зразцем якої перед нами його третя лірична збірка.

Книга доволі обемиста.

Вона обіймає чотирнацять груп, у цілості 92 вірші — між ними ширші, драматичним ладом розмальовані картини («В низинах» — нічна фантазія) — та більшу поему, »У бурі білій«, на яку складається 27 віршів. Та проте ся обемиста книга, мов на перекір тому, що се сама лірика — читається доволі цікаво. Правда, — надто нового світогляд поета не виявляє, як що не уважати ідейною новістю таких ядро комуністичних вигуків, як:

Місто регочеться, кидає в гору сміхом пожеж.
Серце змордоване прагне простору без меж.
Ворог озброєний зняв над полками прапор брудний..
Браття,єднаймося! доля йде з нами у бій! ес.

(»Червоний прапор«, ст. 73).

або:

Я — капітал,
Я — чарівник!
Мій ідеал —

Загнати всіх в болото,
Щоб цілий вік
Копать для мене срібло, золото...«

(З циклю »Спрут«, стор. 145).

або:

Без легенд, безглузких мітів,
Без кадила, без попів
Наше Свято — свято квітів,
Свято сояшних огнів..!
— — — — —

Вищеж стяги: Перше Мая —
Свято наших перемог,
І не дарма чорна згряя
Виє з ляку і трівог!

(Наше Свято«, ст. 67).

І цілий ряд таких інших, сказатиб, чисто партійних віршів. Світогляд нашого поета взагалі — найслабша сторона його артистичної духовости. Се в цілості світогляд людини, якій не достає внутрішньої волі, духового зрівноваження. Черкасенко, правда, трохи не при кожній нагоді прославляє сонце, як свого єдиного бога, як найглибше джерело своєї творчости та як свій найвисший поетичний ідеал (цикль: »Молоде Сонце«). Але цілість його духового овиду, доказує, що його пісні про сонце се здебільшого красна, — щоб не сказати фразеологічна — реторика, по за якою справді соняшної, значить гармонійно-визвольючої духовости все таки — небогато. Водай покищо. Черкасенкове сонце — се не Господне сонце, що вгортає своїм милосердним промінням усе сотворінне, тільки скупе партійне сонце, яке світить у першу чергу йому та його одномишленникам. Колиб ось поетове слово про соняшність його вдачі та співу («Два брати нас — Сонце й я!» — ст. 12) не було тільки гарною фразою, то вже його пісні про

»Місто« не виявляли б так нахабно тої похмурої, болючо завуженої духовости поневоленого пролетара, якого ненависний, голодний погляд добачує скрізь тільки те, що найгірше :

В оздобі гір, лісів зелених,
Заліч ти в смітниках, димах,
І гуком торохів шалених

Кричиш у корчах навіжених,
Тамуєш жах...
(»Відень«, стор. 27).

а далі :

То байдуже, що нині Відень —
Король в шовкових ганчірках,
Що спекулянт він на грошах

І, разом з тим, нужденний злидень,
Дегенерат, рахітник, сидень
З паралічем в ногах...«

(»В чаду«, ст. 28).

та знову цілий ряд таких інших злорадних карикатур великого міста, включно з невибагливими картинами нічного життя куртизан і їх псевдо-трагедій. А всеж таки Відень се те славне своєю красою місто в Європі, яке навіть в часах найстрашнішого воєнного лихоліття не перестало бути столицею в царстві співу, музики — і визволюючого гумору, а попри те столицею соняшної гуманности, бож се відома річ, що з усіх столиць в Європі Відень підчас війни пригорнув і пригортає ще нині найбільше число емігрантів, без огляду на те, що його власні уродженці не мають де мешкати! От чому пролетарське становище Черкасенка що до Відня таке несправедливе й вузько-партійне, особливож, коли чується такі фрази, як :

Нехай тобі кричать осанну,
А я клянусь — я особисто!
Тебе клясти не перестану,
Прокляте Місто!...

(»В мурах«, ст. 116).

та :

...Я гою тут знебулий дух,
А в криках серця безнастанних
Клену все — культурний рух
І глузд призначень невблаганих...

(Ах, смокчуть кров... ст. 117).

Яка нетолерантність, яка прикра однобічність поетової духовости! Тимто й виходить таке, що хоч чуємо в Черкасенка на кождім кроці про сонце, волю і боротьбу проти ворогів світла й волі, то почуваємо все таки, що се не спів вільного духом, тільки мрії поета важко поневоленої нації, який увесь свій світ і щасте добачує у визволенню Рідної України. І мабуть тому всі ті пісні, що присвячені визвольній боротьбі вітчизни, виходять у Черкасенка здебільшого переконуючо і справді стихійно, майже скрізь богато красше, ніж його нещирі і де-що наївні декларації на тему всепролетарського єднання та обурення (у стилю

»Отче наш« та »Селянинови«). Таких віршів, присвячених нещасній Рідній Землі, в нашій збірці доволі багато, а деякі з них такі глибокі своїм почуванням, такі майстерні своїм простим, а проте стихійно ліричним висловом, що варта ради них перерхитати сю книжку Черкасенка раз, другий і десятий. Нпр. оттакий ліричний брильянт:

І знову ти перед Пилатом,
Моя Царівно польова,
Стоїш, оганьблена катом,
Стоїш ні мертва, ні жива.

Поблідли як уста дівочі,
Червоні краплі на чолі,
І чарівні криниці — очі
Повили смутки та жалі.

За муром ген юрба шаліє
В екстазі казу і злоби...
Ох, знов тебе, о наша мріє,
Розпнуть північні раби!...

Та ні... не хрест тебе жахає,
Не смерть, не муки, не терни,--
А те, що в реві сім лунає
Також і ріднее — розпни!

(»Розпни«, ст. 151).

До тої групи треба зачислити й доволі оригінальні циклі »Весілля« та »Мари чорного крука«, в яких чувається тут і там вплив Олесея, а подекуди й Шевченка, а які проте зберігають окремішність Черкасенкової дикції і лінії. І те саме можна сказати про Черкасенкові еротики, з яких деякі треба без сумніву причислити до красивих у нашій новітній ліриці (нпр. дуже гарне »На горах« в циклі »Омани«, ст. 155). Таксамо визначний талант виявляє Черкасенко в мальованню природи, яка, правда, не відкриває йому так своїх найглибших красот, як Олесеви або Філянському або Чупринці, але все-таки дуже далеко тут від колишніх лірвацьких шаблонів (особливо в циклі: »Золоті пожари«). Взагалі годиться піднести, що оскільки не брати під увагу хиткості та орнаментальної поверховності червоно-пролетарського світогляду автора — який він зрештою сам у поемі »У бурі білій« доводить до повного абсурду, бож покликаний тут Черкасенком московський більшевизм сеж здійсненне червоно-пролетарських ідеалів! — то ліричний тип, виявлений Черкасенком, має багато даних на те, щоб стати репрезентативним. Мова в нашого поета своєю чистістю гарна, почування і його вислів здебільшого стихійні, картини повні важкого, темного блиску, домінанта дикції — невмолима, закріплена в собі серйозність. А новість форми зазначається значною кількістю нових римів й елегантною енергією ритмів.

В цілості: Черкасенкова третя книга се — навіть попри свої силувано реторичні партії — далеко не те, що продукували передвоенні ліричні манеристи. А віденське видавництво »Ча й ка« — придбало собі нову заслугу, випустивши сю збірку Черкасенка книжкою, яка своїм зовнішнім видом може задоволити навіть дуже вибагливих читачів.

Др. Остап Грицай.

Іван Котляревський. Енеїда на українську мову перелицьована з переднім словом та примітками проф. Б. Лепкого, з ілюстраціями та заставками А. Штірена. Видавництво Ольги Дякової. Берлін, 1922. Ст. 106, вел. 8°.

Видавництво О. Дякової в Берліні випустило ілюстроване видання «Енеїди» на зразок колишнього видання «Творів» Котляревського (в-вом «Вік» у Києві), ілюстрованого покійним В. Корнієнком. Берлінське видання ще чепурніше, ще розкішніше, ніж київське: прекрасний папір, друк, а головне — кольорові ілюстрації, заставки й кінцівки. Все в купі надає книзі дуже елегантний вигляд, таких видань у нас досі майже не було зовсім. Ілюстраційна частина належить артистові А. Штірену, що виступає у нас, скільки знаємо, вперше. Він дав дванадцять малюнків-ілюстрацій до тексту поеми; здебільшого артист узяв ті самі моменти, що й Корнієнок: «Троянці лаштуються в похід», «Юнона в дорозі до Еола», «Еол і вітри», «Нептун на ракові», «Троянці у Дидони», «Дидона і Еней», «Еней у Сивілі» і т. д. Новий сюжет, здається, тільки в малюнку «Дидона палить себе на огнищі». Одміни в трактуванні сюжета супроти Корнієнка дуже невеликі і, сказати правду, Корнієнок красше зрозумів дух безсмертної поеми, ніж д. Штірен, у котрого бачимо якусь театральність, якусь особливу чепурність у малюванні героїв поеми; вони всі прибрані в яскраві убрання, мов оперні персонажі, в бездоганні історичні або народні костюми. От узяти б хоча малюнок „Еол і вітри»: у Корнієнка Еол стоїть на ганку волостної управи як типовий старшина, з медалю на ланцюгу, і скликає вітрів — сотських і десятських, доволі обшарпаних, але яскраво типових; особливо гарна фігура одного «вітра» — розкуйовдженого чабана з герлигою. У д. Штірена Еол в жупані, з довгим оселедцем, як у запорожця, стоїть на скелі над берегом моря й наказує вітрам. Два з них у білих сорочках і синіх шараварах дмуть на море й викликають бурю; третій «вітер», молодий хлопець, у сентиментальній позі лежить на килимі, біля нього бандура. Малюнок гарний, але немає того відпечатку здорового гумору й реалізму, яким перейнятий малюнок Корнієнка відповідно духу самої «Енеїди». Але взагалі малюнки д. Штірена цілком вдатні й добре ілюструють текст. Особливо гарні, на нашу думку, «Нептун на ракові» й «Троянці у Дидони», хоч тут трохи неприємно вражають око занадто яскраві фарби (можливо, що се дефект репродукції). Гадаємо, що фахова критика зверне серйозну увагу на малюнки д. Штірена, вже третю пробу ілюстровання безсмертної поеми Котляревського (перші дві — П. Мартиновича й В. Корнієнка). Дуже гарні кольорові заставки в дусі старинного українського орнаменту.

Текст поеми попереджено передмовою д. Лепкого, ілюстрованого також портретами Котляревського і знімками його будиночка, могили й пам'ятника. Передмова дає коротенькі біографічні відомости й оцінку «Енеїди» в історії нашого письменства. Не можемо не звернути уваги на деякі, з нашого погляду, хиби мови д. Лепкого: у виданні, обрахованому на широку публіку і в значній мірі на таку, що взагалі не дуже звикла до української книжки, особливо треба дбати за чистоту і бездоганність мови, та уникати якихсь провінціалізмів або занадто мало вживаних слів. Тимчасом зустрічаємо тут такі слова, як «убогий молодець» (ст. 5 і 6-та) в розумінні «юнак, хлопець, парубок». Се слово для уха Українця наддніпрянського звучить якомсь дивно; знов же слово «ордер» (ст. 7 і 13) уживалося у нас і уживається досі в розумінні «наказ» або «квіток», а не як «почесна відзнака», — як се воно вживається в Польщі і в Галичині. Замість слова «танечниця», (ст. 9) чом не сказати «танцюристка»? З другого боку стрічаються й такі москалізми, як «образований» (ст. 6) замість освічений, «уровень» (ст. 7 і 9) зам. рівень, «обезпечений» (ст. 8) зам. забезпечений, «прямо» (ст. 10 і 13) зам. просто, «не глупий» (ст. 10) зам. не дурний, „впочення» (ст. 13), зам. втілення і т. д.

Можна було би не звертати уваги на сі дрібниці, як би книга була призначена спеціально для Галичини, де всі ті «молодці» й «танечниці» нікого не вражають і не дивують, бо вживаються навіть в назвах книжок (колись «Любов убогого молодця» О. Фейлета, а недавно «Танечниця з Пігасту»); але ж книжка повинна мати поширення на Вел. Україні!

Треба згадати ще пару помилок що-до самого змісту передмови: батько Котляревського не був ніколи «дворянином», як се довів проф. В. Віднов на підставі паперів самого Котляревського, опублікованих у «Лѣтописи Екатеринославской Ученой Архивной Комиссии» 1913 р. Розуміється, не міг він також служити і в «полтавському земстві», бо як звісно, земство в Росії заведено вперше лише в 1864 році: Петро Котляревський служив канцеляристом у полтавському магістраті. До семінарії вступив Котляревський не 1783, а 1781 року, як се довів той же проф. Віднов.

Певна річ, що сі дрібні хиби не зменшують ваги видання, бо й не в сьому лежить його інтерес і вага, але хотілося б, щоб таке справді розкішне, показне видання, було бездоганне з усіх боків.

Д. Дорошенко.

Др. Василь Сімович. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. (Українська Накладня.) Липськ, 1921. Ст. 584, 8^о.

Наша граматична література відносно підручників нашої мови збагатилася останніми роками доволі значно. Потреби життя і школи поставили наших педагогів перед неодну нову задачу, а в першій мірі перед задачу навчання своєї рідної мови у школі як предмету з одної сторони, а з другої навчання в тійже мові й інших предметів. Тай нове українське життя поставило широкі верстви української інтелігенції, вихованої на великоруським язичі, перед подібні задачі, а то писати по українськи. Тим потребам ішли на стрічу менші граматики, роблені для скорого вивчення бодай формальної сторони української мови. Із подібних причин і серед подібних обставин вийшла в сій новій добі українського життя »Грамматика української мови« д-ра Василя Сімовича, яка своїм обемом і випрацьованнем перевищує всі дотеперішні граматики. Її історія і завдання описані докладно у передмові до першого видання з р. 1917. Друге видання з 1921 р. виходить трохи перероблене й побільшене головню що до прикладів.

Щоби палежно оцінити сю незвичайно цінну появу у нашій граматичній літературі, мусимо в першій мірі знати се завдання, з якого вийшов автор. Він хотів подати українському учительству, вихованому у російській школі і познайомленому зі старими методами навчання сього предмету, новий шлях розуміння сієї гарної, бо живої науки, подати спосіб, якби то сього предмету вчити інших, а окрім сього, »щоби ми навчилися правильно вживати значків на звуки, що їх має українська мова, та форм, якими вона розпоряджає« ¹⁾.

Длятого в ній популярний, приступний і легкий спосіб викладу. Автор старається спопуляризувати науку граматики і в тім напрямі йде до крайних границь, на які йому дозволяє наука взагалі. Викладом своїм надає прозорости численними і можна сказати вичерпуючими прикладами, взятими з творів наших письменників аж до найновіших часів. У сім автор поступив далеко вперед у порівнанню з виднішими авторами наших граматик (Огоновський, Смаль-Стоцький, Тимченко), опираючи свою граматику майже виключно на письменницькій, літературній нашій мові. Задача се не легка. Автор мав перед очима велике багатство, а разом неоднаковість літературних форм нашої мови, виробленої не на одній території і серед неоднакових обставин. Перед ним поставлена ділема, чи йти під оглядом правописним і формальним утертими слідами наших шкільних граматик, вироблених у Галичині, чи робити уступки тим літературним формам нашої мови, які вироблялися по найбільшій часті на східних областях України, т. зн. поза Збручем. Автор рішучо перехилився до останнього. Він на основі бага-

¹⁾ Передаю сі слова в скороченню.

того літературного матеріалу просто описує, констатує нашу літературну мову так, що граматики носить характер майже чисто описувальний. Автор не вдається в науковий розбір або пояснення, а навіть застерігається на початку проти цього.

Тут автор, по моїй думці, посунувся може й задалеко в популяризації граматики, розуміючи під сим також поминенне наукових термінів, якими звичайно послуговується вже середньошкільна грамика (у фонетиці, словотворі й морфології), а також поминенне деяких історичних процесів, які причиняються в багатьох випадках до зрозуміння подвійних окінчень в однім і тім самім відмінку. Наколи книжка була призначена для учителів і для допомоги у шкільній науці, то не то що добре, але й конечно було познакомити читачів із тими науковими термінами, якими нині і шкільна грамика послуговується для означення певних перемін у мові.

При оцінці сеї користної книжки не хочу входити в розбір, чи правопис, якого автор уживає, зовсім добрий, бо сю справу уважаю доси ще не вирішеною, а вирішення її мусить вийти виключно з нашої Академії Наук при участі учених представників усіх інтересованих українських земель, без зайвих публичних дискусій. Я хотів піднести в першій мірі її добрі сторони, а з другої вказати авторови на сі точки, які повинні бути при дальшій виданню відповідно змінені.

Популяризуючи на свій спосіб науку граматики нашої мови, старався автор про ясність і прозорість в укладі і обробленню матеріалу. Велике число прикладів і пояснень — се прикмета книжки, з якої можна черпати. Для того вона зросла в обемі аж до 584 сторін! Автор задержав в основі поділ, прийнятий звичайно у грамиках, поробивши лиш незначні зміни. Часть про звуки (як повстають звуки, голосівки, шелестівки, склади, наголос) вилучив із науки про звуки й дав до вступних уваг. Морфологію, а то словотвір і словозміну (деклінацію й конюгацію) назвав наукою про слова. Так виходить із титулу тих частий граматики: »слова«. По невідмінних частях мови придав правописні замітки що до розділювання і скорочування слів, писання деяких форм у відміні і розділових знаків.

(Останнє міг автор зовсім залишити в тім місці тим більше, що не вичерпував усіх випадків і мусів вертати ще раз до того після синтаксис в § 404—415). Дальше йде складня або наука про речення й віршованне.

В отсих стрічках хочу вказати авторови на ті точки його граматики, які належало би при дальшій виданню змінити. Буду переходити параграфами.

§ 14. Належало би переробити в напрямі подання докладнішої артикуляції голосівок, узгодивши горизонтальне і вертикальне положення язика.

§ 35. Не можна казати, що кінцеве «л» після голосівок перейшло в «у» (пишемо: *е*). Знаком «у» не можна графічно представити білябіяльного *в*, а треба ужити знака «ў».

§ 40. Паліаталізація зубних *с*, *з*, *ц*, в групах шелестівок не всюди переведена однаково. Є околиці і на Вел. Україні, і на Закарпатті, де м'якість тих шелестівок або дуже незначна, або її зовсім і не чути. Через те не можна говорити, що то вимова є московська. Для того й пишеться *світ*, *звір*, *сміх*, а не *свѣт*, *звѣр*, *сѣміх*, бо се поява областна.

§ 41. Не можу погодитися з тим, щоби писати обі форми: імя, мнята, мнясо — і: імя, мята, мясо. Форм із перехідним звуком «н» не повинні ми уживати. В консквенції повинен був автор також відповідно змодифікувати § 174 і дати обі форми побіч себе.

§ 52. Наш «ікавізм» треба докладніше означити і сказати, з якого *о*, *е* се «і» повстає. При тім легко можна найти приміри на старе й нове *о*, *е*.

§ 56. При приставнім «і» примір «ще» зовсім не на місці. Наше «іще» повстало з старшого «еще» дорогою фонетичних законів.

§ 57. Зовсім зайве аргументувати, для чого вставне «і» у зложеннях з применниками тверде, тим способом, що воно чергується з «о». З того може вийти неясність. Тут переходить нове «о» до «і» дорогою аналогії.

§ 60. На мій погляд тяжко допустити, щоби одно й те саме слово учитель могли ми раз писати учитель, а другий вчитель, залежно від того, чи попереджає те слово шелестівка, чи голосівка. Взагалі правопис у багатьох випадках тяжко погодити з вимовою, хочби заступано і крайній фонетизм. А в сім випадку тяжко заступати його. Легше і простіше приспособленне писання у-в в значінню применника «в».

§ 63. Відносно викидування деяких шелестівок у групах не можна сього допустити всюди. Тут рішає по більшій частині уживанне: вісник, пестливий і под., а не вісник, пестливий. Прикладати тут усюди фонетичний принцип також тяжко, бо се завело би нас до грубих провінціалізмів.

§ 66. Так само переводить автор фонетичний принцип і до сполуки *шт*, *шн*, та каже писати ряд слів з *шт*, *шн*; *поштар*, *рушник*, *сердешний*. По мойому й тут не потрібно вводити сеї крайности у пра-

вопись. Сих крайностей треба також вистерігатися в уживанню назву-кового *в* в словах: вухо, воко (§ 67).

§ 73. Не можна зовсім добачати гармонійного приподібнення «е» до «о» в слові «його». Се пояснюється або фонетичним законом: перехід «е» до «о» на початку слова, або впливом ацальбогії відміни: *того*. В примірі «*гаразд*» ліпше навести наше нині ще живе карпатське «*горазд*», як московське: *гораздо*.

§ 100. Наглядне зображення кореня, наростків і приставок деревами, не зовсім по моїй думці вдачне. Різнорodne значінне слів утворених із того самого коріння трудно зобразити деревом.

§ 105. Науку про наростки і її функції не треба було ділити, але брати як цілість.

§ 147. При вичислюванні родових різниць межі іменниками в українській і великоруській мові не все правильно. Слово «*міль*» задержало у нас також рід жіночий; «*путь*» у закарпатських говорах є й мужеського роду.

§ 151. При замітках до поодиноких відмінків належало пояснити, длячого в деяких відмінках являються другі окінчення. Треба звернути увагу в тих випадках на різницю відміни в староукраїнським.

§ 152. Іменники окінчені на *-ар*, *-яр* зачислені до твердих, а в § 153 поміщено їх межі м'якими взірцями. Їх належить зачислити до м'яких.

§ 158 і 168. Закінчення *-ів* у другім відмінку множини при деяких іменниках жіночого роду треба лише констатувати, але заводити його в письменство ніяк не годиться. Взагалі нам належить змагати до упрощення граматичних окінчень у письменній мові, а не до підчеркування хочби найменших нових появ та вв'одження їх у письменну мову. Дуже мало зазначені наголосові різниці при відміні іменників усіх трьох родів. А на се треба звернути більшу увагу, хочби стільки як у граматиці Тимченка.

§ 192. Не знаю, чи не ліпше було би держатися при степенях порівняння лише двох окінчень: *-ший*, *ійший*, яких придержуються також наші визначніші письменники Куліш, Франко, Нечуй-Левицький, Грінченко (останні пишуть *ійший* місто *ійшій*), місто трьох окінчень: *-ший*, *-щій*, *-чий*. Тоді можна поминути численні і трудні правила, по яких мали би прийматися ці окінчення.

§ 202. Не можна казати, що в 3 і 7 відмінку прикметників і заіменників *-й* у вимові звичайно відпадає — лиш хіба часто.

§ 205. Зовсім неправильно говорити, що форм *она*, *оно*, *они*, себ то без наголосового «в», нігде не находимо. Навпаки ці форми такі живі, як і *вона*, *воно*, *вони*.

§ 206. Чому автор сховав форму чотири під нотки, а надає права горожанства формі чотири, мені незрозуміло. В консеквенції повинно бути в 2 відмінку чотирьох, а не чотирох.

§ 225. При обговорюванні дієслів недоконаних треба було згадати і про роди дійств (finitiva, ingressiva, terminativa), як то було згадано при дієсловах неперехідних.

Се були би найважніші замітки, які належало би узгляднити авторови в будуччині. Піднесення їх зовсім не мають на цілі уменшення цінности книжки, яка збогатила нашу літературу граматичну цінним добром. Я зовсім не доторкав, або перейшов делікатно попри ті правописні справи, які порішать колись наші наукові корпорації. Найтруднішою справою буде область шелестівок відносно асиміляції звучних до тихих та випусканне деяких шелестівок у громадах шелестівок. Чи тут усюди буде вказаний крайній фонетизм, над тим треба буде подумати. Письменницька мова і її граматики то не збір найрізномордніших діалектичних явищ, але певний усталений розвиток нашого язика як під звуковим, так і формальним оглядом. Граматика письменної мови се звичайно шкільна граматики, яка не має змагати до констатовання й описування язикових явищ, а лише по змозі подати постійні, незмінні правила. Дятого письменна мова і консервативніша від говірної, для якої діалектичні впливи приступніші.

Др. Иван Панькевич.

Граматики руського язика для молодших клас шкіль середних и горожанських. Написав др. Иван Панькевич. Накладом державного видавництва. Мукачево, 1922. Ст. 112, 8°.

Українська школа в Підкарпатській Україні се теплярняна ростинок, яка потребує ще довго плекання, поки розвіється вповні і видасть оwoчі. Вона ледви засаджена, а вже має ворогів, що хотіли б її викривити та ужити для чужих намірів і завдань. Вона невяжеться своїм корінем навіть із давнюю дяківською школою, яку малярське панованне зовсім знищило і змадяризувало. Адже за часів великої війни дійшло вже було до того, що заборонено навіть послугуватися славянськими буквами цілому відламкови великого народу, а накинено латинку, проціджену крізь малярське сито! Колиж українську територію заняли Чехи, треба було аж опінії чеської Академії Наук для констатовання, що там жие український народ та говорить українською мовою. Та всеж і доси не вивелися там гуртки, які творять »політичні угруповання« відповідно до того, якою мовою бажають писати: українською (з місцевою закраскою), російською, церковнославянською або мішаниною з них усіх... Не диво проте, що там не було ніякого літе-

ратурного руху доси та що Підкарпатська Україна не видала ні одного правдивого письменника, хоч не більша від неї Буковина видала Федьковича, Воробкевичів. Кобилянську, Ярошинську, Гніду, Галіпа, Синюка, Кобилянського, Загула й інших. Маймо надію одначе, що се поволи зміниться та що дальший розвій мови піде своїм природним шляхом, а політичні впливи й симпатії, які доси робили стілько заколоту в питанню літературної мови й правописи, зникнуть, як зникли або зникають на інших українських землях.

Основою сього перелому повинна стати граматика дра І. Панкевича. Фільольоґ з фаху, обізнаний добре не тільки з літературною українською мовою, але й з місцевими народніми говорами, дав дуже гарну книжку; під впливом обставин мусів вправді зробити уступку дотеперішньому напрямови в правописи — приймивши систему етимолоґічної правописи Омел. Огоновського — але не в мові, яка є чиста, народня, українська, оперта зрештою на місцевих верховинських говорах, ідентичних із галицькими. Важнійші відміни інших місцевих говорів він зазначає, де треба, і звертає увагу, що б їх у літературній мові не уживати. Граматика коротка, бо призначена для низших клас середних шкіл (і горожанських) і написана звязко й ясно. До трудніших партій у ній буде належати синтакса; де може трохи за багато дефініцій для учеників, але й тут добрий виклад учителя може ті труднощі знівелювати. Було б бажане, що б автор опрацював ширше порівнянню методою місцеві говори і виказав їх багатство та велике значінне, яке вони мають не тільки для історичної граматики, але й для студій над українською мовою взагалі.

В. Гнатюк.

Нові книжки.

(Просимо авторів і видавців надсилати книжки для зазначування в сій рубриці).

Волод. Винниченко. Записки Кирпатого Мефістофеля. Роман. (Українська Накладня). Липськ, 1923. Ст. 314, 8°.

Клим Поліщук. Жертва. Нариси й оповідання з днів сучасних. Львів, 1923. Ст. 160, мал. 8°.

Ілько Гаврилук. По терню та кременню. Поезії. (Дрібна Книгозбірня. Ч. 7). Коломия, 1923. Ст. 26, 16°.

І. М. Орлов. Каїн і Авель. Казка старого хутора. Драматичні малюнки на 4 дії з прологом і епілогом. (Бібліотека „Українського Слова“. Ч. 39). Берлін, 1923. Ст. 102, мал. 8°.

Петро Франко. На самітнім острові. Оповідання для молоді. (Малий Книгозбір. Ч. 7). Коломия, 1923. Ст. 20, 16°.

Записки Української Академічної Громади при Укр. Господ. Академії в Ч. С. Р. Орган періодичний. Подєбради, 1923. Ст. 136, 8°. (Літографія).

Л. Биковський. Національна Бібліотека української держави (1918—1921). (Вид. „Українське Книгознавство“). Берлін, 1923. Ст. 40, 8°.

Економічне розуміння історії. Написав А. Петрів. (Популярно-наукове Видавництво „Світ-

ло“. Ч. 1). Рочестер, 1922. Ст. 16, мал. 8°.

Мик. Угерин-Безєрішний. Нарис історії „Українських Січових Стрільців“. Перша частина. (Видавництво „Журавлі“. Ч. 1). Рогатин, 1923. Ст. 128, мал. 8°.

Др. Ст. Рудницький. Огляд національної території України. (Бібліотека „Українського Слова“. Ч. 38). Берлін, 1923. Ст. 144, мал. 8°.

Др. Евг. Грицак. Під червоною владою. І. Шкільна справа на Радянській Україні. Перемишль, 1923. Ст. 72, 8°.

Школа українських пластунів у таборі інтернованих Щипйорно в Польщі. Щипйорно, 1923. Ст. 44, 8° + 2 таблиці.

Проф. др. Ст. Дністрянський. Нова держава. (Видавництво „Укр. Скитальця“). Відень, 1923. Ст. 30, 8°.

Всеукраїнська Академія Наук. Звідомлення за 1921 рік. (Видавництво української молоді). Берлін, 1923. Ст. 76, вел. 8°.

С. Русова. Єдина діяльна (трудова) школа. (Українське видавництво в Катеринославі. Ч. 31). Липськ, 1923. Ст. 54, мал. 8°.

Проф. Іван Огієнко. Наглядна таблиця милозвучности української мови. Для школи й самонавчання. Жовква, 1923.

Ноти:

Ос. Залеський. Пісні на оден голос з форт. (Ліра, Ч. 23). Станіславів, 1923. Ст. 4, вел. 8°.

Українські колядки та щедрівки для жіночого або дитячого хору. Аранжував Ол. Кошиць. (Ви-

Видавництво „Україна“. Ч. 52). Липськ, 1923. Ст. 20, 4^о.

Релігійні канти та псалми українського народу. Намішаний хор. Аранжував Ол. Кошиць. (Вид. „Україна“. Ч. 53). Липськ, 1923. Ст. 30, 4^о.

Українські хори. Народні пісні. Т. I. Згармонізував Ол. Кошиць. (Видавництво „Україна“. Ч. 54). Липськ, 1923. Ст. 32, 4^о.

Українські хори. Народні пісні. Т. II. Згармонізував Ол. Кошиць. (Видавництво „Україна“. Ч. 55). Липськ, 1923. Ст. 32, 4^о.

Українські хори. Народні пісні. Т. III. Згармонізував Ол. Кошиць. (Видавництво „Україна“. Ч. 56). Липськ, 1923. Ст. 14, 4^о.

Українські хори. Народні пісні. Т. IV. Згармонізував Ол. Кошиць. (Видавництво „Україна“. Ч. 57). Липськ, 1923. Ст. 30, 4^о.

Я. Степовий. Українські народні пісні для народніх хорів.

(Видавн. „Україна“. Ч. 58). Липськ, 1923. Ст. 14, 4^о.

Я. Степовий. Українські народні пісні для народніх хорів. (Видавн. „Україна“. Ч. 59). Липськ, 1923. Ст. 12, 4^о.

К. Стеценко. Українські колядки та щедрівки для мішаного й однородного хору. (Вид. „Україна“. Ч. 60). Липськ, 1923. Ст. 16, 4^о.

Федір Лкименко. Трицять народніх мелодій для мішаного хору. (Видавництво „Україна“. Ч. 61). Липськ, 1923. Ст. 18, 4^о.

М. Леонтович. Українські народні пісні для мішаного хору. (Видавн. „Україна“. Ч. 62). Липськ, 1923. Ст. 14, 4^о.

К. Стеценко. Шкільний співанник. Збірка пісень в легкій розкладці для шкільних хорів: М. Лисенка, О. Кошиця, М. Леонтовича, Я. Степового і К. Стеценка. (Видавництво „Україна“. Ч. 65). Липськ, 1923. Ст. 48, 4^о.

Надіслані журнали :

Хліборобська Україна. Кн. IV. Рік 1922—1923. Збірник VII—VIII. Видання Союзу хліборобів державників. Відень, 1923. Ст. 372, 8^о.

Нова Україна. Місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя. Ч. 5. Прага, 1923.

Український Студент. Орган вільної думки українського студентства. Ч. 1—2. Прага, 1923. Ст. 136, 8^о.

Студентський Вістник „По-

ступ“, орган присвячений правді і благородній ініціативі. Ч. 5—6. Львів, 1923.

Молоде Життя, часопись українського пласту. Ч. 3—4. Львів, 1923.

Пластун. Júpák cserkész. Часопис пластової молодіжї Подкар. Руси. Выходить раз на мѣсяць в руської и малярської мовѣ. Ч. 1—2. Ужгород, 1923.

Релігійно-науковий Вістник. Щипурно, 1923. Ч. 9—10.

До П. П. Передплатників і Кольпортерів Л. Н. В.

Усі видавництва, навіть періодичні, переживають кризу. За ціну, одержану з розпродажі давнішої книжки, ніколи не можна випустити нової. Передплата ніяк не додержує кроку ростови дорожні, крім сього кожде опізнюванне в присилці пренумерати прямо убиває видавництво. У нас багато випадків, що передплатники присилають в липні, коли число коштує 10.000 мп., 1.000 мп. за січневу книжку. Таке поступованне свідомо руйнує журнал, бо за цих 1.000 не можна покрити навіть коштів пересилки.

Л. Н. В. не опирається на ніяку організацію, якаб могла покрити його недобори, ані не має ніяких чужих і своїх меценатів — тому розвиток його і удержанне залежить виключно від українського читача, зглядно його точности. Видавництво, яке вже 22 літ обслуговує культурні вимоги нації, не може й не має відваги звертатись до громадянства за милостинею у формі: „на пресовий фонд“.

Всіх читачів і кольпортерів обов'язує принцип точного плачення належитости, крім сього зазначаємо, що кождоразова ціна посліднього числа є заразом ціною всіх попередних чисел.

Видавці.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя,